

NEGYVEN PRÉDIKÁTOR

**Kocsi Csergő Bálint feljegyzései 1713-ban Forgách Júlia grófnő birtokán,
Árokszálláson.**

Én, Kocsi Csergő Bálint, a reformata vallás kiérdemesült és elbocsátott tanítója és prédikátora, később néhai Bottyán János tábornok regimentkáplánja, most a semminél is kevesebb földönfutó, közeledvén a két nagy kaszához: 77-ik évemhez, már nem kívánok emlékezni. A kutyáról vennék példát, mint ahogy az sohasem megy vissza az elkapart csontért, én is úgy hagynám magam mögött egész elmúlt életemet.

Saját akaratomból sohasem fognék tollat, hogy leírjam a prédikátorok szenvedéseit, melyeket negyven évvel ezelőtt kiálltunk Pozsony és Komárom, Lipótvár és Theaté várbörtöneiben, kanyargós hegyi utakon szamarak hátára kötözve, a nápolyi kikötő vaskötélsodró műhelyeiben és a gályák padjaihoz láncolva. Nekem emléknem elég volna a gályarabok bélyege nyakszirtem alatt, égő fáklyák fekete ütései a testemen. A világ ne akarjon tőlünk további szolgálatot, érje be a tenger mélyéről felvetődő halottainkkal, véres poroszkálásunkkal Kaprakotta szikláin, a börtönfalra szegezett és ritkaságképpen mutogatott bilincseinkkel. Elég volt, mindenképpen elég volt.

De főtisztelendő Séllyei István úr, szuperintendensünk és atyai barátunk a halálos ágyán megesketett minket, fiatalabb prédikátorokat, hogy leírjuk a történeteket akkor, amikor egy nemzedéknyi idő már kiigazított minden elfogultságot.

– Kötelességünk ez – mondta – vértanú társaink iránt, hogy támadjon bosszúálló a mi csontjainkból, ultor ex ossibus nostris, és tartozunk figyelmeztetni az eljövendőket, mert a Hatalom nekik is felteheti azokat a kérdéseket, melyekre mi az életünkkel válaszoltunk.

Már ott is, még kezemben érezve Séllyei kihülő kezét, reménykedtem, hogy én a többieknél hamarabb hátamra fekszem és kinyújtózom a halálban, és másra hagyatik, hogy újra átélje szenvedéseinket. De Alistali György, Simoni Péter, Köpeczi Balázs, akit Hallernek is neveztek, Bátorkeszi István meghalt, Simonides Jakabnak már a hamvait is kiásták a jezsuiták a besztercei vártemplomból, és a városon kívül az eretnekek árkába vetették. Steller Tamás megvakult, egyházunk nagy reménysége, az Ultrajectumban és Cambrigiában iskolázott Otrokócsi Fóris Ferenc hittagadó lett.

Így hát én maradtam utolsónak, magam is öregebb már, mint az a haldokló, kinek kezébe az esküt letettem, az én lámpám körül lebegnek az igazságukat keresők árnyai, tőlem várják védelmüket a rágalom és gyalázkodás lapjai ellen, melyekkel a jezsuiták újra beborították a világot. Nem választhattak volna nálamnál gyöngébb védőt.

Két óra van éjfél után, üldözőkről álmodván felriadtam álmomból, egy pohár vizet ittam, sokáig álltam kamrák kövein, és nem tudva rászánni magam, hogy újra lefeküdjek, átjöttem ide a kancelláriába. Leülök az asztal mellé, alig néhány órája hagytam el, a kulcsárok végtelen számadásai, sokasodó „item”-jei alól előkeresem rossz, tépett árkusaimat, melyekre napközben felbukkanó gondolataimat kapkodva feljegyeztem.

Nehéz dolog a régiség elhagyott omladékai között keresgélni és megtalálni a kívánt igazságot. Annál nehezebb lesz vizsgáladnom, mert messze vagyok a tractuális és superintendentiális leveles táraktól, a nevezetesebb ekléziák jegyzőkönyveitől, a magános és közönséges könyvesházaktól. Csak magamra hagyatkozhatom.

Sohasem képzeltem, hogy emlékezetemet ennyire kirabolja az öregség, hogy kegyelemszámba megy, ha egy pillanatnyi fény megvilágít majd valamilyen felejthetetlennek gondolt arcot vagy vidéket. Ősz hajamat csavargatom tépelődve, és keresgélem a szavakat.

A harag és a harci vágy, mely a némákat is ékesszólóvá teszi, ifjúságomban engem is gyakran elborított minden fohászkodás nélkül, de most már elmúlt tőlem. Egyetlen reménységem, fiam meghalt, és német földben van eltemetve, ezek után nevem fennmaradása sem érdekel. Örömet az írásban nem találok, mint egyesek, akikről hallottam, hogy a betűt sem ételért, sem italért el nem cserélnék.

Nekem, hogy ne dobjam el a tollat, gyakran emlékezetembe kell idéznem, hogy ajándékéveimet élem, és Isten nem azért hagyott életben, hogy egy darabig még rossz fogaimmal kenyeret és húst marcangoljak, hanem hasonló munka vár rám, mint azokra, akik egy elvonult nagy hadsereg táborát elbontják, és visszaadják a mezőt a zöldellő füveknek.

Sietnem kell az írással, régi gazdám, Bottyán János generális meghalt a tarnaörsi táborban, és őseihez takarított, úrnőnk is halálán van, második férje, Palochay György hitbuzgó katolikus, nem sokáig fog megtérni a birtokon, hónom alá kell venni a holmimat, és indulnom tovább. Talán Hosszúpályi, régi legáció falum befogad majd, legalábbis ezt üzenték.

Előveszem a bőrkötésű emlékkönyvet, és megpróbálom végre leírni, ami már hosszú idő óta forog a fejemben, szédülést és hányást okozva. Tegnap hiába próbálkoztam, de az utóbbi nap az előbbinek mestere, hátha ma többre megyek.

1

1647-ben születtem – boldog emlékezetű fejedelmünk, az öreg Rákóczi György ebben az esztendőben szerzett vissza kilencven templomot a reformata vallás számára – a Komárom vármegyei Kócson, melyről előnevemet is vettem.

Ez a falu, mintha csak egész Magyarország történetét kívánta volna utánozni, hol eltöröltetett a föld színéről, hol feltámadt. Századunk elején Kara Musztafa katonái égették fel, minden pusztá lett, csak a Kápolna-tó mellett maradt meg egynéhány romba dőlt téglafal, lakóit rabszíjra fűzték, és elvonszolták.

Kócs cudarságra, lappangásra jutott, mint a bagoly, földesura Enyingi Török Bálint nyílt levelet bocsátott ki, melyben hatévi adó- és szolgálatmentességet ajánlott fel azoknak, akik letelepszene a faluban, de nem talált jelentkezőket. A Kiskunságból hozott ide telepes családokat, köztük az én őseimet is; még a nagyapám is őrizte szülővidékének édes „ö”-ző beszédét.

A jövevényeknek tizenhárom portát jelöltek ki, földünk vége felnyúlt a Vértes dombjaira, a kövek gyakran bennszakasztották a gyatra faekéket. A házakat sárból vert kerítés fogta körül, ez nem óvott meg minket sem a töröktől, sem az adószedő császári biztosoktól, a falu kimondhatatlan szegénységben, egyik napról a másikra tengette életét.

Apám, Csergő István is semmi nélkül való jobbágyember volt, olyan sok gyerekekkel, hogy az asztal minden sarkán ketten-ketten ültünk. Mint testvéreimre, énrám is az ő egyszerű sorsa várt volna – a föld tartott volna el és fogadott volna magába –, de tízéves koromban beleestem egy fűbe dobott kaszába, az éle elvágta a bal kezem összes mozgatóinait, és egész életemre használhatatlan nyomorékká váltam.

Hogy valami kenyérről gondoskodjon, apám erőit meghaladó áldozattal beíratott engem a kócsi triviális, vagyis elemi iskolába. Úgy gondolkodott, hogy ha a nemesi ifjak a harctéren keresik a dicsőséget, hátha Isten segítségével nekem jut majd hely a közpályákra törekvők között: pap, rektor vagy ügyvéd leszek.

Valaha messzehangzó jó híre volt iskolánknak, alapos képzést adott, példának okáért fennmaradt Süle jobbágy emlékezete, aki latin beszéddel köszöntötte földesura vendégét. Egyházunk reménységei, eljövendő superintendensek tanítottak itt, de régi nagy tanítóink eloszoltatván, Niamesny Dávid került a rektori székbe. Ő sem volt éppen tudatlan ember, de a strassburgi Sturm János elveit követve, mindenk fölé helyezte a latin nyelv tanítását, egész fejezeteket kellett megtanulnunk memoriter Comenius: „Vestibulum”-ából és más szerzőkből.

Ha mint a szajkók elmondottuk, amit ránk vetettek, megdicsértettünk. A rektor különben sem engedte, hogy a magunk feje után menjünk, vallásból és filozófiából még a kérdéseket is a szájunkba rágta, a feleleteket csak akkor tanította

meg nekünk, mikor már minden kérdést hibátlanul ismertünk és fel tudtunk mondani.

Más tudományokból sem sokat épültünk, csak recitáltuk Xerxest, hogy majdnem egymilliónyi fegyveres népét megverték a görögök, akik alig voltak egynéhányan hozzá képest, de sohasem hallottuk ennek a csodának az okát. Tanultuk a Szent Históriában, hogy első és második Nabukodonozor, Cyrus és a rómaiak pusztították a zsidókat, akik minden fejedelem ellen pártot ütöttek, de a rektor nem mutatta meg a zsidók természetében nyomorúságuk okait. Hallottunk Miltiádésről, Themisztoklésről, de sem Nagy Lajosról, sem Hunyadi Mátyásról nem tudtunk.

Délután, míg a rektor kint aludt a méhesben, nekünk meg pincét kellett ásunk vagy szőlőt kötöznünk a számára, beosontam az osztályterembe, és elloptam a tékáról valamelyik könyvet, a pápai főiskola és a külföldről hazatért diákok drága ajándékait. Elrejtettem, aztán ruhám alatt hazavittem, otthon egy kivájt többe öntött kevés olaj fényénél görnyedtem fölöttük.

Legjobban hitünk bajnokairól szerettem olvasni. Kálvin elhivatásáról, amikor a Párizs főterén elégetett hitvalló csöndes halálát látta, vagy amikor megtagadta a parázna genfi főuraktól a szentségeket. A mi fejedelmeinkről, akik fegyverrel a kezükben újra és újra visszaadták a protestánsoknak régi szabadságukat.

Mikor utolsót lobbant a kanóc, avas szaggal töltve el szobánkat, elraktam a könyvet, és felmáztam a lócára. Köröttem már mindenki az álommal viaskodott, forgolódott és nyögött, a sötétségtől megnyugodott házi kígyó újra zörögni kezdett a falban.

Én nem bírtam elaludni, béna kezemet, mint egy gyereket a mellemre öleltem, és nyitott szemmel folytattam a hitvallók útját; a barna földfestéssel beeresztett mestergerendán és a hézagos deszkákon fenséges lovasok vonultak át, Bethlen örtüzei égtek az ostromlott Komárom alatt, Huszár Gál Anaxius naszádosokat tartóztatott fel a Dunán, és meggyőző beszédeivel a reformáció híveivé avatta őket. Bár egy gyereknél természetes lett volna, én magamat sohasem láttam köztük, erre még a sötétben sem mertem gondolni, miért éppen az én nyomorult testemet és mindennapos, közönséges lelkemet választaná céljaira Isten?!

Hétévi tanulás után tizenhét társammal együtt végvizsgára bocsáttattam. Engem a rektor nem sokra becsült, a könyvlopásokról ugyan nem tudott, mert mindig sikerült visszacsempésznem a polcra, de óráin elábrándoztam, érthetetlen szavakat dünnyögtem magam elé, csak akkor tértem magamhoz, amikor hajjammal fogva felrántott, és ami a legfőbb bűnöm volt: a grammatikai versekben is eltévedtem néha. Mégis, mint jóindulatú ember megígérte, ha sikerrel teszem le a vizsgát, odavesz iskolaszolgának maga mellé, fizetést ugyan keveset ad, alig egynéhány forintot, de a község alamizsnájából, templomtisztozatásból,

gyertyaöntésből megélhetek. Ennél többet nem kívánhattam, lemondtam apám nagyralátó tervéről, hogy pap vagy tanító legyek, beértem annyival, hogy könyvek között múlnak el majd napjaim. Mivel a mester mindent a vizsga sikerétől tett függővé, úgy tanultam rá, hogy most a sorsom forog kockán.

A vizsgán összegyűlt a presbiteri testület, és Pápáról is vártunk egy cenzort. Kócs a pápai főiskola partikulája volt, az anyaiskola nagy szorongattatásában sem vette le rólunk a kezét, időről időre pénzt és könyveket küldött.

Azon mégis mindenki elcsodálkozott, hogy a mi vizsgánkra maga Séllyei István igazgató-rektor jött el Pápáról. Séllyei még negyvenedik évét sem töltötte be, de máris úgy tartották, hogy méltó a reformata vallás régi nagy prédikátoraihoz: Dévai Bíró Mátyáshoz, Szegedi Kis Istvánhoz, Melius Juhász Péterhez.

Séllyei bejárta Európa nagy egyetemeit, Franeckerben és Göttingában vitatkozott, s a teológián kívül doktora volt az orvosi tudományoknak is. A hazába visszatérve II. Rákóczi György hívta magához udvari lelkésznek. Séllyei elkísérte urát a lengyelországi hadjáratba is, de itt tatár fogságba esett, és igen megutálta a katonai életet. Különben is mindig azt vallotta, hogy könnyebb kiállítani ezer lovast, mint találni egy nevelőt, szívesen otthagya a militáns természetű fejedelem udvarát. Így nyerhette meg őt Pápa városa temploma és iskolája vezetésére.

Séllyei magas és erős, tiszteletet parancsoló ember volt, vékony orral és ritkás szemöldökkel, száját erősen beszívta, úgyhogy ajkaiból csak egy vékony vonás látszott. Bár nem vétett az illendőség ellen, egyszer sem szólalt meg olyankor, mikor ez elkerülhető volt. Középen elválasztott fekete haja a válláig ért, különös gonddal ápolta hosszú bajszát és szakállát, ruháján, arcán, kezén, de még a körmei alatt sem látszott soha egyetlen piszokfolt. Elfoglalta a katedrán kijelölt díszhelyét, és arcát félig eltakarva tenyerével hallgatagon figyelt minket.

A vizsga nem állt másból, mint hogy elmondtuk a grammatikai verseket, utána a rektor feltette a begyakorolt kérdéseket:

- Melyik a kegyelem szövetségének harmadik java?
- Miben áll az ó-embernek megöklése?
- Miben áll a közbevetés által való bizonyosság? – és így tovább.

A válaszokat is százszor elismételtük már a hét év alatt, csak a láz és a jövőmért való szorongás tehette, hogy mikor rám került a sor, megfeledeztem a textusról, egy szó sem jutott az eszembe. Hogy mégis mentsem a veszett fejsze nyelét, a magam eszméivel válaszoltam. Niamesny uram felháborodott ezen, megtagadta tőlem a rektori kézfogást és ajándékot, a tekintetes presbiterium még fel sem emelkedett a helyéről, amikor odasúgta nekem:

– Perversus nebulo, ne is álmodjál iskolai szolgálatról! Lázadókat nem táplálok!

Társaim elvonultak ünnepelni, én ülve maradtam, óhajtva, hogy bár vinnének ki a teremből egyenest a temetőbe. Kis időbe tellett, míg eltisztultak szememből a száraz könnyek, észrevettem, hogy fent, a katedrán ott könyököl Séllyei, barna arcát még mindig eltakarja tenyerével és engem figyel.

– Gyere ide – mondta.

Megálltam a katedra előtt, új próba kezdődött, százszor keményebb, mint az előző. Séllyei nem a latin nyelvből faggatott, sem a szent iratokból, hanem a magyar nyelvből, a világ történetéből, a földrajzból. Én ismertem nemcsak Ausztria és Palesztina állapotait s az Édenkert leírását, melyet rektorunk előadott, de tudtam Itáliáról, Szászországról, Németalföldről is, a vándorló kocsisokkal beszélgetve eligazodtam a két magyar hazának minden tájain.

A próbát befejezve Séllyei sokáig gondolkozott, már a szám szélén volt, hogy megkérjem: békítse meg a rektorunkat, intézze el, hogy mégis maga mellé vegyen iskolaszolgának, de nem mertem zavarni gondolataiban.

– Hány éves vagy? – kérdezte végül.

– Tizenhét.

– Mi az apád?

Próbáltam szépíteni, azért csak annyit mondtam, hogy nem obskurus polgár itt Kócson, de ő megértette:

– Úgy, szóval nincs pénze, hogy taníttasson téged. Magunkhoz fogadnálak, de egy asztalt, egy könyvet sem hagyott nekünk Esterházy. Várad elpusztult, Patak is halódik, más főiskolánk nem maradt, elmegy tehát Debrecenbe. Ott tanít most Martonfalvi György, régi társam Utrechtben és Leydenben. Viszel neki egy levelet.

Még ott helyben, a katedrán megírta, komolyan végigolvasta, nem vétett-e hibát, és átnyújtotta nekem:

– Vedd magadhoz. Van itt Kócson valami elintéznivalód?

– Nincs semmi, főtiszteletű uram.

– Jól van. Látni akarom, hogy elindulsz, minden óra számít, mert ha Szent György-napig nem érsz Debrecenbe, már nem vesznek fel erre az évre. Különben is menj, amíg mehetsz, holnap erre vetődhet egy jezsuita, és elzárja az utadat. Mindenekelőtt jelentkezz Pápán.

Apám beleegyezett távozásomba, meg is könnyebbült, hogy egy gondot levettek róla, de a földesúr – bár a mi reformata vallásunkat követte – nehezen írta alá az elbocsátó úti passzust, ha egészséges a bal kezem, soha el nem enged. Sok esetet jegyzett fel történelmünk, mikor az urak még Krisztusnak sem akarták átengedni a tulajdonukban levő lelkeket, Szilágyi Tönkö Márton már professzor volt és debreceni superintendens, mikor őt és maradékait földesuruk felmentette a jobbágyság terhe alól.

Kézfogással köteleztem magam Séllyeinek, hogy ha tanulmányaim befejeztével az eklézsiának szüksége lesz rám, az első szólításra visszajövök

Pápára, és 1664. Böjtmás havának 24-ik napján elindultam Kócsról, melynek határát addig egy órára sem hagytam el.

Gyalogosan vágtam neki az útnak, az első éjszakát Pápán töltöttem. A város, melyben a reformata világosságot maga Bálint pap, Istennek ama nagy szolgája gyújtotta meg, melynek falai közt zsinatok ülészetek és vallásunk legfőbb iskolája virágzott, most végső romlásra jutott. A földesúr, Esterházy Pál katolika vallásra tért, és a reformátusok nagy kőtoronnyal díszeskedő templomát az abban levő három harangokkal együtt, a temetőt, az eklézsia két malmait, melyek mind e napig Pap és Mester malomnak hívatnak, a parochialis házat és az iskolát devecseri katonákkal elvétette és a katolikusoknak adatta. A reformátusoknak pedig nem maradt más, mint egy fészterforma épület, mely felszélről zsindegyházzal, alszélről régi forma szerint náddal volt befedve.

Esterházy botokat rakott ki a templom oldalába, hogy ha valakinek nem tetszenek a parancsai és el akar menni, legyen mire támaszkodni útközben. Hatszáznál több református mester és katona hagyta oda Pápát; bár én Séllyei ajánlását hoztam magammal, alig akadt egy ház, ahol szállást kaphattam és néhány dénárt a magam fenntartására.

Virradatkor indultam tovább, még aznap ki akartam érni a Bakonyból. Nem a rablóktól féltem, kinek kellett volna az én rongyos köpenyem, kucsmám, melyről marokszám hullott a szőr, tarisznyámban pedig egyetlen vagyonom, a Heidelbergi Káté? A német és török katonákat akartam elkerülni, ha megfoghatnak, aligha nézték volna béna kezemet, bilincsbe vernek, és elhajtanak a dalmát vagy anatóliai emberpiacra, rég volt háború, megnőtt a gályarabok ára. Akkor még nem tudtam, hogy ha most meg is menekülök, a sorsom egyszer mégis eljuttat a gályákra.

Letértem a postaútról, és inkább a távolabb kanyargó, keskeny csapáson haladtam a kelő nap irányába. Vigyáztam, hogy senki ne szegődhessen a nyomomba, csak félrehajtogattam magam elöl a szúrós ágakat, de nem törtem le, s a besüppedt, kagylós szélű kövekre léptem, így nyomaim elvesztek a vadak pataverése és a nedves fűcsomók között, melyeket a vaddisznók agyarukkal túrtak ki.

Hosszú órákig mentem megállás nélkül, térdben már meg-megbicsaklott a lábam, mikor messze előttem megvilágosodott, megritkult az erdő. Kevéssel később lejtteni kezdett és kiszélesedett az ösvény. Az utolsó fák oltalmában megálltam: lent a völgyben egy hosszan elnyúló úti falu feküdt. A feltámadó szél, a levegőben megsokasodó bogarak a nap végét jelezték, úgy gondoltam, hogy ebben a faluban töltöm majd el az éjszakát.

Hiába esteledett, az ablakokban nem gyulladt ki fény. A szemem káprázott a félhomályban, de beljebb érve láttam, hogy az úton, a házak küszöbén és bent a szobákban is holttestek fekszenek, orruk kifolyt vére rászáradt az arcukra, bőrük elfeketedett, megduzzadt mirigyeik kipattantak. Ez a Fekete Özvegy országa volt, a

pestis kipusztította a falut, a megmaradtak pedig, úgy látszik, elmenekültek. Első rémületemben én is futni kezdtem, de aztán megálltam, a vak éjszaka nem ígért több jót ennél a halott falunál, fogvacogva erősítettem magamban a hitet, hogy Isten ezen a gyászos helyen is velem van, és szándékai szerint dönt életem fölött.

Gyerekkoromban Kócsot is meglátogatta a pestis, tél múltán, a föld felmelegedésével és rohamos párolgásával tört ránk a ragadós nyavalya. Tíz emberből, aki megkapta, kettő sem élte túl a pestist, néha csak a következő tél vetett véget a járványnak. Védekezni alig tudtunk ellene: az ágyat, melyen a beteg feküdt, elvitték a lazaretumba és elégették, a házat pedig dezinficiálták. Napkelte után vagy este jöttek a működő munkások, az előírások szerint éhgyomorral, égő fáklyát vittek maguk előtt, meszet szórtak a padló agyagjára, tüzet raktak, és egy óra hosszat füstöltek. Ezután a falat kimeszelték vagy betapasztották, és mindezt a nyolcadik napon megismételték.

Itt én semmivel sem védhettem magam, de mivel mégsem akartam szántsándékkal a halál elé sietni, kikerülve a temetetlen halottakat a falu közepén, a dombra emelt templomhoz mentem, tüzet raktam, most nem féltem, hogy a lángok nyomomba vezetik a portyázó katonákat, ha úgy tetszik, jöjjenek értem a dögvész közepébe. Mikor a füst átjárt, ettem valamennyit a magammal hozott kenyérből, megittam minden boromat, mert az öregek szerint a bor általános gyógyszer, megvéd minden járvány ellen, aztán fejemet az ajtófélfának vetve aludni próbáltam.

De csak lecsuktam és újra kinyitottam a szememet, mert ahogy leszállt a sötétség, előjöttek a cserjésből az elvadult házi kutyák, az ólakat fosztogatták, de belemartak halott gazdáik húsába is, az éjszaka megtelt marakodó üvöltéssel, s az aprójóságok halálrikoltásaival.

Azzal nyugtattam magam, hogy míg könnyű prédát találnak, nem jönnek fel hozzám a templomi tűzhöz, de tarisznyámból előkerestem a kést, és néhány mozdulatot tettem vele. Meredt szemmel figyeltem arra, ahol az agyagba vágott lépcsőket sejtettem.

Az éjszaka egyre sűrűbb lett, olyan sűrű, hogy nem lehetett hinni a sokszoros tapasztalatban, hogy a sötétség egyszer majd véget ér és a vidék felveszi nappali arcát; úgy tűnt, mintha a természet már elfáradt volna magát újrateremteni, és ez az éjszaka örökké fog tartani.

Néztem a tüzet, és eltöprengtem, hogy mi lett az én hazámból, ama híres Magyarországból, mely egykor kiterjesztette hatalmát a havas hegyekig és a tengerig. Mint az elpusztult Jeruzsálemben, utcáin halottak fekszenek és kutyák kóborolnak, földjeit felosztotta maga között a német és a török, erdeiben rabszolgákra vadásznak, aki ismeri nyelvünket, az sem mer beszélni rajta.

Elfogott a bánat, térdre ereszkedtem, és lassú imát mondtam, hogy maradjon meg ez az ország magyarnak, ne vessék fel nevünket a halott népek kőtáblájára. Ne

jöjjön idegen, akinek udvarában mi csak szolgák lehetünk és félrerúgja apánk csontjait, ha kiveti az eke.

Kértem az Istent, fogadja el az áldozatomat, küldjön Északra a jéghegyek közé vagy Délre a parthusok földjére, ahol a fák ágai meggyulladnak a lehajló Naptól, csak engedje meg, hogy az én áldozatom segítsen Magyarországon.

Mintha válasz érkezett volna fentről, az ég pereme világosodni kezdett, összeszedtem magam, és folytattam utamat. Nagy kerülőt tettem Délnek, mert gondoltam, hogy katonai őrlánc zárja el a pestises vidéket, harmadnapra Budára értem, ott maradék pénzemért felvett egy társzekér, és egészen Debrecen határáig szállított.

2

A mi falunkban világot járt embernek számított, aki egyszer volt a vásárban és kétszer a malomban, én, ilyen messzire szakadva, szorongva néztem körül Debrecenben. A várost falak helyett csak sövény vette körül, kapuit pedig rózsatövis- és vadszederbokrok futották be. Az utcák is elmaradtak Pápától, a házak néhol még a föld színénél is mélyebbre süppedtek, látni lehetett az egér rágását nádfedelese tetejükön. Egyik utcát sem rakták ki kövekkel, csak néhol vetettek a sárba egy-egy deszkát a gyalogjáróknak.

Mégis ez a város volt vallásunk utolsó menedéke, utcáin távoli eklézsiákból kikergetett papok és rektorok jártak csapatostul. Hivatásuk utáni megélhetést nem találván, némelyek alacsonyabb munkákat is elvállaltak: ügyvédeknel bojtárokodtak, iratokat másoltak, vagy éppen a piacon árultak zsíros kofák megbízásából. Elcsüggedtem: ha ezekre a nagy tudású férfiakra nincs szükség, mihez kezdenek majd énvelem?

A kollégium előtt megálltam és benéztem. A száz évvel ezelőtti tűzvész, melynek lángjai még a Szent András-templom tetején örökdő kakast is a földre olvasztották, elpusztította a debreceni iskolát is, a plébániaházzal és más szolgák lakásaival együtt. Az eltelt idők alatt a kollégium nagy négyszögéből csak a nyugati és északi részeket építették újjá, épp azokban az években járta ki Martonfalvi György a városnál és a fejedelemmel, hogy emeljék fel a romokban álló keleti szárnyat is, de dél felől mindig szabadon fútt a szél.

Nyugatról léptem be egy négyszögletű, tornyos kapun, tekintetemet felfelé fordítva láttam a toronyban a csengőt, mely a tanórák kezdetét jelezte és az öreg Rákóczi György harangját, melyet csak veszedelmek idején vagy tanulók kicsapatásakor volt szabad meghúzni, vagy ha a Halál látogatta meg az iskolát.

Elővettem és bemutattam ajánlóleveletem, az őrt álló janitor diák a harmadik tanszékre utasított. Közeledvén a nyári napéjegylenlőség, az akadémiai vizsgák rendes időszaka, Martonfalvi professzor egész nap a növendékeivel foglalkozott.

Beléptem az osztályterembe, melynek ajtaján kis fatáblácska jelezte a nevét, de nem mertem elmozdulni a küszöbről, sokáig bámultam őt tanítványai körében.

Bár csak tizenkét évvel volt idősebb nálam, még sohasem láttam hasonló tiszteletet, mint amilyen őt övezte Debrecenben. Valaha Váradon volt professzor, de a törökök lerombolták az akadémiát, Apaffy Mihály fejedelem háromezer sötömböt ajánlott fel Debrecennek, hogy katedrát alapítsanak Martonfalvi számára. Már életében megkapta a „nagy” jelzöt, ő maga írta a könyveket, melyekből tanított – a debreceni coetus ezeket a maga költségén adta ki –, professzori állását pedig élete fogytáig meghosszabbították.

Külső alkatát tekintve Martonfalvi alacsony, inkább testes ember volt, kemény szálú, fekete haja a válláig ért, magyar bajuszt és szakállat viselt, de gondozásával nem sokat törődött, szálai között dohány és kenyérmorzsák bújtak meg; nagy köpenye is útjában volt, magyarázó gesztusaitól ide-oda csapódott.

Remegő kézzel átadtam neki Séllyei levelét, mely már jócskán megizzadt a markomban, elolvasta annyi idő alatt, míg más ember a megszólításig sem jutott volna el, aztán mosolyogva rám nézett.

– Pápa új Bálint papot küldött nekünk, hogy Debrecen ismét reformálja.

Szikszai Hellopeusz Bálintra gondolhatott, Török Bálint kedvelt papjára, aki néhány évtizeddel annak előtte Debrecen városát a reformata hitre térítette. Martonfalvi latinul folytatta:

– Hát én most mit kezdjek veled? Százával jöttök mindenhonnan, csupa jövődő oszlopa az egyháznak. Hová tegyelek? A kollégium falait nem tolhatom kijebb és a már bent levőket sem zavarhatom el. Nincs semmi más, amihez értenél, vagy csak kedved volna hozzá? Beszerezhetlek péknek, csósznek, írtnoknak a hajdúkhöz, és hidd meg, mindenütt jobban élnél, mint itt.

Szavait megnevezték a padban ülő nagydiákok, de én magam elé néztem, és nem hagytam elveszni bátorságomat:

– Én itt akarok maradni, nagytiszteletű uram. Ha elküld, kifekszem az utcára a kapu elé.

Nem szokhatott ilyen hanghoz, vizsga tekintetet vetett rám:

– Úgy látszik, ismered már az „akarni” igét, bár hozzád inkább még a „kérni” illene. Jól van, maradjál, de semmi kivételezést nem tehetek veled. Debrecen a szegénység iskolája, és te a szegények között is a legszegényebb leszel: szolgálódiák.

Martonfalvi végigmért:

– És hiába serked már bajuszod, szakállad, ott kell kezdened, amelyik osztályba tanáraid beosztanak; lehet, hogy náladnál fiatalabb fiúk lesznek az előjáróid. Vajon ezt *akarod-e*?

– Igen.

– Akkor menj át a rektorhoz.

A kancelláriában rövid és illedelmes latin beszédben kellett kérnem a felvételemet, és a witembergai kollégium szokásai szerint esküt kellett tennem. A rektor előre mondta a szöveget:

– „Isten és az angyalok előtt erős hittel megfogadom, hogy az igaz tudománytól soha el nem térek, nem hajlok át Dávid Ferenc új-ariánus szektájába...”

A rektor arca kivörösödött, még az esküt is félbehagyatta:

– Az Arius–Servetus–Blandrata–Dávid–féle szörnyű istenkáromlás, illa blasphemia nefanda! De folytassuk, domine: „sem a babonás pápisták táborába (ezekre kevésbé haragudott a rektor, mert a katolikusok csak hitbéli ellenségek voltak, nem eretnekek). A próféták és az apostolok írásaiból egyszer megismert égi tudományt életem végső napjáig megőrzöm, és tettetés nélkül, igaz lélekkel megtartom. Ígérem, hogy senki dicsérete el nem hajlít, senki érdeke meg nem gátol, hogy teljes lelkemből hivatásomnak éljek...”

A rektor leeresztette a pergamenlapot, és a szemembe nézve mondta el az eskü végét: „a háromszemélyű egy Isten engem úgy segítjen!” Nem érte be az esküvel, még hozzátette a maga szavait is:

– Őrizd meg a coetus tisztességét minden gúnyolódó szóbeszéddel szemben, mozdítsd elő mindenekben kegyességét és szorgalmát, végül viseltess tisztelettel a Társasággal szemben otthon és távolban, szóban és tettben. Ne fontolgass és ne kicsinyelgess, mint egykor való társaid, kik húsz év alatt háromszor szítottak lázadást feljebbvalóik ellen, hallatlan botrányra kivonultak Debrecenből, és a hajdúvárosokban telepedtek meg, sőt tíz évvel ezelőtt arra vetemedtek, hogy fegyveres rohamot intézzenek a városháza ellen. Te őket ne utánozd!

A kurátorra bízott, aki elvitt és megmutatta a termet, ahol majd tanulmányaimat folytatom, és a helyet, ahol ülni fogok. Minden osztálynak megvolt a maga külön musaeuma, de mióta Martonfalvi Debrecenbe jött, annyira felszaporodott a tanulóserég, hogy nem fért el mindenki a teremben, a küszöbön, sőt még a folyosón is ültek, nagy kegynek kellett tekintenem, hogy én a falakon belül kaptam helyet.

Visszavezettek a rektorhoz, beleegyezésem jeléül jobbot kellett adnom neki, azután átolvastam az iskola törvényeit, aláírással köteleztem magam megtartásukra, ezzel a Civitas Scholastica polgárai közé léptem.

Mivel paraszti rövid kék ruhámban egy óráig sem túrhettek meg a kollégium falai között, adtak egy viseltes egyenruhát: bokáig érő, kapcsos dolmányt, sárgával szegett, zöld posztó tógát, csizmát és hosszú kunsüveget, de ha enni akartam, már meg kellett dolgoznom érte.

Mivel engem sem szüleim, sem patrónusok nem segítettek, koromat nem tekintve a szolgál- vagyis koldus diákok közé soroztak. Mi végeztük az iskola alacsonyabb rendű munkáit: fűtöttünk, kijártunk a városba a polgárok

ételadományaiért, megőrlettük az iskola gabonáját, leveleket hordtunk, a különösen szerencséseket bevették a temetési kórusba, egy-két dénárt kaptak énekükért.

Közülünk válogatták ki a nagydiákok szolgálait, ezek rendesen urukkal laktak, rendes ágy nem jutott nekik, hanem csak székekre dobott rongyokon vagy saját levetett ruháikon nyomorogták át az éjszakát.

A szolgáladiákok élete sok tekintetben alábbvaló volt a barmok sorsánál. Éheztek és koldultak, mosogattak és durva zsákok alatt görnyedtek, de a garmadával végzett munka sem szerzett nekik nyugalmat; szidta és verte őket egyfelől uruk, folytatta a verést a nyilvános praeceptor, az inspektor, az excitator, akinek kezéből sohasem hiányzott a nagy dorong, hogy szolgatársait üthesse.

Ebédnél a polgárok alamizsnás fazekaiból mi választottunk utolsónak, többet ettünk fővetlent, mint főttet, sok százszor vertük el éhségünket kenyérhéjjal; amikor főttet ettünk, az sem volt egyéb lencsénél, így ragadt ránk a „lencsés” gúnynév.

Hányan és hányan züllöttek el közülünk! Nem jutottak felsőbb osztályokba, elszöktek, és csak annyit írtak fel a kapura: „plus ictus, quam victus”, több volt itt a pofon, mint a kenyér. Én is visszasírtam az apai házat és gyerekkorom mezőit, de meg sem fordult a fejemben, hogy elmeneküljek Debrecenből, hálát adtam Istennek, hogy nyomorult jobbágyszármazék létemre tanulhatok. Nem törődve gyomrom korgásával és a zsúfolt, horkoló teremmel, egy sarokba húzódtam és sokszor a virrasztók mécsesét égetve olvastam és írtam, míg hajnali háromkor nem jött az oeconomus, hogy felébressze társaimat.

Számos példa intett, hogy több munkával próbáljam siettetni az időt. A togátus diákok között őszbe csavarodó vagy már-már kopasz fejeket is láttam. A triviális, vagyis elemi iskola után még 14-15 évbe tellett, míg elvégezték a kollégium alsóbb-felsőbb tanfolyamait, azt követte a nyilvános praeceptor munka, amikor a jelölt professzorainak segítve, apróbb diákokat oktatót. Ha a szerencse nem kedvezett neki, végigpraeceptorokodhatta az összes osztályokat, és csak aztán ítéltetett méltónak, hogy felavassák: térdhajlással fogadta az atyák áldását, elénekelte a „veni sancté”-t és elmondta a niceaei hitvallást.

Én későn indultam, ha a többség ütemét tartom, és egy év alatt csak egy lépcsőfokot emelkedek, túlhaladom már a negyvenedik évemet is, mire mint lelkipásztort vagy iskolamestert kibocsátanak, márpedig ilyen korban tisztesebb befejezni egy pályát, mint elkezdni.

Hiába fűtött a szorgalom, az előrejutás nem volt könnyű. Az előkészítő osztályok praeceptorai úgy tanítottak, ahogy a mezőn a tök vagy a káposzta nő; már kinyitották a szájukat, s még mindig nem tudták, hogy mit akarnak mondani. Tantervet nem készítettek, ha ilyet kért tőlük valaki számon, dölyfösen mondták: elég nekem az Úr kegyelme! Ami ugyan jó, ha velünk van, de kis dolgokban nem mindig lehet rá számítani.

A praeceptorok ötven évnél idősebb, változhatatlan szokásokhoz ragaszkodtak. Délelőtt először mindig logikát tanítottak, abból kiindulva, hogy a hajnal a múzsák barátja, ilyenkor jól fog a fiatal fej; utána, akár esett, akár fűtt, mindig valamely szónok tárgyalatott, kilenc óraker közvizsgát tartottak, ebéd után pedig egy poétát magyaráztak.

A praeceptoroknak ritkán volt ott az eszük a munkájuknál, zsíros rectoriákról ábrándoztak, ahol három-négy év alatt megszedik magukat, és gazdag özvegyekről. Estéknént ittak és dohányoztak, ha nem tudtak aludni, feljöttek az osztálytermekbe, és a kisebb diákokat egzecírozatták. Eljátszották velük, hogy hazamennek, ami úgy történt, hogy a diáknak végig kellett mászni az ágyak alatt, vagy a mosdótálba beülve seprűvel kellett eveznie.

Aki mulatságaikban nem vett részt, vagy a tanórákon különös igyekezetével zavarta a vizek lassú folyását, és így lehetséges vetélytársnak mutatkozott, azt a praeceptorok visszataposták, megbüntették, és hamis vádakkal beárulták. A debreceni kollégium nagyobb dicsőségére legyen mondva, hogy a professzorokat ezek a részrehajlók sem tudták félrevezetni, ha távolról is, de minden diákon rajta tartották a szemüket. Én is az ő figyelmüknek köszönhetem, hogy hét év alatt túlestem a hat előkészítő osztályon, és felvétettem a filozófia-teológia tanfolyamra.

A kollégiumban három tanszék is működött, időnként nyolc-tíz, időnként húsztagú tanári karral. A tanárok többsége egyforma felfogást vallott, pontról pontra kötötték magukat a régi iratokhoz; nem kockáztatva az eretnkség látszatát, ezer hivatkozással bástyázták körül állításaikat, minek következtében egyikük csak huszonnégy év alatt végzett Jeremiás könyve első nyolc fejezetének magyarázatával, másikuk pedig legalább ezer évvel igyekezett lemaradni a világ történelmében.

Ritka kivételnek számított Martonfalvi György, ki tudósnak is a legkiválóbbak közé tartozott, egyöntetű elismerés szerint Geleji Katona István és Szilágyi Tönkö Márton mellett őt illette meg a harmadik hely, de pedagógusként senkit sem lehetett hozzá hasonlítani. Míg a rektorok tisztségüket csak átmenetnek tekintették a superintendensi szék felé, ő nem vágyott egyházi méltóságra, egész életében megmaradt tanárnak.

Ebbe a vérbe és sárba tapadt, német és török járta Magyarországra ő a világ legjobb és legújabb elméinek műveit hozta el. Míg a zsinatokon olyan témák fölött folyt öldöklő vita, hogy Ádám és Éva törvényes házasságoknak tekintendők-e, ő Amelius angol doktróról értekezett és Ramus-ról, a francia protestánsok vértanújáról. Sokan suttozták, hogy Martonfalvi Cartesius titkos hívei közé tartozik, de ő maga óvakodott ezt nyíltan megvallani, ott lebegett a szeme előtt az eretnkségükért Debrecenből elűzött fiatal rektorok példája.

Egyébként is jellemének főbb vonásai közé tartozott, hogy ami gömbölyű, azt háton nem vitte; ami négyszögletes, azt nem gurította. Meg merte engedni

magának, hogy a bibliai történeteket magyarul tanítsa – bár a magyar szó oly mértékben tilos volt a kollégiumban, hogy ha egy diákot rajtafogtak, ferulát akasztottak a nyakába, vagy három éjjeli órán őrködött soron kívül –, de a könyveit az erdélyi fejedelemnek ajánlotta vagy más hatalmasságoknak.

Martonfalvi pénz dolgában jobban állt, mint a többi professzor, a kollégiumtól húzott fizetésén kívül Apaffy Mihály fejedelem is támogatta, és könyveiért is tisztes honoráriumot kapott. Mégis minden tekintetben megvonta magát, ruháját nemhogy egy jobb módú diák nem cserélte volna el a magáéval, de talán még én sem. A convictus konyhájáról cipelte haza a cserépfazekakat, kora hajnalban kelt, és írt, mint egy rabszolga. Többektől hallottam, hogy a felesége kulcsra zárta a szobáját, és csak akkor engedte ki, ha az ajtó üvegén át megmutatta az elkészült penzumot. Az asszony élére rakott minden dénárt, hogy rosszul sikerült, vízfejű gyerekének jövőjét biztosítsa, pénzéhsége számtalan megalázásba kergette az urát, ezért a kollégiumban a professzor megrontó szellemének tartották, csak a cinikus Szilágyi Tönkö Márton jegyezte meg: ilyen életre csak azt lehet rávenni, aki lelke bensejében maga is hasonlóra kívánkozik.

Martonfalvi egyetlen kedvteléséhez ragaszkodott: az esti borozásokhoz, ebbe még a felesége sem szólhatott bele, mert a bor nem került pénzbe, a professzor részesült a kollégiumnak felajánlott boralamizsnából, Apaffy fejedelem 30-40 vödörrel is juttatott neki ajtonyi szőlőjének mustjából, ha jó volt a termés.

Ezekre a borozásokra meghívta régi diákjait, akik Váradról követték őt Debrecenbe; ez a mindenkire egyformán kedves ember igazából csak az ő körökben érezte jól magát. Nemcsak a korsó járt körbe, a hegedű is előkerült – pedig a coetus a muzsikát még a kártyafestésnél is jobban tiltotta, ha valakit rajtakaptak, a hegedűt a nyakába akasztották vagy a farán verték szét. Énekeltek és beszélgettek.

Szokatlan kegynek számított, hogy második vagy harmadik teológiai évemben Martonfalvi néha engem is meginvitált esti asztalához. Készültem ezekre a beszélgetésekre, elismételgettem magamban a legjobb mondatokat, melyeket éjszaka, mikor az agy már könnyűvé válik, vettem a fűzött ívek szélére, de nem jutottam hozzá, hogy elmondjam. Egész este üres szájjal ültem a többiek között, a professzor néha hozzám is intézett egy-egy kérdést, de még ki sem mondta az utolsó szót, már jóindulatúan elmosolyodott, és ez a mosoly előre lezárta füleit a válaszom előtt, rögtön megélnékül azonban, ha egy-egy váradi kedvence szólott hozzá. Tudnom kellett, hogy a meghívás csak kiváló kalkulussaimnak szól; nem személyemet, hanem az iskola kikiáltott nagy reménységét ültette asztala mellé, közösségi érzete vett erőszakot kedvteléseim.

Szerettem volna elnyerni tetszését, és sokáig kutattam viszolygásának okait, de még most sem tudom pontosan. Annyi bizonyos, hogy Martonfalvi a szép és vidám embereket kedvelte, lélegzet-visszafojtva hallgatott végig minden gáláns

vagy vidám kalandot, nem szerette viszont azokat az embereket, akik fogukat összeszorítva életüket egy dologra teszik fel, és minden mást alárendelnek ennek az egyetlen célnak. Azt hiszem, engem is ilyen fanatikusnak és elvakultnak tartott.

Egyszer kikísérte a borozó társaságot szobájából, megálltunk búcsúzkodni az éjszakai udvaron, fejünk fölött teljes fénnel sütött a Hold, még Szent Dávid vonóhúzásait is lehetett látni. Míg a többiek egy Ovidius-verset mondtak a Holdról, mely mindent ezüstté változtat, és utat mutat a titkos szerelmeseknek, én hallgattam és fáradt fejemet pihentettem a széllel, aznap éjszaka még tanulni akartam. Martonfalvi szelíden rám nézett:

– A mi jó Bálint papunk most biztos azt számolja, hogy ha a Holdat szétvágánk apró darabokra, hány faggyúgyertya telne ki belőle.

A többiek nevettek, nekem könny szökött a szemembe, de nem szóltam. Azt is elfogadtam, mikor egy határnap előtt leadott dolgozatomért jezsuitának nevezett, aki az időt állandó munkával megváltva siet az örök nyugalom felé, és nem veszi észre az út mellett virító, soha vissza nem térő örömeket.

Bár tudtam, hogy természetemet éppúgy nem vetkezhetem le, mint a tigris bőrének feltjait, sokáig tartott, míg megkeményíthettem a szívemet, s nem törődtem többé ennek az embernek a szavaival, akiről pedig azt hittem, hogy bírása és támogatója lesz Isten felé küldött gondolataimnak.

3

Az 1670-es év országszerte nagy romlást hozott vallásunkra. Ellenségeink rávették a királyt, hogy bontsa fel a békességnek reguláit, tegye semmivé a protestánsok szabadságáról kötött megegyezéseket.

A jezsuiták és a katolikus főurak szabad kezet kaptak ellenünk. Gróf Nádasdy Ferenc Vas, Sopron és Nyitra vármegyében tűzzel-vassal pusztította Krisztus ártatlan seregét; egy vonásnyival sem volt különbség nála gróf Esterházy Pál, ki, hogy megkaphassa az engedélyt a házasságra saját testvér-atyafiának, Esterházy Istvánnak a leányával, Orsolyával, hittel kötelezte magát a reformátusok üldözésére; a Felvidéken pedig Báthory Zsófia dühöngött. Szeniczén, Pukován, Turalyukán sok férfit, asszonyt és gyermeket meg is öltek a híveink közül, némelyeket a templomajtóra akasztottak fel, másokat pedig a magas toronyból vetettek alá.

Újabb és újabb gyász hírekről értesülvén, meguntam egy helyben ülni és forgatni könyveimet. Egy-egy oldalnál néha sokáig vesztegeltem, nem voltam kíváncsi a következőre, hiszen amit már leírtak, az megtörtént, úgysem változtathatók rajta, de kint, a harcok helyén talán még szükség lehet rám.

Böjtelő hónap negyedik napján meghallottam, hogy küldöttség érkezett Munkácsról; új igazgatót kérnek iskolájukba a debreceni anyaiskolától. Kérésükkel

jól megfontoltan magához Nógrádi Mátyás debreceni szuperintendenshez fordultak. Tudták róla, hogy néhány évvel annak előtte maga jószántából otthagya esperesi hivatalát, hogy a széjjelszórt eklézsiákat újra helyreállítsa, a megrettent népet visszahívja és bátorítsa. Nógrádi maga keresztelt, maga osztott úrvacsorát, míg diákokat nem kapott a debreceni kollégiumtól, akik a megölt vagy elhurcolt prédikátorok helyébe léptek. A munkácsiak biztosak lehettek benne, hogy kérésük meghallgatásra talál a superintendensnél.

Ilyen partikulákba felsőbb osztályú diákokat szoktak kiküldeni, így én is joggal pályázhattam. Még aznap este felkerestem Martonfalvit, egyedül ült a szobában könyvei között, felesége éppen időtlen fejű gyereket tette le nyugodni. A professzor idegenül nézett rám, és állni hagyott asztala előtt.

– Mit akarsz?

– Főtiszteletű uram, ajánljon engem a munkácsiaknak.

– Nem ajánllak. Több munkánk fekszik benned, semmint beérjük azzal, hogy egyike légy azoknak, kik kis nyomdájukkal a kezükben bércről völgybe szállnak, faluról falura vándorolnak, vagy valami kis fészekben megtelepednek, és hiábavalóan próbálják az együgyű parasztokat és a gögös úri népet az irodalom barátaivá avatni. Ne menj te a végekre.

– Csak lehet, hogy ha ezek a végek apránként elvesznek, egyszer magát Debrecent is bekerítik ellenségeink.

– Ne féltsd te Debrecent. Üljlél le.

– Én inkább állok.

– Nem vagy megelégedve a helyzeteddel? Még csak hetedik évedet töltöd itt, és már a legfelsőbb osztály tanítója vagy, harminc forintot keresel, mi kell még?

– Tanítani szeretnék, mint Kegyelmed, főtiszteletű uram – nagyot nyeltem, hogy ki tudjam mondani.

– Ezt ne is mondd, mert nem hiszem el, hogy a tanítás neked életre szóló hivatásod lenne.

Bennem utat tört magának a sok régi keserűség, csak így feledkezhettem meg a kötelező tiszteletről.

– Megmondaná nekem, hogy én mire való vagyok?

Most már ő is felállt, két kezével az asztalra támaszkodott, alacsonyabb volt mint én, fölfelé nézett az arcomba:

– Téged az Isten nem tanítónak vagy lelkésznek küldött, hanem mártírnak. Alig várod az egek romlását, hogy odaállhass alá támasztéknak.

– És ez bűn? Adja Isten, hogy Magyarországnak sohase legyen szüksége mártírokra.

– De te úgy készülsz az önfeláldozásra, mint más ember az esküvőjére. Véletlen az, hogy most is éppen Munkácsra kéredzkedsz Báthory Zsófia, a katolika nőoroslán szeme elé?!

- Mit csináljak én itt Debrecenben?
- Tanulj tovább. Talán át tudnál törni a dogmákon, melyeket vak gondolataid most csak újból és újból körbejárnak, eljutnál bonyolultabb értelmekig, melyek a jóban megmutatják a rosszat és viszont.
- Inkább egyszerű dogmák között élek, melyek nem zavarják össze a lelkemet. Maradjon meg a jó jónak, a rossz pedig rossznak. Nekem a mély és titkos tanítások olyanok, mint a vár, amiből nem tudnak kijönni a katonák.
- Én is... – kezdte Martonfalvi, de félben hagyta a mondatot.
- Nem vagyok méltó, hogy magával vitatkozzak, főtiszteletű uram, én csak elbocsáttatásomat kérem.
- És ha nemet mondok?
- Akkor a superintendens úrhoz föllebbezek, ő örülni fog, hogy kap valakit Munkácsra.

Martonfalvi elfordult:

- Akkor hát mit akarsz tőlem? Áldásomra van szükséged?
- Fejet hajtottam, és kimentem a szobából. Eltöprengtem: miért akart visszatartani? Még ma sem tudom biztosan. Talán valóban meg akart óvni azoktól a veszedelmektől, melyeket a hozzám hasonlók sorsában már százszor megfigyelt? Vagy csak irigyelte, hogy én elindulok azon az úton, amin ő maga is járni szeretett volna, csak az élet kis mézesbödönei mindig eltérítették.

Szekérre szálltam, elhagytam a mezőben épült, erős kerítés nélkül való, csak az engedelmességhez ragaszkodó Debrecen. Munkács község bírása, Czövek István ott ült mellettem; túlkiabálva a böjti szelet, kérdezgettem őt új helyemről.

Munkács valaha bátyja volt hitünknek; itt élt Petrovics Péter, aki az országnagyok közül először állt át Kálvin táborába, és jótékony kezeit kiterjesztette az egész országrész fölé. Hitfeleink minden üldöztetés elől Munkácsra menekültek, mikor a falakon belül már nem találtak elegendő helyet, a vár és a vízzel telt árok között húzódtak meg, kunyhóikat, házikóikat erős palánkkal vették körül, az árok hídját pedig a legingoványosabb helyre építették úgy, hogy egy járatlan ember meg sem közelíthette.

A templomban a nagy hírű Kálmáncsehi Sánta Márton prédikált, és innen indult el hitelesítő útjaira, míg a beregszászi templomban szónoklat közben egy Somogyi nevű barát gyűlöletből át nem lőtte nyíllal.

A vár és a vidék mostani úrnője, Báthory Zsófia hozott romlást munkácsi erősségünkre. A főasszony boldog emlékezetű fejedelmünknek, az ifjabbik Rákóczi Györgynek volt a felesége, régi pápista származék. Hogy elfoglalhassa a helyét ura mellett az emelvényen, látszólag elhagyta római vallását, titokban viszont annál jobban ragaszkodott hozzá. Nem a rágalom találta ki, hanem tiszta igazság volt, hogy midőn Báthory Zsófia Krisztus asztalához járult, s főasszonyok szokása szerint palástjával elfedte arcát, e takaró védelme alatt az Úr vacsorájában

kapott kenyeret nem fogyasztotta el, hanem a kebelébe lebocsátotta. Kendőbe kötötte, és otthon megmutatta titkos gyóntatójának, Sámbar jezsuita páternek. Hogy hitet tegyen szóval eltagadott vallása mellett, kész volt a pervátába, a szolganép ürüléke közé vetni az Úr testét, azt még a jezsuita is sokallta, beérte annyival, hogy elégetik.

Báthory Zsófia buzgalmát az urától való félelem ideig-óráig mérsékelte, de militáns természetű Rákóczi Györgyünk hamarosan újabb háborúba keveredett a törökkel, győztes csatát vívott ellene, de már a diadal kivívása után fején egy kardvágástól megsebesült, és Szászfenes határában meghalt.

Alig tették le sírjába fejedelmünket, Báthory Zsófia nyíltan is visszatért régi római hitére. Sámbar eltávozván, megfogadta gyóntatójának Kiss Imrét, ugyancsak hírhedt, jézustársasági atyát, aki további barátokat telepített be a munkácsi fehér házba. A főasszony a jezsuiták biztatására a reformata vallás üldözésébe fogott, elvette pataki kollégiumunkat, a professzorokat és a diákokat Erdélybe üzte, helyükre a jezsuiták oroszokat és kereskedő zsidókat szállítottak. Birtokain a prédikátorokat sem kímélte ez a zelóta fejedelemasszony, ha valaki a legcsekélyebb ügyben is ellene szegült, elfogatta, és Munkácsra vitette, vasba veretve mindenféle alávaló, szemetes munkával sújtotta. Nem törődött a vármegyék interveniálásával sem, pedig most is per folyt ellene a királyi tábla előtt.

Ami Munkácsot illeti, Báthory Zsófia itt pusztította leginkább a reformata vallást. Elvette a templomot, a paplakot, az iskolát, a régi parochialis jövedelmeket, a hívek egy régi jobbágyházat béreltek, abban szorultak össze. Teremi István prédikátort elűzte, Kálmáncsehi Sánta Márton székét egy Létai nevű, magával tehetetlen öregember foglalta el.

Az öreg prédikátor örült, hogy megszabadulhat teendőitől, sietve átrakott mindent az én vállamra. Mint akadémikus rektor, én oktattam a gyerekeket betűismertetéstől egész a grammatikáig, én prédikáltam, temetéseken én adtam a kántust, néha még a harangozást is elvégeztem.

Hivatalos dolgaimban többször is bejártam Munkácsot, megdöbbenett, hogy ez a nagy hírű város mennyire lezüllött. Az utcákon rothadó és füstölgő dombok emelkedtek, a főutca végén, a Medvéhez címzett kocsmá tájékán öt cigánygunyhó állott, mellette téglavető mocsarak zöldelltek. Az egész határ vizenyős, cserjés és műveletlen volt, a vár felé még vízi madarakra, nyulakra, rókákra is sikeresen vadászhattak.

Harmadik munkácsi hetemben felhívatott magához az asszony. Míg mentem fölfelé a vár lépcsőin, csak nehezen tarthattam vissza a könnyeimet, itt minden kő nagy bajnokaink, a Rákócziak emlékét idézte.

Azóta nem sokat épült a vár. Csak a fenyegetés ácsoltatott a templom elé egy vaskalitrát; a kökeretű ajtónál még egy nyakvas is csüngött, mely a pellengért helyettesítette.

Viszont bőségben ragyogott minden vallási hely, a mások és maga iránt is oly fukar Báthory Zsófia minden pénzét római egyházára költötte. Miseruhákat vett, papi palástokat, szentségtartókat, egynek az árából fel lehetett volna öltöztetni Munkács szegényeit. A főasszony különös kegyelete tárgyául szolgált a galíciai Klocskovból drága pénzen szerzett képszobor, mely a Boldogságos Születet ábrázolta és csodatevőnek tartatott, ugyanis az a hír járt felőle, hogy több kiváló alkalommal könnyezett volna.

Maga Báthory Zsófia nagyon hasonlított erre a képszoborra – meglehet, tett is egyet s mást, hogy minél jobban hasonlítson –, látomásai is gyakran támadtak a Szent Szűzről. Amúgy igen szép, hajadonhoz méltóan vékony termetű, de egzaltált arcú asszony volt. Korábban nem ismertem, csak hallomásból értesültem, hogy férje halála ingatta meg lelke egyensúlyát.

Két katona vezetett elé. Elküldte őket, s ahogy magunkra maradtunk, talpamtól hajam száláig végigmért, hogy egészen elzsibbadtam bele, szívesebben álltam volna szemben egy férfival, mint ezzel a szigorú asszonnyal. Nem akartam, hogy félni lásson, ezért én is vettem rá egy pillantást, fekete ruháját csak két dísz élénkítette; a nyakában egy medált viselt, melyre egyfelől a pápa, másfelől a Boldogasszony képe volt özvegyformára verve, s a derekán egy kis kereszt csüngött, melyet az Olajfák hegyének kivágott fájából faragtak, és maga Szelepcsényi hercegrímás küldött neki mint lelki leányának.

– Látni kívánt – mondtam.

– Mi dolog az, hogy nekem kell üzennem érted? Miért nem magadtól jelentkezted?

– Úgy gondoltam, a fejedelemasszony nem venné szívesen, ha a reformátusok rektora háborgatná.

– Úgy, ahogy mondod, bár egyet sem látnék már közületek.

– Kiürülne az ország, tíz emberből nyolc a mi vallásunkat követi.

– Nem baj. Inkább rókák és farkasok lakják Magyarországot, mint eretnekek.

Bár mindvégig rám nézett, mégis úgy tűnt, mintha a főasszony magában beszélne.

– Valaha el kellett túrnöm, hogy a protestánsok a maguk hitére hajtsák a katolikusokat, én magam láttam hitvallókat, akik inkább a Tisza hullámaiba menekültek és belefulladtak, semmint hogy feladják hitüket. Mondd, hogy nem így volt! A vallásotokat követő kurucok hóhérai a katolikus papoknak, egy pap sincs az országban, aki mellett békén elmentek volna, csak itt a mi környékünkön is megölték a szegény lizskai papot, a sárosit, a sádit, a füzérit, a szatmári jezsuitákat,

a szöllösi és sádi barátot, a harpai mestert és licenciátusát. Másokat kiheréltek, orrukat, fülüket vágták le. Mondd, hogy nem igaz!

Nem válaszoltam, magam is tudtam, hogy a bujdosók és a végvári katonák, de még az egyszerű parasztok is, ha teheték, véres kézzel torolták meg a reformata valláson esett sérelmeket.

– De ennek vége már. Én hittel köteleztem magam a katholika vallás védelmére, és birtokaimon nem hagyom hódítani Luther és Kálvin prédikátorait, iskolamestereit, az én szavam pedig szent és sérthetetlen, s annak kell maradnia akkor is, ha az egész világból száműzetnék a hűség.

Báthory Zsófia közelebb lépett, meglepődtem, hogy mosolyogni látom, kezét jóakaratóan a vállamra tette:

– De talán nem kell, hogy ellenségek legyünk, ha már nem is lehetünk barátok.

– Én se gyűlölködni jöttem ide, fejedelemasszony.

– Fiatal ember vagy, előtted áll még az élet, nem kell megkötni magad egy korhadozó fához. Ha akarsz, családot alapíthatsz, ha akarsz, tanulhatsz, nem lennék rossz patrónád. A váram teli van megtért protestánsokkal, a legjobb helyeket mindig nekik adtam, megkérdezheted akárkitől, hogy még az én vallásom régi híveit is mellőztem a kedvükért.

Várt egy keveset, de én úgy tettem, mintha nem hallottam volna meg a szavait, erre fordított a beszédén:

– Én tudom, mi a hit, nem akarom, hogy konvertálj, ha ezzel lelkedet veszítenéd. Nekem elég, ha csendben maradsz, mint az öreg prédikátor, és száz évig élhatsz a váram alatt.

– Eskümet nem állíthatom a tiéd mellé, fejedelemasszony, de én is hitet tettem a tanításra.

– Itt akkor nem maradhatsz. Az ördög küldött ide, hogy újjáéleszd a kárhozatot, amit én nagy nehezen eltapostam birtokaimon. Kivennéd kezemből a gyerekek lelkét, a jövőbe akarod építeni a gyalázatot?

Tudtam, Báthory Zsófia mindent megtett, hogy megnyerjen egy-egy kis lelket vallásának, nem szégyellte, hogy komaasszonynak menjen anabaptista parasztokhoz, ha azok hajlandóknak mutatkoztak gyerekeiket megkereszteltetni, és gazdagon megajándékozta az újszülöttet. Bár ez volt számára az ellenállás fő helye, mégsem látszott tanácsosnak, hogy furfanggal vagy hamis ígérettel kitérjek előle, tudtam, bármit csinálok is, eljut a híre Báthory Zsófia fülébe.

– Nekem itt kell maradnom – mondtam –, és semmi mást nem tehetek.

– A parochialis járandóságokra ne számíts, a tizedre meg a vasárnapi örletéspénzre. Nem adok pénzt arra, hogy a prédikátorok feleségei díszes ruhákat vegyenek maguknak.

– Asszony nélkül élek, és egy dénárt sem kérek tőled. Megélek annyiból, mint a közönséges szegények.

– Az iskolátokat sem kapod vissza!

– Jó lesz nekem egy kamra is.

Megállt, öklét a mellére szorította, mintha hirtelen vértolulástól félne, de nem sikerült dühét visszatartani:

– Puritán! Nem győzködlek tovább, elbizakodott ember, csak aztán vigyázz, nehogy olyan helyre kerülj, ahol a kutya sem veszi el a kezedből a kenyeret. Lent a Latorca partján áll a börtön, ott majd elbeszélgethetsz a pártfeleiddel. Távozhatsz, ha te hallatsz magadról, te is hallasz majd rólam.

Az öreg prédikátor ébren várt odahaza, minden szót kétszer is elmondott magának, nagyon megijedt:

– Fiam, nem volna jobb, ha mégis elmennél innen békességgel? Egyházunk más vidéken is talál számodra tennivalót, kevés tapasztalatodhoz illőbbet. Gondoskodunk tisztességes ürügyről, hogy előmeneteled csorbát ne szenvedjen.

– Tisztességes ürügyek nincsenek, főtiszteletű uram, a legjobb ürügy is egy hüvelykkel a tisztesség határain túl fekszik. A börtön engem sem csábít, lehet, hogy elmegyek, de nem most és nem így. Olyan lennék, mint akit nem a villám vágott agyon, hanem csak a mennydörgés hangja.

– Mit akarsz? Van más iskola is Munkácson.

– Igen, csakhogya az a jezsuitáké.

– Aki akar, tőlük is tanulhat jót. Az írás azt mondja, ha a disznó kukoricát eszik, disznó lesz, ha a hattyú kukoricát eszik, hattyú lesz.

– De az írás azt is mondja, hogy Saul idejében Izrael népének a filiszteusokhoz kellett menni szántóvasa, kapája, fejszéje élesítésére, mert nem volt köszörűkövük, a filiszteusok pedig szántszándékkal tönkretették szerszámaikat. Ilyen lelki köszörűkő az iskola, ilyen lelki filiszteusok a jezsuiták.

Nem törődve Báthory Zsófia fenyegetésével, minden dolgom közül azt tartottam legfontosabbnak, hogy összegyűjtsem a kuckóban ülő vagy a szemétdombon ténfergő gyerekeket, és visszaszoktassam őket az iskolába. Szüleik szívesen adták őket, otthon még a nyomorúságos tengericsutkából, fakéregből és kevéske fekete lisztből sütött kenyérben is hiányt szenvedtek, örültek, hogy eggyel kevesebb szájat kell betömniük. Más iskolákban az volt a szokás, hogy a rektor mindennap tíz órakor abbahagyta az oktatást, és kiküldte a tanulókat a városba élelmet koldulni, az alamizsnából állt ki az ebédjük. Itt Munkácson nem lett volna hová menniük, a járandóságomból én főztem nekik valami ebédfélét.

A régi jobbágyházból templomot alakítottak ki, átütve a falakat, ezen kívül csak két kamra maradt, az egyiket mi kaptuk meg, a másikban Létai, az öreg prédikátor lakott; köhécselését, köpködését gyakran áthallottuk. Erre a szűk helyre negyvennél több gyerekkel voltam összezárva, mosdatlan testükből olyan bűdösség

áradt, hogy még a kemény téli időben is gyakran ki kellett nyitni ajtót-ablakot, csak sokára tudtam rászoktatni őket, hogy a nagy kútnál naponta tisztálkodjanak.

A magammal hozott néhány könyv volt minden eszközöm és segítségem a tanításban, amit ezekben nem találtam, magamnak kellett pótolnom. A meszelt fal volt táblánk és papirosunk, az udvar nagy kövei szolgáltak tornaszerül.

A gyerekek emlékezetét sohasem terheltem feladott szövegekkel, kész válaszokkal, mint az én kócsi mesterem, Niamesny Dávid, hiszen minden kérdésre annyi válasz adható, ahány ember él a földön, és egyszerre több válasz is helyes lehet. A néhány szükséges tudnivalón kívül inkább gondolkozni tanítottam őket, hogy a folyamatot, az eszme emelkedő és ereszkedő szárnycsapásait figyeljék meg, ne a részleteket, mert a jó gondolat amúgy is magához vonzza a jó részleteket, amikben kifejeződhet.

Sok örömet találtam tanítványaimban, tudásra vágyó, kerek arcok figyeltek rám rezenéstelenül, parancsaim végrehajtására egymást figyelmeztették. Mivel hasonlónak kell válnunk azokhoz, akiket tanítani akarunk, játékaikban is részt vettem; amit gyerekkoromban sohasem tettem, kedvükért leszánkáztam a Kis Lovácska lejtőjén, vagy az orosz szerzetesek Szent Bazil monostorától, egy jó kezemmel ütöttem a métát.

Két-három hónap nem pótolhatta évek munkáját, de értelmük és testük szemlátomást erősödött, bátor kis csapatunkra felfigyelt az egész eklézsia, és a temetőkertnek látszó Munkácsban új reménység született.

Szent György napján megtartottuk a nyilvános vizsgát. A roskatag templomot nem cserélhettük ki, a majd százéves ház alá beszivárgott a víz, és lassan húzódott fölfelé, szétmállasztva a sárból vert falakat, de a hívek új katedrát és padokat ácsoltak, és amit lehetett, kidíszítettünk a hegyről hozott friss virágokkal.

A gyerekek meghallgatására összegyűlt az egész falu, de a paraszti szürke darócruhák tömegéből is kitűnt két fekete reverenda. Leghátul két jezsuita, Tordai és Gerzsényi támasztotta a falat, nem is igyekeztek elrejtőzni, úrnőjük kinyújtott fenyegető kezének akarták mutatni magukat. A prédikátor hozzám osont.

– Nem válogatnád át a kérdéseidet? Rostáld ki a vakmerőket!

A vizsga még nem kezdődött el, tetszésem szerint forgathattam volna az anyagot, de a tömeg nagyon jól tudta, miért állnak ott hátul a fekete madarak, és várta, hogy mennyit merek. Ha meglapulok, akkor sem haragudtak volna, talán még a vállamat is megveregetik ügyességemért, de nekem elég lett volna, ha egy is közülük elgondolkozik: minek tartanak iskolamestert maguktól megvont pénzükön, ha így sincs senki, aki az igazat kimondja helyettük? Emlékeztem egy mondatra a Szentírásból, fellapoztam, és elmormoltam magamban, hogy megerősítsem a lelkemet: „Legyetek mindenkor készek megfelelni nagy alázatossággal és becsülettel azoknak, akik számot akarnak venni a tibennetek való reménységről.”

Eldöntetett, de nem nyugodtam meg, régebbi prédikátorokra gondoltam, akiket lefogtak beszédeikért, és soha többé nem kerültek elő a tömlöc sötétjéből, vastagon és büdösen izzadni kezdtem, gyűlöltem minden fedetlen fejű, mezítlábás parasztot, aki veszélyes színvallásra kényszerít, de már nem léptem vissza, éneket vezényeltem, aztán föltettem az előre eltervezett kérdéseket.

A gyerekek hadarva, lejtés nélküli mondatokkal feleltek, de gondolataik meglepték és megörvendeztették a tömeget. A vetés kizöldült, ha én már nem is fogom betakarítani a termést.

A jezsuiták végig mozdulatlanul álltak helyükön, csak a vizsga befejeztével mentek el, akkor sem sietősen, útjukat egyenest a vár felé vették. Néztem utánuk, és a lábam megremegett, mintha hirtelen elfáradtam volna.

A vizsga után Munkács egyetlen reformata hiten maradt nemesi családja, Nagy-Borbélyék meghívtak ebédre – a prédikátorral együtt. Nem tudtam szívességüket vidám vagy épületes beszélgetéssel meghálálni, ahogy a vendégnek illene, könyökömet a magammal hozott Biblián nyugtatva elmerültem a figyelésben, minden koppanásban az ajtó előtt poroszlókat gyanítottam.

– Ne aggódjék, rektor uram – mondta Nagy-Borbély. – Kassán és Besztercén is összegyűltek a rendek, és megtárgyalták a fejedelemasszony erőszakosságait. Az ifjabb Rákóczinak is szüksége van a húszezer protestáns kardra, Patakon már visszaadatta nekünk a parochiális jövedelmeket. A fejedelemasszony kétszer is meggondolja, hogy megsértse az alkotmányt és magához nyúljon. Igyon hát nyugodtan.

Én mégis rossztól tartottam, és nem akartam bajba hozni vendéglátó gazdámat, hamarosan elbúcsúztam. Mivel rég tudtam, hogy a félelem menekülés közben növekszik, közlő akartam szembenézni a bajokkal. Hazafelé indultam.

Már messziről látszott, hogy templomunkat és iskolánkat katonák veszik körül, nagy gerendákkal, vasrudakkal rontják a falakat, a nagy darabokban omló szikkadt sár, a fojtogató por, a törött cserepek betemetnek mindent, ami a miénk volt: bútorainkat, könyveinket, de még a viselő ruhánkat is. Oda akartam ugrani, hogy tiltakozzam a pusztítás ellen, de a katonák megfogtak, nem bántottak, de erősen tartottak, és így regulázták az összegyűlt paraszti népet is.

Mikor a ház már egyenlő lett a földdel, előlépett katonái közül Bornemissza Zsigmond udvarbíró, a vár parancsnoka, és felolvasta Báthory Zsófia rendeletét. A főasszony – úgymond – jogai szerint járt el, mikor ezt a parasztfundust, mely valaha üdvözült urunk, Rákóczi György birtokához tartozott, most saját használatára visszavette, és a rajta levő házat, mint kedvére nem való, leromboltatta.

Bár száz oka volna, hogy a prédikátort és különösen az iskolamestert nehéz büntetéssel sújtsa, ő az ország alkotmányát tisztelvén, ezt nem teszi, ha akarunk, békével maradhatunk. De a fejedelemasszony meg kívánja tisztítani birtokait a

dögvész katedráitól, ezért jobbágyainak megtiltja, hogy protestáns papot, mestert, deákot tartsanak, ha temetni vagy esketni kell, ott a plébános. Megtiltja minden alattvalójának, hogy minket befogadjon, akár egy órára is szállást adjon, vagy csak szót is váltson velünk. Aki ezt mégis megteszi, bárhol – városon, falun, erdőn, mezőn, úton, vámon, harmincadon – megfogassék, és nehéz tömlöcbe vettessék, a háza pedig a templomhoz hasonló véget érjen.

Végignéztem híveink arcán, egyiken sem látszott a legcsekélyebb kívánság sem, hogy ujjat húzzon a fejedelemasszonnyal, amit az eklézsia úgy együtt elvállalt volna, azt külön-külön senki sem merte megtenni, még a katonák távozása előtt sietve elosztak.

A prédikátor kocsira szállt, és elment, de én nem akartam hagyni, hogy akár egy forró vízzel leöntött kutyát, úgy kergessenek ki Munkácsról. Legszívesebben az iskola romjai közé feküdtem volna, de ide, mint fejedelmi birtokra, be sem engedtek.

Bolyongva kerestem helyet magamnak; mindenkitől elutasítva végül is kijutottam a piacra. A mozdulni képes kereskedők már rég elvonultak Munkácsról, pusztulni hagyták kőboltjaikat, egy ilyen lyukas tetejű kőbódében húztam meg magamat.

A piac egyetlen utcáján huszonegy patikás, vagyis fabódés kalmár viaskodott az ínséggel és egy zsidó kocsmáros, Ábrahám Mózes – a fejedelemasszony rendeletéből ő is csak reggeltől délig mérhetett ki sört és égetett szeszeket.

Ezek az idegen emberek, bár száz és egy okuk lett volna a félelemre, megszántak, és adtak titokban hullott zöldséget, krumplit, egy pohár italt. Még télies volt az idő, az orosz hegyek felől havat sodort a szél, a kőpadlón átfáztam, úgyhogy alig tudtam visszatartani a vizeletemet, hamarosan kivert a láz. Végigjártam a piacot, fadarabokból, kiszáradt trágyából tüzet raktam.

A világosság óráiban mindenki elkerült, egyedül olvastam Bibliámat, de éjszaka óvatos lábak suhantak végig a bódé körüli felfagyott földön. Katonák fenyegettek, hogy leütik a fejemet, máskor híveim jöttek könyörögni, hogy távozással könnyítsek a sorsukon, mert amíg itt vagyok, Báthory Zsófia mindennap érezteti velük a haragját.

Nem haragudtam rájuk, amiért nem vállaltak engem, sőt szabadulni igyekeztek tőlem; tudnom kellett, hogy az ő bajuk az én bajom is, az én bajom viszont csak rám tartozik. Ez a természetes ára annak, hogy otthagytam a földműves szerszámokat, és lelkek irányítását vettem a kezembe.

Mégis el voltam szánva rá, hogy itt maradok. Úgy éreztem, ha nem tartok ki, nem viszem végig ezt a viadalt, semmit sem oldottam meg; csak elhalasztottam és egyszer még nyomorultabb körülmények között kell végigharcolnom, még kevesebb szabadsággal, mint itt a piaci bódé füst- és esőverte falai között.

De negyednap jött egy lovas szekér Debrecenből. A prédikátor jelenthette ügyemet, mert a rektor szigorú meghagyását küldte, hogy azonnal utazzak vissza az anyaiskolába. Engedelmeskedtem, jóllehet nem voltam biztos benne, hogy helyesen cselekszem.

4

Sikertelen rektornak bizonyulván, visszatértem az Egyetemi Államba, de nem találtam régi helyemet. Martonfalvi nem fogadott vissza a tanítványai közé, és ezt magam sem igényeltem. Be akartak sorozni a candidati, az ifjú papok seregébe, ez kitüntetésnek számított, hiszen ők már viseletükben is különböztek a többi diáktól; hosszú, fekete ruhában jártak, vastag pálcát forgatva, és vasárnaponként díszes palástban prédikáltak a kollégium nagytermében, a candidatusok közé bekerülni annyit jelentett, hogy az egyháznak messzelátó tervei vannak a jelölttel.

Én azonban nem éreztem hivatást magamban, hogy Isten igéjét a szószékről hirdessem, megmondtam, hogy inkább a tanítói munkát folytatnám. Bejelentésem megütközést keltett az atyák között, mert a kollégiumban az utolsó helyen állt a rektori pálya, ide csak a leggyöngébbeket irányították. A pálya rossz híreről leginkább maguk a rektorok tehetek, akik a lelkek építésére rendelt időt heveréssel vesztegették el. Hiába figyelmeztette őket minden soros zsinat, hogy legyenek szorgalmasak hivatalukban, lelkipásztoraik engedelme nélkül ne kószáljanak jobbra-balra, ők csak megmaradtak rút haszon- és nyereségvadászoknak, részegeseknek, fajtalanoknak, kóborló bohócoknak. Hiába érveltem, hogy az ő példájukat nem kell szükségszerűen követnem, és egy jó tanító mindig felér egy rossz prédikátorral, a gyanú már felébredt, minden ajtó bezárult előttem.

A kollégium udvarán állt néhány egyszemélyre szabott vályogkunyhó, ezek egyikét kaptam meg szállásul, hogy minél kevesebbet találkozzak a többiekkel, csak az étkezőterembe és a könyvtárba jártam át. Naphosszat olvasgattam hason fekve, terhére voltam Debrecennek és terhemre volt Debrecen.

Segélyért folyamodtam, hogy továbbtanulhassak valamelyik külföldi egyetemen. A kollégium fekete vagy más néven: szent pénztára erre a célra alapított. Átok terhe mellett kötelezték az utódokat, hogy a fejedelmek, polgárok és céhek adományaiból ide befolyó pénzt más célra ne fordítsák. Sok olyan diákot is kiküldtek, aki csak épp belekóstolt a wittembergai sörbe, mint kutya a Nílusba, aztán hazaszökött, vagy tanulmányai után hátat fordított a reformata vallásnak, és zsiros jövedelmű világi állást vállalt. Rólam ezt senki sem gondolta, a professzorok mégis elutasítottak; mert nyughatatlan jellemem azzal fenyegetett, hogy a külföldi egyetemekről lázadóként hazatért Kisfalvi Tamás vagy Nagyari Benedek alig kihült nyomaiba léphetek.

Ezek után már csak alkalomra vártam, hogy elhagyhassam a kollégiumot, és az alkalom hamarabb felkínálta magát, mint gondoltam volna. Tavasz végén három várbeli katona érkezett Pápáról, az eklézsia nevében rektort kértek újonnan felépült iskolájukba. A kollégium senkit sem tudott velük adni, a jórészt Tisza-vidéki, felvidéki növendékek szerettek volna minél közelebb maradni pátriájukhoz. Én magamtól jelentkeztem náluk, megemlítettem, hogy Pápa környékéről származom, Séllyei ajánlásával jöttem el tanulni, a tisztek először megörültek nekem, de aztán tájékoztatást kapva az atyáktól, nem is válaszoltak ajánlatomra, inkább üres kézzel tértek vissza Pápára.

Miután Pápának sem kellettem, végképp nem maradt semmi reményem Debrecenben, nevemet másodszor is beírtam a növendékek anyakönyvébe, és végvizsga, kibúcsúzás és társakhoz intézett beszéd nélkül elhagytam a kollégiumot. Az igazgató rektor azzal bocsátott el, hogy ha úgy gondolom, idők múlásával és önmagam változásával egyszer még visszatérhetek Debrecenbe, de ez nem fontos és nem sürgős.

Erdélynek vettem utamat, tisztelegni kívántam vallásunk ama nagy védőbástyája előtt, melyet a prédikátorok titkos beszéddel Páthmos szigetének neveztek – János említi Jelenéseiben Páthmost, mint a béke otthonát.

Bejártam a másik magyar haza városait. Bár vendégszeretetükben maga a rosszindulat sem találhatott kivetnivalót, ajánló levelekkel küldtek távolabbi helységekből lakó testvéreikhez, barátaikhoz, mégis azt kell mondanom, hogy végig idegenként éltem közöttük.

A török Porta fölénk nyújtott, görbe kardja megvédte őket a német sarctól, nagyurak hatalmaskodásaitól, vallási türelmetlenségtől, de ennek a nyugalomnak mintha szellemük és nyelvük megbénulása lett volna az ára. Prédikátoraik és tanítóik házakat vettek, barmokat neveltek, munkájukban beérték annyival, hogy az egyház kocsija az út közepén haladjon, és ne térjen veszélyes szélsőségek felé. Más, gondolkodásra rendelt fők pedig személyi előrejutásukon és sérelmeiken vitatkoztak, vagy elvadultak a magányban.

A beszélgetések többnyire rettenetes ivászatokba torkolltak, a pohár fenekére nézve alig titkolták lenézésüket a sokféle szakított Magyarország iránt, önmagukat tartották egyedüli hithű protestánsoknak és magyaroknak. Ilyenkor magamban kívántam nekik, bárcsak egyszer próbálnák ki hitük erejét a mi sokféle rablónk várai alatt, de a vendégi kötelesség hallgatni kényszerített.

Tordán találok Pósházy Jánossal, a pataki kollégium elűzött rektorával, aki már több mint egy éve bolyongott Erdélyben, és sehol sem kapván támogatást, hazakészült Debrecenbe.

- Testvér, ne keress itt segítséget, nekik is a maguk bajai a legfontosabbak.
- És a fejedelem?

– Apaffyra sem számíthatunk. Hiteles, jó tanú beszélte, hogy amikor a felesége a halálán volt, kéréket akart küldeni Báthory Zsófiához. Abban bízott, hogy ha elnyeri a fejedelemasszony kezét, a nagy vagyonnal megszerezheti a lengyel trónt is.

– De hát Báthory Zsófia nincs a mi vallásunkon!

– A fejedelem áttért volna a katolika hitre, ott van róla a nyilvánvaló írás Teleki Mihály levéltárában. Mit várhatsz tőle? A fátum rossz változásokat készít Magyarországnak, és egyedül kell majd kiállanunk.

Azt hittem, csak a keserűség mondatja ezt Pósházyval, de később mások is megerősítették. Ezek után fel kellett adnom titkos tervemet, hogy Erdélyben telepszem meg, és még mielőtt a korai tél lezárta volna a visszautat, eljöttem tőlük. Sehol sem várt senki, így minden tétovázás nélkül Kócs felé indultam. Véget nem érő vándorlás és szüntelen bujkálás után érkeztem meg falum határába; a Kápolnátavat és a keserű patakokat már vékony jég fedte.

Hét éve hagytam el Kócsot, azóta csak nagy néha kaptam felőle híreket, most, az Öreghegyről letekintve még nyomorultabbnak tűnt, mint amikor elindultam, most még a fák lombja sem rejthette el a roskatag házakat, elhanyagolt udvarokat. Kócs alig különbözött a szomszédos, törökök által örök romba döntött falutól, Csicsótól.

A forgó idő a mi családukban is sokat pusztított, szegény anyám, Végh Katalin az élők száma közül kiüzetett, az Úr szólítsa őt szolgálói közé! Testvéreim közül kettő is portyázó törökök rabszíjára került, a harmadik pedig nem kívánt a földesúr parancsa szerint házasodni, és a biztos börtönt elkerülendő, elszökött hazulról. Otthon csak a lánygyerekek maradtak és egy hibás öcsém, ő segített apámnak megművelni a telket.

Nem reménykedhettem semmiféle hivatalban, ahol tanulmányaimat hasznosítani tudnám, földesurunk rég katolizált, hozzá egy protestáns rektor be sem juthatott, Niamesny Dávid pedig csak bólogatott láttomra, mint aki előre sejtette, hogy ide vezet a verses grammatikai szabályok lenézése, és nem adott helyet. Hogy megkeressem a kenyerem, beálltam apámék mellé, lovainkat elvitték adóban, a kenderkötelet mellemre feszítve naphosszat húztam a nyikorgó, rángatózó faekét, és elvégeztem minden munkát, ami az egy jó kezemtől kitelt.

Az egyik nap tolt a másikat, én is beleszóktam ezer előző nemzedék életébe. Este munkámat elvégezvén nyugodtabban tértem pihenőre, mint diák vagy rektor koromban, könyvet csak vasárnap és kedvtelésből olvasgattam. A füvek példáját idéztem magamnak, akik a földhöz közel észrevétlenül élik át a viharokat, míg a nagy fák törzse megroppan, ágaik szétszóródnak.

Azt hittem, elvégződik ekképpen ez a nyomorúságos esztendő is, mely keresztülhajtott engem a két hazának minden vidékén, de a sors még tartogatott valamit a számomra.

Karácsony előtti napon egy lovas kocsi jött Pápa felől, épp kint dolgoztam az udvaron, maradék rozsunkat forgattam át a szelelőben, abbahagyva a munkám, felnéztem, és megláttam a bakon a kemény időben is fedetlen fejű Séllyeit, aki közben superintendens lett Pápán, mögötte négy-öt pokrócba burkolódzott polgár és katona ült. Elvágattak az iskola felé.

Az udvarról bementem a házba, felkavarodott bennem életem minden megaláztatása, úgy éreztem, mintha már száz évet éltem volna, folytonos kínban. Egy napot sem akartam tovább, arcomat az asztal zsíros deszkájára fektettem, és könyörögtem az Úrnak, hogy bocsásson el engem, mint elbocsátotta egykor az agg Simeont.

Egy gyerek lépett be az ajtón, üzenetet hozott, hogy a pápaiak várnak rám az iskolában. Sietve megmosdottam, és próbáltam úgy felöltözni, mint egy volt rektorhoz illik, de fekete tógámon egymásba értek a foltok, csizmám orra pedig már enni kért, egyetlen díszem a bal kezemben tartott Biblia volt.

Az iskola felé tartva kigondoltam egy díszes latin beszédet, mellyel majd Séllyeit köszöntöm, de meglátva a superintendenst és a pápai urakat, nem jutottam tovább a „Clarissime...” megszólításnál. Séllyei hozzám jött, és átfogta a vállam:

– „Mert nem illik az apostoli emberhez a drága ruha, ne legyen nekem drágább köntösöm száz pénznél...” A tiéd kettőt sem ér.

Én is válaszoltam neki a zsinat akarata szerint:

– „Amelyik lelkésznek pedig subája van, de Bibliája nincs, az adja el a subát és vegyen az árán Bibliát.” Íme, a könyv, főtiszteletű uram.

Séllyei nevetett:

– Nemhiába tanultál. Érted jöttünk, fiam, elviszünk magunkkal Pápára, te leszel az új iskolánk rektora.

Mögötte ott álltak a katonák, akik Debrecenben még arra sem méltattak, hogy alkalmatlanságomat a szemembe mondják, elfutott a keserűség, és talán nem is én, hanem valaki, aki helyettem beszélt, kimondta a választ:

– Nem kívánkozok Pápára, főtiszteletű uram.

Séllyei megértette, mi dolgozik bennem, sötéten hátrafordult, és megnézte magának a katonákat, de velem sem beszélt enyhébben:

– Nem kedveden vagy tetszésedden múlik, hogy velünk jössz-e. Ha ért méltánytalanság, az Úr majd elszámolja a javadra. Nem akarok több szót hallani, itt egy csizma, itt egy ruha, öltözz át, egy rektor nem állhat ilyen rongyosan a tanítványai elé.

Séllyei egy szűk órát engedélyezett, hogy összeszedjem magam, elbúcsúztam apámtól, aki már végképp nem értette, hogy miért dobál engem a sors ide-oda, s ajánlotta, hogy maradjak inkább itthon, a föld mindig biztosan megadja nekem azt, ami kell, de nem hallgathattam rá, a lovas kocsi már ott állt a kapunk előtt.

Az eltelt évek alatt Pápán nem javult a reformata vallás helyzete, az Esterházyak sem szüntek meg szorongatni minket, templomunkat, iskolánkat, temetőinket, de még régi harangunkat sem adták vissza, a hívek nagy erőfeszítéssel új otthonról próbáltak gondoskodni.

Mivel a legkedvezőbb fekvésű helyről, a város piacáról kiszorultunk, ennek közelében, a Tapolca és a régi tó felé kezdtek építkezni, szemben a katolikus plébániával, a Hegyi István által hagyományozott telken. Prédikátori házak és templom mellett az iskolára is gondjuk volt. Egyemeletesre tervezték, két osztályteremmel, öt lakószobával, könyvesházzal, múzeummal; a rektornak is jutott volna egy külön szoba és konyha. De mindebből csak az alsó fundus készült el, az emelet még évtizedekig váratott magára, összesen sem volt többünk két nagy szobánál és egy kis dolgozókamránál.

Egy szobába szorultam tizennégy tanítvánnyal – ilyen sereget örököltem elődömtől, Szeremlei Mihálytól –, de nem bántam a közös szállást, minél több időt akartam együtt tölteni tanítványaimmal, hogy ha valamit elmulasztottam megtanítani a katedrán, legalább a magaviselet példájával pótoljam.

Mint Munkácson, itt is magamnak kellett összehordanom a földet, melyre lábamat majd rátehetem. Szigorú iskolai törvényekben nem volt hiány, erről már az előző század gondoskodott, pénzbírsággal, intéssel, megrovással, dorgálással, vesszőzéssel, gyalázatos kizárással fenyegette a részegeskedőket, ellenszegülőket, szünetidőn túl elmaradókat, hálátlanokat, tiltott helyen megszállókat, de mivel parancsolni mindig könnyebb és tetszetősebb volt, mint nevelni, a tanmenet kialakítására már kevesebb figyelmet fordítottak.

Én tapasztalataim hiányából erényt próbáltam csinálni; mivel semmi sem kötött a régi felfogáshoz, átléphettem rajta. Abból kiindulva, hogy Isten arca nemcsak a szellemi tudományokban tükröződik, hanem a reáliákban is, felidéztem emlékezetemből Szilágyi Tönkö Márton fizika applikáta óráit, egyenleteket kerestünk a természeti jelenségek megfejtésére, villamosságot fejlesztő gépet állítottunk össze, térképet rajzoltunk magunk és az eljövendő tanulók használatára, még Huszár Dávid elpusztított, régi nyomdájának alkatrészeit is összeszedtük, hátha legalább másolás céljaira alkalmassá tehetnénk.

Folytattam a testi nevelést is, mindennap tornásztunk, jó időben dobszóra, vidám zászlókkal kimentünk a mezőre, és játszottunk. Nem tudtam, hogy később mekkora bünként olvassák majd ezt a fejemre.

Mikor jelképet kellett keresnünk az iskola új pecsétje számára, én az udvarunkon álló, terebélyes szederfát vésettem rá, körbe pedig a feliratot: „Szabadon tenyészik...”

Az 1670-es évet a superintendens asztalánál búcsúztattam, magam külön házat nem vittem, ha egy fiatal rektor megnősült, régi szokás szerint azt jelentette, hogy lemond mind a prédikátori hivatal megpályázásáról, mind a további tanulásról – én pedig titkon reménykedtem, hogy még eljutok valamelyik nagy külföldi egyetemre.

Az előttünk álló évet latolgatva megemlítettem Séllyeinek, hogy egy debreceni iskolamester már 1598-ban rosszakat jósolt, átmentem rektori szobámba, előkerestem a régi kalendáriumot, és felolvastam e verseket:

*Ezerhatszázhetvenegyben
Rezzen világ minden részben
Mikor jámbor, érsz ennyibe
Intlek: nézz fel jól ügyedbe!
Mert a Jel kezd ködben lenni
És a Thátis vissza folyni...*

Séllyei nem hagyta tovább mondanom, lezárta azzal, hogy ez csak közönséges babonáság.

Pedig a bajok már az elköszönő évben kezdtek megmutatni magukat. Felfedezték a király ellen szőtt rebelliót, melyben részt vettek Nádasdy országbíró, Zrínyi horvát bán, Esterházy Miklós, Rákóczi Ferenc, a közben elhalálozott Wesselényi nádor és Lippai György prímás, meg még ki tudja, milyen hatalmasságok.

Amint mi tudni véltük, az ország siralmas állapota készítette őket lázadásra. Hiába segítette Isten fegyvereinket a szentgotthárdi csatában, utána Vasváron olyan béke kötött a törökkel, mintha minket vertek volna meg. A Porta kezén hagyták Erdélyt és hazánk egyharmadát, a török negyven várából tetszés szerint kicsaphatott, dúlhatott, évenként tízezer magyart hurcolt el rabszolgának. A magyar várakat: Székelyhidát és Új-Zrínyivárat lerombolták, a többi pedig elveszett az idegen hadak gyávasága miatt. A magyar kapitányok: Szondy, Zrínyi meg tudtak halni a rájuk bízott erősség védelmében, de Paradeiser és Salamanca harc nélkül feladta az ország legszebb várait. A határ Pozsonytól Szendrőig nyitva tátongott, Magyarország nem ország volt többé, hanem csak rongya a réginek.

Hogy az osztrák Lipóttól megszabadulhassanak, aki nemzetünk lassú elsorvasztására törekedett, a főurak a töröknél kerestek segítséget, inkább az „Allah”-ot választva, mint a „Wer dá”-t, abban bizakodtak, hogy a török majd jobban tiszteli országunk alkotmányát. De árulás és benső egyenetlenség folytán megbuktak.

A király tanácsot kért gyóntatójától, Voccabellától, mit tegyen az elfogott főurakkal.

– Kegyelemmel nem lehet megengesztelni a magyarokat – mondta a jezsuita –, a rebellió egyetlen orvossága a halál; csak a halottak nem fészkelődnek.

Akit életben találtak a rebellisek közül, annak feje fűrészporba hullott, csak az egy Rákóczi Ferencet váltotta ki anyja, Báthory Zsófia, négyszázezer forinton.

Felfüggesztették hazánk régi alkotmányát, a hatalmat Szelepcsényi hercegprímás és egy idegen kormányzó, Ampringen Gáspár kezébe adta a király, rájuk bízva egyszersmind a további bosszút.

A lázadók között egyetlen protestáns sem akadt, sőt a protestánsoknak még barátai sem; példának okáért, Lippai prímás egy zugot sem akart látni az országban, ahol a protestánsok bizton lehessenek, a Csallóközből kikergette a prédikátorokat, és Loyola Ignác szerzetét felvette a magyar rendházak közé; Nádasdy országbíró a házában tartott oltárt, papot, tanítót és kriptát, Esterházy Miklós pedig mikor áttért, negyvenezer embert vitt magával a katolika hitre, és elvétette csepregi, lékai és lorettói iskolánkat.

Minden ártatlanságunk ellenére mégis biztosan várhattuk hogy az üldözők kardja elsőnek a mi reformata vallásunkra sújt majd le. Mindenki ismerte a jelszót: aki Magyarországot németté akarja tenni, annak előbb koldussá és katolikussá kell tennie. Ami eddig csak egyes nagyurak erőszakossága volt, az a lázadás ürügyén most államratióvá emelkedett: Magyarországról ki kell pusztítani a protestánsokat.

Az országban kóborló német katonákhoz mindenütt jezsuita barátok csatlakoztak, elrabolták megmaradt templomainkat, és a maguk hitére hajtották híveinket. Aki ellenszegült, annak erőszakkal tömték bele a szájába az ostyát, vagy megölték a katonák segítségével.

Az üldözés kiterjedt Erdélytől a Lajtáig, a Felvidéktől le a Muraközig, szuplikáns diákok és vándorló peregrinusok hozták a híreket, s ha nekik nem hittünk volna, hamarosan egy megbízható hírvivő érkezett Pápára.

Egy Kecskeméti Soós János nevű zsoldárúrus jött Erdélyből, akit sok nyomorúság után való sántasága, kezének elhagyatott, reszkető volta, nyelvének lassú és nehéz szólása, egyszóval tagjainak fogyatkozása kényszerített arra, hogy ilyen módon keresse a kenyerét. Felkereste Séllyeit, és bemutatta Apaffy Mihálytól kapott útlevelet. A superintendens szívesen látta és megvendégelte, sőt vásárolt tőle egy „Kegyesség gyakorlása” című könyvet is.

Több estét töltöttünk együtt Kecskeméti Soós Jánossal, aki bár lábainak elégtelen volta miatt alig látszott alkalmasnak, hogy egy helyből más helybe menjen, mégis bejárta az országot, mindenkinél jobban ismerte vallásunk nehéz helyzetét:

– Hogy valami neve legyen a gyerekeknek, fent Bécsben azt mondják a történészek: első királyunk, István Szűz Máriának ajánlotta fel az országot, és hogy

igazi Regnum Marianum lehessen, általánossá kell tenni a pápista vallást. Hajh ki, Luther, hajh ki, Kálvin ebből a Mária-országból!

– És a király miért tűri?

– Mit vártok ti olyan királytól, aki tizennégy éves koráig maga is katolikus papnak készült? Ne reménykedjétek, inkább készüljétek fel a nehéz időkre. Ellenségeink Zakariás próféta mondását tűzték maguk elé: „verd meg a pásztort, és eloszlanak a nyájnak juhai”, mindenkinél jobban üldözik a prédikátorokat és az iskolamestereket, az ő kiesésüktől remélik az eklézsiák pusztulását.

A vándor zsoldárúrs szörnyű példákról beszélt, Szent Mihály havának első napján Száki János ekeli prédikátort Hoffkirchen Lajos komáromi kommandáns parancsára halálra ítélték, azt állítva, hogy fel akarta égetni a révkomáromi jezsuita klostrot. Szákit a kiküldött Pál vajda ágyában megkötöztette, és minden kihallgatás nélkül a vesztőhelyre vitette.

A kivégzés körül ott forgolódott egy jezsuita is, a hóhérral kopaszra borotváltatta Szákit, aztán a pogány Diocletianust megszégyenítő kegyetlenséggel forró önt öntetett a fejére. A jezsuita kitért karokkal ujjongott:

– Töltsetek a fejére még szentelt olajat, mert bizony mondom: méltó ő ilyen drága kenetre!

Még ezzel sem érte be, vászoncsíkokat megmártott viaszban, kénköben és szurokban, a prédikátor meztelen testére kötözve meggyújtotta, és így sütögette Szákit, míg szénné nem égett. A prédikátor feleségének fejét vették, szolgálójukat pedig tüzes vasfogókkal csipkedték meg és máglyára dobták.

Meghalt ama nevezetes kassai prédikátor, Czeplédi István is, Krisztus hű vitéze, Isten trónlátója és titoknak sáfára. Életében ritkán evett jóízű falatot, és nyugalmat is ritkán talált, kapujára éjjelenként sok csúfságot írtak: bivalynak, ökörnek, bömbölő bikának mondták, melyeket reggel sírva látott és magyarázott.

Még az 1670-es év őszele havában egy német tiszt rátört Czeplédi lelkészi házára, és azzal az ürüggyel, hogy bebörtönzött főemberek kívánnak tőle lelki vigaszt nyerni, elhurcolta magával. Czeplédi csakugyan prédikált néhányszor a foglyok előtt, de szeptember huszonnyolcadik napján imádság közben muskatélyokkal leütötték, és egy búzásboltba zárták. Itt tartották hónapszám, fejét és oldalát ütésekkel beszaggatták.

Fogságából alig kiszabadulva, Pozsonyba idézték, hogy számot adjon részvételéről a főurak összeesküvésében, bár ártatlansága világosabb volt a déli napnál. Félholt beteg volt, fejét is alig bírta fenntartani, tanítványai és hű neje sírásától kísérve mégis elindult. Harmadnap a nagyszombati határban a búzavetések között kimúlt, hihetőleg a fogságban néki beadott méreg következtében. Csak halott teste érkezett Pozsonyba, még az ellenségei is azt mondták, hogy kár volt ilyet művelni ezzel az igaz emberrel. Majláth Miklós, a kamara fiscusa protestált, hogy ő nem oka a prédikátor halálának, és hogy ne

lehesen rábizonyítani üldöző voltát, mindjárt koporsót hozatott, Czeglédit az aznap lefejezett Bónis Ferenc mellé fektették – a sírban átellen helyezve.

Méreg végzett Ketzer Ambrussal is. Ötvös Jánost Szendrőn nyársba vonták, mások örök tömlőcre vettek vagy száműzetésben haltak meg.

– Az ártatlan áldozatoknak csak a pusztá neveikből vastag könyv telnek ki – fejezte be szomorú elbeszélését Kecskeméti Soós János –, és még nincs vége semminek, a háló egyre nagyobb kört fog be. Úgy volna igazságos, ha csak a hatalmasok akadnának bele, akik gazdagon éltek és élveztek, de a franciákkal, törökökkel paktáló főurak, ravasz gyilkosságokon tűnődő ügyvédek most mind eltűntek vagy félreálltak, tirátok, szegény prédikátorokra és tanítókra tette le sorsát a magyar haza.

– És mikor lesz vége üldöztetésünknek?

– Ki tudhatja? A Jelenések Könyve ekképp szól.

A zsoldárúrus nyavalyáktól göcsörtös kezével fellapozta a Bibliát, és olvasni kezdte:

– „Láttam egy oltár alatt azoknak lelkét, akik megölettek Istennek beszédéért és a bizonyosságért, melyet oltalmaztanak. Kiáltnak nagy szóval, mondván: Uram, ki szent és igaz vagy! meddig nem teszel még ítéletet és nem állasz bosszút a mi vérünkért azokon, akik laknak a földön? Akkor adatának azoknak egyenként fehér ruhák és mondaték nekik, hogy még egy kevés ideig nyugodnának, amíg beteljesedik az ő szolgatársaiknak és atyjuk fiainak száma, kiknek meg kell még öletniük, mint ahogy ők is megölettek.”

A zsoldárúrus becsukta a könyvet:

– Várjatok tehát, és erősítsétek meg lelketeket, mert nem sok idő kell hozzá, és a porvihar Pápát is eléri.

Azzal köszönt el, hogy még hallunk felőle.

Néhány nappal eltávozása után kiszállt Pápára Tarczy János alispán Csernátoni Miklós győri kanonokkal, és processzust indított eklézsiánk ellen. Negyvenöt tanút hallgattak ki arra nézve, hogy a város lakói közül kik bujtogatták a törököt a király ellen? Kik járultak segéllyel a zendüléshez? Kik gyűléseztek Zrínyi Péterrel és Rákóczi Ferencsel a Felvidéken és így tovább. Még a sánta zsoldárúrus személye után is faggatództak, azt hitték, hogy a vár kikémlelése végett járt nálunk.

A vádak szétomlottak, bebizonyosodott, hogy a zendülésről mi semmit sem tudunk és semmit sem hallottunk, a gyűlölet azonban nem érte be ennyivel, minden módon ki akart elégülni.

November tizenhetedik napján, fent a várban keresztelőt tartottak; az ünnepségre a földesúr meghívta a környék katolikus papjait. Ezek a várban jól lerészegedtek, és nem akarták abbahagyni a tivornyát, hanem Péter István plébános házánál folytatták.

Mint feljebb már mondtam, a plébánia épp átellenben volt a mi kollégiumunkkal, én az olvasókamrában a másnapi előadásomon dolgoztam, és a késő éjszakai órán jól megfigyelhettem lakomájukat, bősztáncukat. Ők is láthatták, hogy ott görnyedek a gyertya világa mellett, részeg fejjel összeesküdtek az életem ellen. Egyszer csak két lövés dördült, csörömpölt az ablak, fejem fölött néhány ujjnyira puszkagolyók süvítettek el, és belefúródtak a könyvszekrény oldalába. Gyorsan eloltottam a gyertyát, nehogy további célpontot mutassak, átfutottam a superintendensi házba, és álmából felvertem Séllyeit. Megnézte a könyvszekrényt és méregetett, a lövések iránya kétségkívül tanúsította, hogy a plébániáról jöttek. A vár urához fordultunk, de ő rágalomnak mondta vádjainkat, és egy lépést sem tett megvédelmezésünkre.

Séllyei, mit tehetett mást, próbálta tréfára venni a dolgot:

– Majd úgy kell hogy tégy, mint elődünk, Sztáray Mihály. Az ő élete után is leselkedtek a pápisták, ezért Sztáray, mikor éjszaka ki akart menni a házából, egészen kopasz lévén, megtévesztésül egy disznódinnyét tett ki a pálcája végére, ezt nyújtotta ki maga előtt az ajtón, a leselkedők ezt a dinnyét kezdték el kaszabolni. Látod, torzonborz, neked is jobb volna megkopaszodnod.

A következő évek sem hoztak ránk több jót. Ellenségeink nem tettek le szándékukról, hogy egész Magyarországot katolika vallásukra térítsék, ebbeli igyekezetükben engedélyt kértek és kaptak Lipót királytól rendkívüli törvényszék felállítására, mely – mint mondták – felkutatná az eddig rejtve maradt összeesküvőket, pártütőket.

Szelepcsényi György püspök és királyi helytartó 1672. május havának tizenharmadik napjára a pozsonyi evangélikus lelkészeket – s velük együtt huszonegy nőt és harminckilenc polgárt – Nagyszombatba citált. Szelepcsényi azzal vádolta őket, hogy a nők kegyetlen módon elverték egy katolikus papot, úgyszólván lepedőbe kellett forgatni, a férfiak ugyanígy bántak el Szomolányi Benedek pozsonyi apáttal és Vattai István katolikus tanácsnokkal, mikor azok el akarták foglalni a protestánsok iskoláit. Felelősségre vonattak azért is, mert engedély nélkül templomot építettek, és azért is, mert az összeesküvők utazó ügyvédét, Vitnyédi Istvánt magukhoz fogadták.

A tárgyalás egy egész hónapig elhúzódott, a véstörvényszék a nőket kemény dorgálás mellett elbocsátotta, a fogoly férfiakat azonban összegyűjtötték Szelepcsényi udvarán, és kimondták fölöttük a szentenciát: „mivel minden pozsonyi evangélikus hívő bűnösnek találtatott Őfelsége I. Lipót király elleni hűtlenségben, és ez a vizsgálat folyamán rájuk is bizonyult, fejüket és vagyonukat vesztik, az összeesküvés helyeit: a templomokat és az iskolákat pedig elkobozzák, és a római katolikusoknak ajándékozzák.”

Harminckilenc hívével együtt Titius Dávid lelkészt és esperest is bebörtönözték; ennek a szegény embernek egész életében sohasem kedvezett a

szerencse. Egy Nagycsütörtök előtti délutánon, mikor a szereztetés igéit fejtegette, odáig jutott prédikációjában, hogy: „vegyétek, egyétek és igyatok ebből mindannyian”, akkor a hallgatók közül felállt egy infámis gonosz ember, és elővont kabátja melléből egy nagy halat, melyet észrevétlenül magával hozott a templomba:

– Te már épp elég húst ettél, ugyan kóstolj már egyszer halat is!

Ezzel a halat a szószék felé vágta. Szerencsére nem találta el a lelkészt. A botrányokozót bezárták a fekete szobába, de Titius tekintélye így is hosszú időre elveszett.

Most is húsz hétig tartották fogságban, magas ember létére egy alacsony padláson, többször is ráijesztettek, hogy másnap akasztófa alá hurcolják. Csak a templom és az iskola elvétele után bocsátották szabadon, akkor sem térhetett vissza Pozsonyba, alá kellett írnia egy kötelezvényt, hogy kivándorol I. Lipót minden tartományából. A száműzetésbe csak kevés holmit vihetett magával, könyvtárnyi könyvéből csak tizenkettőt választhatott ki. Ugyanez a sors érte a többi pozsonyi prédikátort és iskolamestert is.

Akkor egy tiltakozó kiáltás vagy egy vértanúságra magát elszánt férfi példája talán felrázta volna a porba szorított népet és egyházunkat, megállította volna a véstörvénytörvény pusztító menetét, a dolgok elején még a törvénytörvény bíboros tagjai sem tudták, hogy meddig merészkedhetnek el egy olyan országban, melynek tíz lakosa közül hat vagy hét még mindig protestáns.

Nemzeti karakterünkből következik azonban, hogy ez a kiáltás nem hangzott el. Mindig is úgy képzeltük, hogy ha a jelenlegi rosszat túléljük, újabb nem követi majd, minden ok nélkül abban reménykedtünk, hogy ellenségeink maguktól megenyhülnek. Történelmünk hangos a kései bánatok zokogásától, melyek már semmit sem tehettek jóvá.

Már a következő évben ellenségeink újabb idézést rendeltek el Pozsonyba, ezúttal nagyobb rendet készült vágni a kaszás, harmincöt lelkészt idéztek be, majdnem mind evangélikus hitvallású atyafiakat, a mi helvét református felekezetünkből csak egyet.

A vádak már rég kifőzték a jezsuiták konyháján, most csak fölmelegítették: a prédikátorok részt vettek az összeesküvésben, lázították a népet a király ellen, királyi embereket, apátokat megverték, a császári őrseregek kezéből kiragadtak fogoly lázadókat, a törökkel leveleket váltottak és Fülek várának bevételéhez segítettek, kilenc katolikus papot kegyetlenül megöltek, lábbal taposták az oltári szentséget, a Boldogságos Születet közönséges földi asszonynak mondták, katolikus gyerekeket megétettek evangélikus prédikátorok ganéjával. De ki tudná felsorolni összes mocskolódásaikat?

A nagyszombati ítélet sokakat elriasztott, a feltett napra csak huszonkét prédikátor jelent meg, a ravasz Csip Boldizsár, a Sextius testvérek és még tíz társuk elrejtőzött vagy elbujdokolt a hegyek közé, végsorsuk ma is ismeretlen.

A törvényszék csupa pápistából állott, az egyetlen protestáns bíró visszalépett, felháborodott ugyanis a kiáltó igazságtalanságokon: minden leírt vagy szokásban lévő törvényt negligálva, a vádakát csak felolvasták a prédikátorok előtt, de az iratokba bele sem nézhettek, megtagadták tőlük azt is, hogy a saját védelmükre szólhassanak vagy időben ügyvédet fogadjanak.

A törvényszék mégsem törekedett arra, hogy a beidézetteket erőnek erejével börtönbe küldje, három pontot vetettek a szegény papok elé, válasszanak közülük mentséget.

Először: lemondanak minden evangélika és reformata hitben végzett eklézsiái és iskolai szolgálatról, erre fejük és mindenük elvesztésével kötelezik magukat, kezük írását és pecsétjüket adva. Ha ezt megteszik, életük folyását nyugodtan szabhatják az országban élő más emberek életéhez, békében hagyatnak.

Másodszor: ha folytatni kívánják protestáns prédikátori hivatalukat, tegyék azt az ország határain kívül. Tizenötöd nap alatt pusztuljanak ki Magyarországból és a király uralma alatt álló többi tartományból; mehetnek bárhová, kivéve a király nyilvánvaló ellenségeit.

Harmadszor: – amit a bírák legjobban szerettek volna – térjenek át a katolika hitre, és akkor semmi megrövidülés nem éri őket, megmaradhatnak az országban, sőt talán papi foglalkozásukat is folytathatják – mármint új hitükön.

Aki egyiket sem volt hajlandó aláírni, arra a fentebb felsorolt bűnökért – felségsértés, ellenséggel való cimborálás és így tovább – halálos ítélet várt.

A király ügyésze és Szelepcsényi György, az esztergomi prímás a világosság angyalának ábrázatját öltötte magára, és szánakozva tanácsolta a szegény papoknak, hogy ne idézzék fejükre a halált, hanem igyekezzenek megmenteni a maguk életét.

A magyar haza és a protestáns vallás évszázadai alatt még sohasem állították az írástudókat ilyen éles és kérlelhetetlen választás elé, talán még a jövő sem találhat ki különbet. Nem csodálatos tehát, hogy a papok – bár semmi vétket sem tudtak és semmi bűnükéről sem győzettek meg – megijedtek a halálos szentenciától, és fel sem fogva a kötelezvények értelmét, aláírták valamelyiket vagy lemondtak az eklézsiában való szolgálatról, vagy önként való számkivetésbe mentek. Suhajda Mátyás varinai evangélikus prédikátor pedig elhagyta a hitét, és a római ceremóniás vallásra állott. Suhajda nevéből méltán csináltak társai anagrammát: „Ah Judás!”

A vádlottak sorában ott volt Kalinka Joáchim evangélikus superintendens is, akinek tekintélye egy fél országot beborított, főispánok és országnagyok hallgatták elragadtatva tanításait, kikérték tanácsait. Tőle mint egyháza első emberétől, kitűnő

vitatkozótól és mindenki figyelmét magán tartó férfitől el lehetett volna várni, hogy helytáll magáért és hitéért, de Kalinka állhatatossága hamar megtört, csak egy ízben kockáztatott meg néhány védekező szót, de a primás, szájára tevén ujját, így hallgattatta el:

– Kalinka úr! Itt nincs megengedve semmiféle beszéd és nem is ajánlom: a királyi ügyész, mint az oroszlán, ide-oda jár, és keresi, hogy kit falhasson fel.

Kalinka megijedt, és nem vállalkozott vallástételre, hanem aláírta az országból kivándorlók számára készült térítvényt. Később veje mentegetni próbálta könyvében, azt vetvén okul, hogy Kalinka csak azért hagyta el a hazát és ment Drezdába, hogy száműzött társainak vezére és segítőtje legyen, de még gyerekek között is nehéz olyat találni, aki ezt a mentséget elhiszi. A superintendens minden körülmények között kötelezve van rá, hogy példát mutasson az alacsonyabb papok előtt, ha elmulasztja, az ő árulásukért is neki kell majd elszámolni Isten színe előtt!

Hajdúktól és vándor hírvivőktől értesültünk Kalinka magaviseletéről, én erősen kárhoztattam, de Séllyei leintett:

– Addig nincs jogunk ítéletet mondani, amíg magunk is meg nem próbáltuk a helyzetét.

– Úgy gondolja, főtiszteletű uram, hogy még miránk is sor kerülhet?

– Már csak rövid idő kell hozzá.

Séllyei arcán nem látszott félelem:

– És ha megjön az idézés, akkor sem szabad arra gondolnunk, hogy mi vagyunk az utolsók a sorban, mi tesszük be magunk után a világ ajtaját, ez a keserű mámor könnyen a fejünkbe szállhat. Nem szabad úgy tennünk és úgy beszélnünk, mintha biztosak lennénk benne, hogy a történelem márványba vési a szavainkat, nekünk *itt* és *most* kell helytállanunk; bízzuk Istenre, hogy meg akarja-e örökíteni a példánkat. Egyetértesz-e?

– Igen.

– Ha vannak kétségeid, félelmeid, most beszélj róluk, később már túl erős lesz a fenyegetés.

– Megteszek mindent, ami tőlem telik.

Séllyei elfordult:

– Ha biztos vagy magadban, többé ne beszéljünk erről.

6

Az első idézés csak Pozsonyt érintette, a második már szélesebb kör: a szepességi vármegyék és a szabad királyi városok ellen szólt, a harmadik idézés pedig az egész Magyarországra kiterjedt, harminchárom vármegyéből, a kun és jász kapitányságok területéről is beszólította a papokat, iskolamestereket, kántorokat, harangozókat, de még a tanuló diákokat is.

Ezen a hallatlan citáción még ellenségeink is elcsodálkoztak, Széchenyi György püspököt meg is kérdezték az udvarában élő főemberek:

– Mire való behívatni ezt a sok papot, hiszen jó részükről mi is tudjuk, hogy ártatlanok?

Széchenyi azt felelte:

– Ez az idézés nem Kis Péternek szól és nem Nagy Pálnak, itt most az összes protestánsnak fontunk kötelet, melyet ha a nyakukba ránthatunk, az evangélika és reformata vallás soha többé nem áll talpra Magyarországon.

– És ha nem sikerül?

– Ha az egész világ szeme láttára megbukunk, nagy bajt szerzünk magunknak. Ezért is igyekeznünk kell.

Nekünk Pápán, február második napján adta át az idézést Dujmanovits Pál pápai nemesember és Csernátoni Pál. A többi protestáns eklézsiái és iskolai ember is ekkortájt kaphatta kézhez a magáét. Mindegyik idézésben ugyanaz állt. 1674. márciusának ötödik napján meg kell jelennünk bíráink előtt Pozsonyban, Alsó-Magyarország fővárosában.

Az idézőlevél eleve becstelenségre és száműzetésre ítélte azokat, akik vonakodnának megjelenni, a megidézett 735 protestáns egyházi férfiú közül mégis csak 336 indult el Pozsony felé.

Egyeseket ekléziájuk nem engedett, elrejtették őket a vihar elvonultáig, mások Erdélybe futottak vagy egyéb távoli vidékeken kerestek menedéket. Főuraink örökös gyalázatára legyen mondva, hogy a szegény üldözöttek több segítséget találtak az idegeneknél, mint nálunk, míg nem tudunk példát arra, hogy egy gróf megvédett volna egy prédikátort, addig a Duna melletti református superintendens bizton menekülhetett Nagykőrösről Budára, Ali bég pártfogásába, Kassán Spankau német generális szabadította fel a környező vidék papjait a citáció terhe alól, a szepességieket pedig a lengyel helytartó tiltotta el a megjelenéstől.

Hallottam hangoztatni, hogy senki sem haragudhat azokra, akik távol maradtak, s nem indultak el ezen a sivatagi úton, ahol a nemrég elesettek csontvázai a mérföldkövek. Érthető – mondták –, hogy nem vállalták a szembeszállást a pozsonyi véstörvényszékkal, mely csupa pápista bírából állott, és halálunkat előre eltökélte.

Én akkor sem tudtam elfogadni félreállításukat, és most, hosszú évek múltán sem bocsátok meg nekik. Meg kell gondolnunk: senki sem kötelezte őket, hogy prédikátorok legyenek, de ha egyszer hivatalukat elvállalták, nemcsak békében, de a veszedelmek idején is tartoztak azt betölteni.

Mi magunk is elrejtőzhettünk volna, akad a Bakonyban háborítatlan hegyi falu, amely befogad és beborít, de mi lett volna, ha mind elfutunk egyházunk ilyen nagy veszedelmében? Tudnunk kellett, hogy itt – noha költött szín alatt –, de

Istennek, Krisztusnak és a hazának ügyét háborgatták, ezt nem oltalmazni erőnk szerint, vagy mellőle elállani örök gyalázatot hozott volna ránk.

Ha szégyenszemre elfutunk, kinyitottuk volna otthagyt ekléziánk kapuit a miséző római papok előtt, a prédikátorok az útból félreállván, az erőszak egyenesen a hívekre zúdul. Ha ez akkor nem látszott volna világosan, később nyilván bebizonyosodott: Nápolyban gályarabként sínylődve számos levelet kaptunk híveinktől, melyekben megírták, hogy a mi nyomorúságunkért cserébe ők valami kis nyugalomhoz jutottak, és életünk példájából többet tanultak, mint egykor prédikációinkból.

Ha mind elfutottunk volna, lehettünk volna tisztábbak, mint a fényes nap, ártatlanabbak, mint a mennyei angyalok, ügyünk mégis védelem nélkül maradt volna, és ránk sütik a pártütés bélyegét. Így viszont engedelmességet tanúsítva a felsőbbség idézése iránt, bebizonyítottuk vallásunk feddhetetlen törvénytisztelő voltát.

Végül, de nem utolsósorban: a megjelenést tanácsolták nekünk okos politikusok, és megkért rá az ekléziánk is.

De az engedelmesség nem a lelkünkben való megalázkodást jelentette, a megjelenéssel, úgy éreztük, teljesítünk minden ránk háruló kötelességet, a továbbiakban már nem fogadtuk el ellenségeink szándékait. Nem akartuk a jelennel együtt a jövőt is elpusztítani, ezért diákjaimat nem vittem magammal Pozsonyba, hanem biztonságban elbocsátottam, hadd írják fel ezt is a vádak közé, ha maradt még hely a teli papiroson.

Az utolsó előtti napig a helyünkön maradtunk Séllyeivel; sok prédikátortársunk vonult át Pápán, s mástól nem várhattak szállást, eleséget. Jöttek Tolnából, Baranyából, a Duna és a Tisza mellől, mindenünnen ugyanazt a hírt hozták: az egész ország rettegéssel, de belénk vetett bizalommal várja a pört.

Hogy ne háborgassuk feleslegesen az eklézsia nyugalmát, március negyedikén kora reggel indultunk el Pozsonyba. Séllyeit elkísérte a felesége egészen a város széléig, utánam a kutya sem ugatott, csak az udvari szederfa jeges ágai intettek valami búcsúfélét. Nyomorult szívemet azzal vigasztaltam, hogy nem baj, nehéz időben mindig az az erősebb, aki magányos, mert döntéseiben nem befolyásolja a családért való aggodás, hanem tetszése szerint járhat el. És hátha Istennek úgy tetszik, hogy egyedül indulva, épp a megpróbáltatások útján találjam meg a nékem rendelt társat. Arcomat elfordítottam Pápától, és előrenéztem.

Külön kocsiban, távolról, de követett minket Pozsonyba egynéhány hívünk, élükön Csizmadia Ádám nemesemberrel. Csizmadia fivérét vallásáért Pozsonyban börtönbe zárták, több mint egy esztendeig ott tartották, és csak nemrégiben szabadult ki, halálos betegen. Az volt a tervünk, hogy Csizmadia Ádámot neveztetjük ki ügyvédünknek.

Már százakra menő, idejét vesztegető prédikátorsereget találtunk Pozsonyban, mivel a jó előre megrémített pozsonyi protestánsok minden szívességük mellett sem merték befogadni őket, ezért a hostát és a környék nyomorult csapszékeiben béreltek szállást, olyanokban, mint a „Szerecsen nő” vagy az „Utolsó Fillér”.

Az evangélikus egyházi férfiak nagy többségben voltak, számuk meghaladta a kétszázötvenet. Luther főként a városok német lakosai között hódított – ezért is kapta a lutheranizmus a „német vallás” nevet –, valamint az őket mintaként követő tót falvakban, és erre a vidékre hatályosan kiterjedt a királyi idézés.

A református prédikátorok tábora nyolcvan főből sem állott, a mi kálvinista egyházunk inkább Erdély, az Alföld és a Felvidék magyarjaira épült, akik török fennhatóság alá tartoztak. De hiába voltunk alig harmadrész annyian, számolnunk kellett vele, hogy a súly nagyobbik része mégis a mi vállunkra nehezedik majd, a nép a „lutheránus” szót már rég az „állhatatlan”, „ingadozó”, „bizonytalan” jelzőkkel társította, az első pozsonyi per hittagadásai, gyáva megfutasai is ezt bizonyították.

A két vallást, melyet az Isten testvérnek teremtett, ellenségként állította szembe egymással az Úrvacsora értelmének különböző magyarázata.

Luther, aki sohasem tagadhatta le, hogy augusiánus szerzetes volt, azt tanította, hogy mindenki, aki megjelenik az Úrvacsorán, a kenyér és a bor színe alatt Krisztus *valóságos* testét és vérének veszi magához, mint a száj és a fogak eledelét. Az Úrvacsora hatálya kiterjed minden résztvevőre, nem számít, hogy hisz-e, vagy hogy erkölcstelen életű.

A mi tanítóinkat elborzasztotta, hogy a híveknek valódi vérrel telt serleget nyújtsanak, a bort és a kenyeret inkább szimbólumnak tekintették. Abba sem nyugodtak bele, hogy méltatlanok is élhessenek az Úr vacsorájával, azt hirdették, hogy aki nem hisz, az kárhozatot eszik és iszik magának.

Ezeken a tételeken megoszlás tört ki a protestáns világban. Magyarországot sem kerülte el az egyenetlenkedés, a sok mérges vita után a két vallás papjai még a közös veszedelem árnyékában is gyanakodva néztek egymásra.

A pör kezdete előtti estén a református prédikátorok összegyülekeztek Sellyei szállásán. Egyesek szótlán letargiába esve bámultak maguk elé, egy öreg prédikátor viszont hangoskodva verte a mellét:

– Hadd menjen ősz fejem veszendőbe az ügyért! S habár egy pipa dohánnyal vásároltatnám meg életemet a pápisták kezéből, akkor sem kellene nekem!

Sellyei erre is, amarra is aggodalommal figyelt, önbizalomra és higgadtságra intett mindenkit.

Tájékoztattuk egymást otthoni helyzetünkről, így mindannyian áttekinthettük az egész ország állapotát, utána meg kellett választanunk a vezetőket, kik majd a nevünkben beszélnek a törvényszék előtt. Az első helyre Sellyei került,

tulajdonságai, tapasztalatai és superintendensi rangja feleslegessé tettek minden vitát. Arra az esetre, ha Séllyeit valami baj érné vagy elválasztanák társaitól, Miskolczi Bodnár Mihály jelöltetett a helyébe. Miskolczi kitűnő műveltségű, buzgó kegyességű, ritka szilárdságú, csodálatra méltó ékesszólású, tiszteletre méltó korú, de még derék testalkotású férfiú volt, már huszonöt éve pásztorokodott a füleki református egyházban. Választásunkat élete utolsó órájáig igazolta, hitvallóhoz méltóan halt meg a theátei börtönben.

Jelöltségében egyetlen vetélytársa volt: a fentebb egyszer már említett rimaszécsi lelkész, Otrókócsi Fóris Ferenc. Ő huszonöt éves kora ellenére már bejárta a világot, számtalan akadémia dicséretét érdemelte ki, nem kisebb tanárok keze alatt iskolázott, mint Burmann, Essenius, Voetius. Bár Otrókócsi a Szent Históriaban és a dogmatikában máris hírnevet vívott ki magának, mégsem nyerhette el a prédikátorok szavazatait, mert tudták róla, hogy minden tudománya ellenére járatlan az élet mindennapos dolgaiban.

Talán szégyen bevallani, de engem sem bántott Otrókócsi lemaradása. Nemcsak azért, mert egy két-három évvel fiatalabb ember vágott volna elém – ezt még megemésztettem volna –, de már első találkozásunktól fogva gyanú támadt bennem a jelleme iránt. Ezt a gyanút az eljövendő évek, sajnos, beigazolták.

A szavazás után Séllyei átküldött engem az evangélikus atyafiakhoz, mindannyiunk nevében felajánlotta, hogy lépünk fel közösen minden ügyünkben:

– „Hagyjuk most az ubiquitást, ne azon vitázzunk, vajon Krisztus isteni lelkének tulajdonságai átterjednek-e Krisztus testére is, vagyis jelen van-e mindenütt, vagy csak egy teste van, mely az Atya jobbján ül. Most magát Krisztust kell megvédenünk, jöjjetek hát és nyújtsátok a kezeteket!”

A lutheránusok előbb vonakodtak, talán abban reménykedtek, hogy ha nem csatlakoznak hozzánk, a bíróság majd enyhébben bánik velük, de mivel soraikból egyetlen vezért sem állíthattak, kénytelen-kelletlen elfogadták Séllyei ajánlatát.

7

Másnap reggel már hét órakor felsorakoztunk a törvényszéki tanácsterem előtt, de órákig vártak minket hiába. Mindegyikünk a hazulról hozott legjobb, legvastagabb ruháját öltötte magára, csorgott rólunk az izzadság, az öregebbek egyik lábukról a másikra álltak, mire a bíróság bevonult.

Az elnök most is Szelepcsényi György volt, esztergomi prímás, az alkotmány felfüggesztése óta Magyarország helytartója. Pázmány Péter a saját pénzén taníttatta ki őt Nagyszombaton és Rómában, és ezt a pénzt nem a kútba dobálták, Szelepcsényi csak az utolsó négy év alatt 66 ezer protestánst térített meg erőszakkal a római egyházba. Hűségére mindig lehetett számítani az ország ellenében, mert mindenét az osztrák háznak köszönhette, ő maga is inkább idegen

volt, mint magyar. Nemzetünk tulajdonságaiból csak egyet őrzött, azt is rosszat: a bort jobban szerette, mint egyházi állásához illett volna, ebédnél majd mindennap lerészegedett.

Az elnök mellett, jobb felől foglaltak helyet az egyházi személyek: Széchenyi György kalocsai érsek és győri püspökségi helytartó, Pálffy Tamás nyitrai püspök és kancellár, Kollonits Leopold bécsújhelyi püspök, Sennyei István veszprémi püspök, Gubasóczi János pécsi püspök és még öt pap; bal felől pedig a világiak, élükön gróf Forgách Ádám kincstárnok, gróf Esterházy Pál, gróf Pálffy Miklós pozsonyi főispán, Majtényi János királyi személynök, Majláth Miklós királyi ügyész, aki a vádat képviselte, de megtalálhattuk itt az ország összes nagy nevét: a Zichyeket, az Illésházyakat, a Mednyánszkyakat, a Balassikat, ők ültek törvényt a szegény prédikátorok fölött.

A törvényszéket meglepte a megjelent prédikátorok nagy száma, abban reménykedtek, hogy csak egy kis csapat lép majd katedrájuk elé, mellyel könnyen elbánhatnak. Felületességük is mutatta, hogy gyors győzelemre készültek: a vád felolvasása előtt csak Séllyei István szólított meg ötöd- vagy hatodmagával, a többiek neve még a bírák előtt fekvő katalógusban sem szerepelt, maguk diktálták be magukat, az ügyész így is csak az ítélet kimondása előtti harmadik napon tudta felsorolni az összes vádlott nevét.

A királyi ügyész, Majláth Miklós olvasta fel a vádakat, ellenségeink annyi fáradságot sem vettek maguknak, hogy új rágalmakat találjanak ki, a summa nem változott: a törvénybe idézett prédikátorok, nem tudni, mily erőktől indítatva, milyen hitszegéstől és meggondolatlan vakmerőségtől vezéreltetve, milyen gonosz szellemektől megszállottan csalárd utat választottak, félrevetették Isten és ember félelmét, lenézték a törvények komolyságát és a fensőbbség tekintélyét; hivatalba lépésük és fogadtatásuk percétől kezdve némely lutherána, nemkülönben reformata vallás által befolyásolt vidékeken eltértek hivatásuk és kötelességük vezérfonalától, azt hosszan elhagyták, és fellázadtak a katolikus állam, a Magyar Királyság köznyugalma, a római katolikus hit ellen, melyet a király annyi törvénnyel és rendelettel megerősített – szentségtörő szájjal, örült módjára dühöngve minden katolikust, következképpen magát az apostoli királyt is hitszegőnek, pogánynak, bálványimádónak, töröknél hitványabbnak és pápista kutyának nevezték, keresztény emberhez méltatlanul nemcsak otthon és a maguk körében, hanem nyilvánosan és mindenki előtt, gyülekezetük szószékéről, tiltott könyveket terjesztve avagy más módon és eszközökkel fordulva a néphez, nyílt lázadást hirdettek az állam és Őfelsége, a király ellen, imáikkal s más csalárd utakon iránta ellenszenvet, gyűlöletet keltettek, sokadalmat toboroztak, Krisztus és Őfelsége híveit üldözték, katolikus papokat megöltek, templomaikat megszenteltelenítették és kirabolták, sőt – még kimondani is szörnyű – az Ostyát szétszórták és megtaposták, azt állítva róla, hogy nem Krisztusnak, hanem az ördögnek a teste,

végül az Isten szentjeit és választottait, különösen a Szent Szűz Istenanyát elborzasztó módon káromolták.

A prédikátorok és felbízott hallgatóik a Felvidéken Bártfán, Szebenben, Szöllös várában, Dunántúlt pedig Pápán, Söptén, Szentgotthárdon csatlakoztak a pusztítókhoz, ugyanúgy Árva megyében: Szenicén, Turalukán; és az ő lelketlen munkálkodásuknak köszönhető, hogy egyházi személyek és híveik a dühöngő tömeg áldozatául estek.

Későbbiekben sem szünetelt a prédikátorok átkos tevékenysége. Csatlakoztak Vitnyédi Istvánhoz és Ketzer Ambrushoz, az összeesküvés mindenki által ismert fejeihez, velük tárgyaltak és egyezkedtek. Összeköttetésben álltak Őfelsége nyíltan pártütő, fegyveres ellenségeivel is, akiket a mindenkinél gyalázatosabb Ispány Ferenc és Szűcs János vezet, tanáccsal, különféle előnyökkel, egyetértéssel, vendéglátással, pénzbeli segéllyel támogatták őket, saját hivatalukat a lázadók ügyének alárendelték, a népet a lázadók sikereivel lelkesítették, és értük nyilvános könyörgéseket tartottak.

A törököket a Magyar Királyság leigázására buzdították, követeket küldtek a Vezírhez, pasákhoz és bégekhez, segítséget és menedéket kértek tőlük, magukat Mohamed vallására felajánlották. Leveleket küldtek Őfelsége többi ellenségéhez is, Őfelsége várait kikémlelték, falaikat szándékosan megrongálták.

Végül a pozsonyi törvényszék elé citáló végzéssel is szembeszállottak: a Hont megyei prédikátorok az idézéseket kézbesítő bírót és ülnököt elfogatták a nógrádi béggel, aki ötszáz botot veretett a királyi küldöttekre, és utána is csak súlyos váltság árán bocsátotta szabadon. A vépi prefektus pedig azt jelentette, hogy a nógrádi bég megesküdtött mohamedán hitére: ahány lutheránus vagy kálvinista prédikátor meghal Pozsonyban, ő négyszer annyi katolikus papot végeztet majd ki tartományaiban.

Ezen vádak alapján a királyi ügyész azt kívánta, hogy a prédikátorok az ország szentesített törvényei szerint bűnhődjenek: az ostya megtiprásáért vágják le kezüket-lábukat, a szentek és képek megsértéséért égessék meg őket elevenen, a felség- és hazaárulásért pedig veszítsék el fejüket és minden vagyonukat.

A vádak előadatván, a bírák név szerint Séllyeit szólították, kérdezték: mit felel ezekre? Mielőtt sorainkból kilépett volna, Séllyei elrendezte ruháit, haját, szakállát, könyvét karjára vette, és nyugodtan megállt a katedra előtti szabad térség közepén. Méltóságos magaviseletével elérte, hogy ő most is prédikátornak, a bírák pedig tiszteletére összegyűlt hallgatóknak látszottak.

– Ostoba és gyalázatos ember, aki perlekedni merészel királyával – mondta –, de mivel a király szolgálói olyan vétkekkel vádoltak, melyeknek a fele is elegendő volna, hogy a legsúlyosabb büntetésre rászolgáljak, ezért kötelességemnek tartom a magam becsületét oltalmazni.

Szelepcsényi már türelmetlenkedett.

– Arról beszélj, mit vállalsz magadra a vádakból?
– Ami a vádakat illeti, azokból semmit sem vállalhatok, sőt fel sem foghatom őket.

– Talán nem a nevéen neveztük bűneidet?
– A dolog pusztá neve nem helyettesítheti magát a dolgot. Ha valaki lázadónak, káromlónak mond engem, szükséges, hogy hiteles, jó bizonyosságokkal álljon elő.

– Ez is meg fog történni.
– Nekem az életemnél egyéb vagyonom nincsen, azt önként letettem a bírák hatalmába, ha a vádak bebizonyítatnak, örömet megválok tőle.

– Amit mondtál, törvény szerint mondtad-e avagy csak úgy közönségesen?
– Vegyék a bírák úgy, ahogy nekik tetszik, de én a magam mentségére másként nem felelhetek, míg nem látom a vádak bizonyosságait.

– Elég a fecsegésből! Ha szót akarsz érteni velünk, a törvény rendje szerint kérj ügyvédet a felséges széktől.

– Minek ide ügyvéd?! Az igazság kevés szóból áll, nincs szükség procuratorok hosszas veszekedéseire.

– Nem az eklézsiában vagyunk, ahol kedved szerint rendelkezel – mondta Szelepcsényi –, ha magadtól nem választol, majd mi kijelölünk megfelelő embereket.

Ezt Séllyei nem akarta bevárni, inkább megnevezett egy veszélyes vizeken gyakran hajózó pozsonyi ügyvédet, Katzer Sámuel, de az ő személyét az érsek visszautasította, Katzert a katolika egyház tilalmi listára tette, Pozsonyban senki ügyét nem vállalhatta fel.

Másodiknak Csizmadia Ádámot, a magunkkal hozott pápai nemesembert kérte Séllyei. Szelepcsényi összevonta a szemöldökét, úgy tett, mintha nagyon megdöbbsen volna.

– Hát ez a Csizmadia nem tanult a bátyja példájából, és ide merészkedett Pozsonyba? Csak nem azért jött, hogy a ti ügyeteket oltalmazza? Remélem, ő is talál magának procuratort, aki megvédi a bajban.

– Felséges Szék! Mi nem tudtuk, hogy aki a törvénybe idézettek ügyét felvállalja, az éppolyan bűnös, mint maguk a vádlottak.

Szelepcsényi hirtelen visszakozott:

– Ezt senki sem mondta. Hát akkor álljon elő a jeles férfiú.

A jeles férfiú azonban úgy megijedt, hogy nem mert előállni, sőt még a szállása kapuján is alig mert kilépni; később úgy nyilatkozott, hogy magas taktikából, mert ő a távolból jobban tudta irányítani védekezésünket.

Végül is három tapasztalt ügyvéd: Szalontai István, Szedeki Nagy Ferenc és Heussler Ferdinánd Menyhért állt mellénk, a bírák csak legyintettek, és mondták maguk között hallható fennszóval:

– Válasszatok csak annyi ügyvédet, amennyit akartok. Még ha száz léssen is – köztük ötven Cicero és ötven Démoszthenész –, akkor sem szabadultok meg.

De ezeket az ügyvédek sem a lencse között találták, emberek voltak a tett helyén. A királyi ügyész igen kiáltozó, öreg procurator volt, de a mi ügyvédeink érveikkel csakhamar betömték a száját, úgyhogy semmit sem tudott felelni nekik, csak pislogott a törvényszék felé, hogy mihez kezdjen? Kollonits és Pálffy Tamás segítették ki őt, egy papírdarabra valami feleletet írtak, és odaküldték neki egy katonával; így mindenki láthatta az irtózatos törvénysértést, hogy a bírák egy személyben a bizonyságok, a panaszlók és a vádlók szerepét is betöltik.

Később, a maguk emberét megvédendő, nem engedték szabadon szólni ügyvédeinket, Szelepcsényi előre bekérte magához perbeszédeiket, és bár ehhez semmi joga sem volt, sok fontos argumentumot kihúzott belőlük.

Hiába bizonyította be Heussler Ferdinánd Menyhért, hogy a rebellió minden fészket pápista főurak rakták, és jogtalanság azt a prédikátoroknak tulajdonítani. Nekik eszükbe sem juthatott, hiszen azokban az időkben, amikor az összeesküvés tényezett, semmiféle hatalommal vagy befolyással nem rendelkeztek; sokan közülük nem is tartózkodtak az országban, hanem külföldi egyetemeken tanultak, és csak kevéssel az idézés kézhezvétele előtt érkeztek haza; ez az érvelés is töröltetett.

Tiltakoztak az ügyvédeink: miért törlik el az ő allegatióikat, miért nyomják el az ártatlanokat a törvény segítségével, de a törvény ellenére; vagy ha nem ártatlanok, bizonyítsák be már a vádat.

– Ne féljete, meglesz – mondta Kollonits. – Az első meg a második idézésnél tekintélyesebb és bölcsebb papok állottak előttünk – hol van köztetek egy Kalinka Joáchim, akinek kilenc munkája is megjelent nyomtatásban? – mégis bevallották lázadó voltukat, és aláírták a kötelezvényeket. Vagy talán ők rossz, hazug papok voltak? Akkor miért túrtétek meg őket oly sokáig egyházatok élén?

Ezt a csapást nem tudtuk kivédeni. Ismét tapasztalhattuk, hogy az árulás olyan, mint Isten fordított lelke, továbbterjed térben és időben; amit tegnap sikerült kierőszakolniok ellenségeinknek, az ma már a jogszerűség álarcát ölti magára, elveszi az igazak erejét, és összedönti az ártatlanok fedezékét.

Kollonits diadalmasan mosolygott:

– Ezt ti magatok sem hihetitek, söpredékes, semmirevaló prédikátorok. Nem tudom eléggé csodálni, honnan vesztek bátorságot rá, hogy szembe merjetek szállni uratokkal, a királlyal. Jöjjenek hát a tanúk, azok majd jól kicsontoznak benneteket.

A királyi ügyész vádjainak alapos bizonyítására nem kevesebb, mint 179 tanút idézett be; mintha csak érezte volna, hogy az általa emelt épület minden téglája megerősítésre szorul.

A félnkebb tanúk meg sem mertek jelenni a bíróság előtt, csak írásban küldték el vallomásukat, mások szemüket lesütve motyogtak, még a nevüket is kétszer kellett megkérdezni tőlük. Jelentkeztek hétpróbás, hírhedt hamis tanúk is, akik színészeket megszegyenítő széles és őrjöngő kézmozdulatokkal hazudoztak, a szakállukat tépték, és könnyeket sírtak. Jó, hogy nem volt rajtunk kalap, mert a vádjaiktól hajunk megemelte volna.

A tanúk azt állították, hogy a prédikátorok leveleket írtak a francia királynak, a brandenburgi választófejedelemnek, külföldi lutheránus és kálvinista községeknek, melyekben elmondhatatlan üldöztetésekről panaszkodtak hitük miatt, egyben segítségért könyörögtek. Ügyvédeink bebizonyították, hogy ezek a levelek Erdélyből indítottak útjukra, a jelenlevő prédikátorok nem is tudtak róluk.

Más tanúk szerint a késmárki lelkészek éjszakánként összehívták a templomba a tekintélyes polgárokat, és zárt ajtók mögött gyűléseket tartottak. A katolika vallást feslett babiloni kurvának csúfolták, gúnyolódtak, hogy minden katolikus hívő oda van kötve a pápa lovának farkához, aki maga után húzza őket a pokolba. Ott lent majd misézhet nekik a római főáldozár, az ördögnél jobb ministránst úgysem talál, mert az ördög fundálta ki ezt az egész ceremóniás szertartást.

Lévára titkos zsinatot toboroztak, még Morvaországból és Ausztriából is eljöttek az eretnekek képviselői. Terveket szöttek, hogy támogathatnák a lázadó kurucokat és szakadárokat, akik már megsemmisítették a császári seregek javát, és a telet már Morvában töltik majd.

– Fél már a császár – mondták volna –, de fog még jobban is félni!

Egyes prédikátorokat láttak a lázadók táborában, mások felől hallották, hogy fegyvert rejtegetnek. Megint mások nem jelentették a falujukon átvonuló kurucokat, pedig azok sem az égen, sem a föld alatt el nem mehettek, csak a rendes utakon, így tehát a prédikátoroknak látniuk kellett őket.

Megpróbálták a király katonáit pénzzel és hízelgéssel a maguk pártjára téríteni. Christianus Lubeigeiter veszprémi tüzérparancsnok azt vallotta, hogy a vár falán protestáns diákok akkora lyukat vágtak, hogy azon egy ember tetszése szerint járhatott ki és be.

Egy prédikátor önhittségében azt nyilatkozta, hogy a pápisták nemsokára üldöztetni fognak, és akkor majd ő is megöl egynéhányat közülük. Másik prédikátor elrejtette azt az asszonyt, aki a bolyki páttert saját kezével leszúrta.

Ugyancsak protestáns papok izgatták az embereket – ravasz módon a háttérben lappangva –, hogy fogják el Cyprián római katolikus papot, vetkőztessék le, és tömjék tele a száját lóganéjjal. Az ő akarataikat hajtották végre azok, akik fegyveres kézzel támadtak körmenetekre, ellopták az oltárról az ostyát, és az utcán széjjelszórták.

– Száz ország pékjei nem sűtnek annyi ostyát, amennyit ellenünk itt előhoznak – súgta oda nekem Séllyei.

A szilvágyi katolikus lelkész vallomása hallatán még a bírák is nehezen rejthették el nevetésüket; nem kevesebbet állított, mint hogy Szilvágyon összegyűlt ötszáz református prédikátor, és azon tanakodtak, hogy tudnák elfoglalni Bécs városát. Hamarosan bebizonyosodott, hogy ötvenen sem voltak, a legfiatalabb is már a dereka köré csavarhatta volna ősz szakállát, és csak a szokásos esztendőnkénti színódust tartották.

Néhány tanú egyenesen nekünk – a pápai superintendensnek és iskolamesternek – címezte vádjait. Egy diákunk, mikor arra hívták fel, hogy imádja Szent – vagyis latinul Sancta – Máriát, így válaszolt:

– Sancta Mária vagy Szarta Mária, vagy Marta Mária, én azzal nem gondolok, szarok rá. Éppolyan asszony, mint a többi.

Ami csakugyan elborzasztó felelet lett volna – ha igaz lett volna.

Péter István pápai plébános, aki részegségében puskával rám lőtt, azt állította, hogy tanuló gyerekeim, mikor szerda- és szombatonként kimentek a mezőkre dobokat és zászlókat vivén magukkal, nem játszani mentek, hanem a kuruc rebelliseket köszöntötték örvendezve.

Még lehetne folytatni a felsorolást, de csak többet mondhatnék, újabbat nem. A prédikátorok ügyvédei gyakran próbálták kényszeríteni a tanúkat, hogy nevezzék meg név szerint azt a személyt, aki a bűnt elkövette és a helyet, ahol történt, mert a bírák különben véleményt nem formálhatnak és ítéletet sem hozhatnak, de a törvényszék ezt nem tartotta szükségesnek.

A tanúk vallomásai mellé a király ügyésze is csatolt döntőnek szánt bizonyítékokat: két levelet; állítólag Vitnyédi István, a rég halott lutheránus ügyvéd írta őket. Az egyik levél Bethlen Miklósnak szólt, a megközelíthetetlen Erdélybe, a másik Ketzner Ambrusnak, akit ugyancsak nehéz lett volna pörbe idézni, mert mint föntebb már említettem, három évvel ezelőtt kivégezték.

Ezeket a leveleket csak távolról mutatták meg nekünk, őrizkedtek attól, hogy a kezünkbe adják, még nem ismertük a tartalmukat, de ez már jó előre gyanút keltett igaz eredetük iránt.

Lapsánszky János törvényszéki titoknok – Esztergomban ugyanezt a tisztet töltötte be Szelepcsényi primás mellett – egy nagy, fekete táblát hozatott, és arra másolta fel a leveleken találhatóakat:

„27, 12, 258, 99, 68, 70, 148, 45, 16, 38, 16, 27, 96, 36, 44, 16, 28, 31, 28, 45, 16, 17, 16, 37, 45, 16, 58, 37, 12, 15, 12, 14, 36, 12, 17, 39, 28, 25, 16, 26, 32, 26, 38, 12, 26, 27, 12, 44, 39, 25...” és így tovább hasonlóan, még vagy ezer számot felírt, aztán leverte kezéről a krétaport:

– Ugye, ismerős néktek?

Mi csak néztük ezeket a csudás számokat, de meg nem fejthettük, mire Lapsánszky felolvasta, hogy mit jelentenek:

– „Ma májusnak 10-én Kelmed levelét Eperjest vettem. El vagyok szentül végezve, hogy szabadságunkat oltalmazzuk. Török császárnak adózunk. Erdély országgal egy szívek leszünk. Francia Király megadja az adót. Francia követ által offerálta. Hogy ha nem adná, magunk is megadjuk, csak készen legyen minden. Lobkowitz bolond szavaitól nem kell tartani, sem hamis Montekukulitul. Hanem igen jó volna, hogy ha Erdély országi szent Corona titkos levelet írna prédikátoroknak mindenfelé. Jól diszponálnák a községet az adóra, hogy fegyvert fogjon, mikor jel adatik. Evangelicus status jól elrendelte, Dunántúl való földet Sopron és Kőszegi Fő Prédikátorokra bíztuk, Bányavárosokat, Pozsonyt, Kassát, Eperjest, Lőcsét, Trencsint, Árvát, Liptót, Turóczot és a többi odavaló püspökök és seniorok készen tartják. Mi mindnyájan pro Deo, Ecclesiae libertate pugnaturi et morituri és a pápista ebeket megtanítjuk, csak Kegyelmed ne mulasson hajdúvárosokkal és Hódoltságokkal. Rákóczi Ferencet meg kell ijeszteni, de biztatni is kell. Isten velünk, ki ellenünk?

Vitnyédi István de Muzsaly
s. k.”

Ez lett volna az a levél, melyet Bethlen Miklóshoz írtak, a másik levél, melyet állítólag Ketzer Ambrusnak küldtek el, ugyancsak a lázadás megszervezését tárgyalta, még az elsónél is zavarosabban. Beiktattak olyan mondatokat, melyekből mindent ki lehetett magyarázni és mindennek az ellentétét is. Példának okáért: „A kakas későn indul, bár csak tollait küldözze.” Olyan együgyűségekről nem is szólva, hogy a nyomorult szegény turóczi népet, melyet a saját árnyéka is megremegtet, mint lehetséges igen vitéz gyalogságot említi.

A prédikátorok közül sokan, míg Pozsonyba nem értek, azt sem tudták, élt-e Vitnyédi valaha a világon vagy sem? Akik viszont ismerték, nem kételkedtek abban, hogy ezek a levelek az ő kezétől nem származhattak.

Vitnyédi lelkes híve volt a rebellióknak, a császár előtt meghódoló Magyarországot az ebhóhér porázára kötött kutyához hasonlította, melyet a hóhér el-elvon távolabbra, de végre is, amikor kedve tartja, leüti. Bálványként tisztelte a rebellió vezérét, Zrínyi Pétert, a régi horvát hősökkel, Selimirrel, Crescimirrel, Zvonimirrel állította egy sorba, Árváig írt, hogy egy jó lovat szerezzen számára.

De Vitnyédi mégis ügyvéd volt minden ízében, bírt ügyvédi karának összes ravaszságával és óvatosságával, ezer utána nyomozó rendőrágens sem tudta rajtakapni, át kellett volna lépnie a saját árnyékát, hogy ilyen leveleket kiadjon a kezéből.

Heussler Ferdinánd Menyhért tizenegy erős argumentummal bizonyította be a levelek költött voltát, ezek közül elégséges itt csak néhányat felsorolni.

Vitnyédi már több mint négy éve meghalt, Pozsonyból hazafelé tartva Nezsiderben megütötte a guta. A bécsi rendőrség rögtön elrendelte, hogy irományait vegyék bírói zár alá és vizsgálják át, akkor semmiféle hasonló levélről nem tudtak. Hol lappangtak azóta ezek a levelek? Miért épp most kerültek elő, amikor beszolgáltatójuknak ezer tallér ígértetett, és száz a kezeihez rögtön ki is fizettetett? Akinek esze van, megítélheti, hogy gonosz ember jó fizetésért könnyen költ ilyen levelet.

Másodszor: ha a levelek csak most kerültek elő, mi magyarázza a prédikátoroknak az 1672. és 1673. évben történt beidéztetését?

Harmadszor: Vitnyédi hitbuzgó evangélikus volt, Eperjesen iskolát is alapított, s adományaival segítette fenntartását. A reformátusokat azonban még a katolikusoknál is jobban gyűlölte, lehetetlenség feltételezni, hogy fejét érintő titkos ügyekben velük ily nyíltan tárgyalt volna.

Negyedszer: a levelek egymásnak is ellentmondanak, így a rebellió vezetését Árva megyében hol Ladiver Illés zsolnai lelkésznek, hol Ketzer Ambrusnak tulajdonítja.

Végül feltételezve, de meg nem engedve, hogy a levelek valódisága világosabb volna a déli napnál, akkor sem lehetne bizonyítékul bemutatni őket, mert a Ius Tripartitum szerint megholt emberre hivatkozni nem lehet, annak tanúbizonyosságával nyilvános törvényszéken élni nem szabad, mivel itt kizárólag szem- és fültanúk vallomása érvényes.

Ezt a tizenegy erős argumentumot a törvényszék hallatlanra vette, csak a király procuratora felelt Heusslernek ilyen tréfás beszéddel:

– Jaj! igen benn szántasz, félek, hogy ki sem húzhatod az ekédet!

A holt ember leveleit valóságosnak és törvény rendje szerint érvényeseknek elfogadva, tanúk sorát állították, hogy Vitnyédi és a prédikátorok titkos összeköttetéseit bebizonyítsák.

Egy asszony, Adorján Anna azt vallotta, hogy a prédikátorok gyűlésein gyakran részt vett Vitnyédi is. Azt nem tudja ugyan, miről beszéltek, de megfigyelte, hogy ilyen konventikulumok után a protestánsok mindig dühösebben támadták a katolika vallást.

Még egy prédikátort is sorompóba állítottak ellenünk. Nicolaides Márton, nemesmagosi lelkész megesküdtött mindenre, ami szent, hogy Vitnyédi a prédikátorokat Dunán innen és túl egyformán a kezében tartotta, egyszer Kőszegen gyűlést is tartott, ezen Fekete István kőszegi superintendenssel együtt ötven prédikátor is megjelent, és imádkoztak a király ellen lázadók előmeneteléért.

Ügyvédeink hiába cáfolták ezeket a vallomásokat, hiába mutatták fel magának Bethlen Miklósnak a levelét, aki a Vitnyédi-iratokat koholtaknak mondja,

tagadásukra csak egy makacsul megismételt állítást kaptak válaszul. Kérték, hogy nevezzék meg név szerint azokat, akik kapcsolatot tartottak fenn Vitnyédivel, de a bíróság ezt nem ítélte fontosnak, mondván, hogy ez a per nem egyesek ellen folyik, hanem a protestáns egyházi férfiak lázadó közössége ellen, így nem szükséges nevekkal bizonyítani.

A felsorolt vádak tehát bizonyítottnak tekintették, a beidézettekre rettenetes halál várt.

8

A prelátusoknak nem az volt a céljuk, hogy a beidézetteket rebellióban elmarasztalják és megbüntessék, hanem a rebellió színe alatt vallásunkat akarták eltörölni. Ugyanazt a három térítvényt adták a prédikátorok elé, mint az előző perek során, választhattak aközött, hogy lemondanak hivatalukról, kivándorolnak a hazából, vagy áttérnek a katolika hitre. Bármelyik térítvényt írják is alá a papok, nemcsak az életüket hagyták volna meg, hanem még sok ajándékot, pénzt és hivatalokat, mégpedig jó kövéreket ígértek nekik.

Innen is nyilvánvaló az ellenünk felhozott vádak hamissága. A hazát megháborítóknak, pártütőknek életét nem hagyják meg csak azért, mert vallást cserélnék; a pártütő főurak hithű pápisták voltak, mégis a fűrészporba hullott a fejük.

Ellenségeink semmi utat és módot, amit csak elgondolhattak, nem mulasztottak el az aláírások erőltetésére. A törvényszék napnyugta után rendesen elbocsátott minket, visszatérhettünk szállásunkra, de a zaklatásoknak az este sem vetett véget. Mind maguk az ülnökök, mind más erre a célra alattomban megfogadott személyek gyakran forgolódtak körülöttünk, szépen is, rútul is győzködtek minket. Maga a prímás sem szégyellte az agitációt, mind közönséges, mind magányos helyen nagy atyai indulatot mutatott felénk.

Magához hívatta a fiatalabb prédikátorokat és iskolamestereket. Könyvesházában fogadott el minket:

– Az Úr azt mondta: ne szállj perbe a te szolgálóddal.

Az infámis Lányi György, korponai lutheránus rektor a fogai között morogta:

– Az Úr sokfélét mondott, könnyű eltévedni benne.

– Én is irgalmasságot kívánok, nem ítéletet. Eltévedt fiak! Ma még szánakozó atyátok vagyok, de holnap már kemény bírátok.

– Mi eltévedt fiak ugyan nem vagyunk – mondta Lányi –, hanem ha hercegséged szánakozó atya, folytassa a hasonlatot tovább is: az Isten azért neveztetik szánakozó Atyának, mert az embereket lehetetlen dolgokra nem kényszeríti.

– Te vagy Lányi, az a nagy vitatkozó?

– Most nem vitatkozni jöttünk ide, hanem hogy szabadulást vigyünk társainknak.

Katonák tódultak be a könyvesházba, átvittek minket a kápolnába, kívülről végig kellett hallgatnunk a misét, melyet maga a prímás celebrált. Mise után megkérdezte tőlünk: miért nem tiszteljük a szent keresztet?

– Tiszteljük mi, csak módjával. Láthatta hercegséged: vetettünk keresztet magunkra.

Mielőtt elbocsátott volna, még felolvasott egy Luthert és Kálvint gyalázó könyvből, elbeszélte a maga nagy hatalmát, hogy jutott alacsony sorból a katolika vallás segítségével ilyen magasra, minket is hasonlóakkal kecsgetett. Azt feleltük, hogy inkább hordjuk Krisztus keresztjét jó lelkiismerettel, mint hogy az egyiptomiak hiú kincseinek örvendezzünk, lelkünkön gyógyíthatatlan sebbel.

Március hatodik napján Forgách Ádám gyűjtötte össze a magyar papokat, és hosszas beszéddel buzdította őket, hogy adják kezük írását valamelyik térítvényre. Szelepcsényi és Kollonits még az ő hűségében sem bízott, a beszélgetés idején Sennyei István somogyi püspök az oldalkamrába rejtőzködött, és jegyezte Forgách szavait, hogy kellőképp beszámolhasson róluk:

– Hogy milyen nagy vétek a szolgának az ő ura ellen lázadni, megtanulhattatok azoknak a nagyuraknak a példájából, akik mind egy szálig elvesztek, mert a királyt meg akarták háborítani. Én ugyan nem gondolom, hogy kegyelmek közül valaki is egyetértett volna a pártütőkkel, mégis, mivelhogy fennforog ez a gyanú, a felséges király úgy akarja, hogy senki közületek a maga hivatalát egyelőre ne gyakorolja. Ez nem örök időkre szól; ha a múltó évek eloszlatták a gyanút, és a felséges királynak is úgy tetszik, majd újra felvehetitek hivatalotokat. De ha lemondásotokról kötelezvényt nem adtok, én mondom nektek, hogy rosszul jártok; a király épp előttem forgatta a törvény szomorú kimenetelét ügyetekben.

Mivel nem tudhattuk, meddig tart még a pör, és az okosság is azt tanácsolta, hogy Séllyei erejét fontosabb összecsapásokra tartogassuk, a prédikátorok nevében Miskolczi Mihály felelt erre a beszédre.

Miskolczi megköszönte a kincstárnoknak, hogy ily erősen szán, és előrelátva a gonosz végzetet figyelmeztet is bennünket. De az ő jóságos szavaira sem vállalhatunk olyan büntetést magunknak, melyet semmi részben meg nem érdemeltünk, nem mondhatunk le hivatalunkról, és nem mehetünk számkivetésbe. Elveszítenénk minden privilégiumot, mely külső és belső szabadságunkat biztosította, többé sohasem panaszkodhatnánk elnyomattatásunkra, hiszen önként vallottuk magunkat rebelleseknek.

– Ezért, méltóságos gróf és kegyelmes bíránk – fejezte be Miskolczi –, ha mégis megbüntetnek minket – bár éppenséggel semmi vétek nem terheli lelkünket

– arról mi nem tehetünk, kénytelenek leszünk elszenvedni, de továbbra is megmaradunk ártatlanságunkban.

– Te csak a saját képedben felelj! – rivallt rá gróf Forgách, és kezdte faggatni a többieket, de azok egyenként és mindnyájan azt mondták, hogy egyetértenek.

– Ti lássátok, de nincs annyi hajszál a fejeteken, amennyiszer megbánjátok, hogy tanácsomra nem hallgattatok!

Nem maradtak veszteg a jezsuiták és az ülnökök udvari szolgálói sem, némelyek a reversionálist szépítgették, homályos értelmet magyarázva a betűk közé, mások azt javasolták, hogy kérjük a törvénykezés félbeszakítását, vagy fussunk el, ne várjuk be fejünkre a veszedelmet.

Sürgetéseik nem maradtak minden eredmény nélkül, mert sok lutheránus még a szentenciának kimondása előtt, mintegy a harc helyére sem érve, megadta magát. Így cselekedett többek között huszonöt szepességi pap és iskolamester. Ők mindenáron nyugalmat akartak szerezni maguknak, ezért nem törődtek Pozsonyban megjelent híveikkel, akik intették őket, hogy a reversionális aláírásával nagy mértékben felbiztatják az ellenséget: hátha másutt is sikerülni fog a próba. Számunk leapadt háromszáz alá.

Március ötödik napjától egynek s másnak színe alatt mind távolabb halasztgatták az ítélet kihirdetését, végre április negyedikén behívtunk a végzés meghallgatására. Reggel nyolc órára idéztek meg bennünket, de most sem léphettünk be egyenest a tanácsterembe, meg kellett hallgatnunk előbb a primás újabb buzdításait a kötelezvények aláírására:

– Ím elérkezett az idő, hogy az ítélet kimondassék. Bármily szigorú is legyen majd, én az Isten és az egész világ előtt ártatlan leszek benne, nem én vagyok az oka a ti veszedelmeteknek, hanem ti magatok szültétek azt magatoknak, mert semmibe vettétek az én sok ízben felajánlott atyai kegyelmemet. Irgalmasságot akartam, nem áldozatot, de elérkezett az utolsó óra utolsó perce, a fejsze már a fák gyökereire vették.

Utána az eddig csak katedrán látott Kollonits püspök állt ki a palota közepére, még egyszer felolvasta a reversionálisokat, hozzátette, hogy aki aláír, ötven forint útipénzt kap, egy szegényebb prédikátor egyévi fizetését.

Széchenyi György kalocsai püspök elvegyült a papok közé.

– Látjátok: hányszor figyelmeztettelek titeket, s nem hittetek nekem! Most saját szemetekkel is láthatjátok a veszedelmet.

Forgách Ádám és Zichy István is kijött a házból, kétszer is félrehívták Miskolczi Mihályt, biztatták: szakadjon el Séllyeitől, abban reménykedtek, hogy a nagy tekintélyű öreget követik majd a társak, de semmire sem mehettek vele.

Az ügyész még egyszer felolvasta a térítvényeket és eltávozott, azt mondván, hogy másfél óra időt hagy nekünk a gondolkodásra, de alig telt el egy negyedóra, visszatért, és előbb németül aztán latinul bejelentette:

– Akik az országból ki akarnak menni, azok bal kézre álljanak, akik a hazában akarnak maradni – hivataluk eltagadása mellett –, azok jobb kéz felől, akik egyiket sem választják, azok menjenek hátra az ajtó mögé, ott mindjárt meghallják a rettenetes és meg nem másítható ítéletet.

Senki sem állt sem jobb, sem bal felé, mindnyájan az ajtó mögé mentünk, ettől bíránk arca fehérre vált. Egy darabig szólni sem tudtak, nézték az asztalt maguk előtt, végül a primás csak annyit mondott:

– Meg akartuk menteni Babilont, de nem sikerült. Te vesztetted el tenmagadat, Izrael...

A törvényszéki korlátnok hozzátette:

– Ezek az emberek vagy merő vakok, vagy oktanabbak a baromnál, hogy nem látják át saját romlásukat.

Sok tanácskozás, beszéd és veszekedés után végre törvényt ültek, behívtak minket maguk elé, és kimondták a szentenciát: felségsértésben és folyamatosan tanúsított hűtlenségben bűnösnek találtatván, fejünk elvesztésére és minden javaink elkobzására ítélték minket. Regius Pált, akit az Ostya megtaposásával vádoltak, keze-lába csonkításával és eleven tűzhalállal büntették.

Mikor a halálos ítéletet kimondták, a papok egyet sem szóltak rá. Széchenyi György méltatlankodva rájuk kiáltott:

– Nebulók, rossz emberek, meg sem köszönitek az ítéletet?!

Erre sorainkból előállt Séllyei István, nyugodt és méltóságos tartással, hogy olyannak tűnt, mint aki már látta Istent, és a halált maga mellett érzi:

– Isten három dolgot tartott fenn magának: a semmiből való teremtést, a jövőbe látást és legfőképp a lelkiismereten való uralkodást. Ezért, ti hozhattok bárminő ítéletet, a mi lelkünket nem mozdíthatjátok ki ártatlanságunk hitéből. Ha meg is halok vagy bárki más közülünk, tudni fogjuk, hogy nem a bűneinkért vesztünk el, hanem egyedül Krisztus nevéért.

– Te azt hiszed – kérdezte a király procuratora –, hogy úgy halsz majd meg, mint az apostolok?

– Ha nem is úgy, mint az apostolok, de mindenesetre ártatlanul.

Felforrt az epe a procuratorban.

– Hát te a bírákat hamissággal vádolod? Megfogd a nyelved, mert bizony mindjárt olyan helyre vitetlek, ahol az eb sem rántja ki kezéből a cipót.

A törvényes eljárás rendje szerint, de még inkább azért, hogy félelmet keltsenek a prédikátorokban, az ügyész azt javasolta a törvényszéknek, hogy ott helyben fogassák le az elítélteket, és mint halálnak fiait, vessék börtönbe a kivégzés idejéig. Berendelték mindjárt a poroszlókat néhány török vassal, de a papok erre sem ijedtek meg, s az ügyész visszakozott, azzal mentegtevén magát, hogy nincs elegendő bilincs ennyi ember számára. Különválasztották a vezéreknek tudott férfiakat: Séllyeit, Miskolczit, Bátorkeszi István veszprémi és Czeglédi Péter

lévai református papokat, akiket Kollonits a többiek rémítésére a maga házánál vasra veretett, és a pozsonyi várba küldött, mindenki mást bántatlanul meghagyott a maga szállásán a városban és a hostátban, amíg, úgymond, mód lesz karba szedni őket.

Séllyeiék helyébe mindjárt új vezetők léptek: Harsányi István rimaszombati református lelkész, minden tekintetben kitűnő férfiú, az egyház nagy szónokainak egyike; én magam: Kocsi Csergő Bálint, pápai iskolamester, az evangélikusok közül pedig Nikléczi Sámuel, újbányai lelkész és a nyughatatlan, balsorsával pörlekedő Lányi György.

Április hetedik napján a többi protestáns egyházi férfiú fölött is kimondatott a halálos ítélet, amiért összeszövetkeztek papjaikkal, s lázadó cselekedeteiket nem jelentették. Őket sem tartóztatták le, a királyi táblának nem kis gyalázatára ki hol szerette, ott sétálhatott – halálos ítélettel a feje fölött.

Mivel sorsunkat előre nem ismertük, semmihez sem kezdhettünk, tétlenségben múltak el a napok. Kollonitsék azért engedhettek nekünk szabadságot, mert abban bíztak, hogy a bizonytalanság mindennél jobban megingatja a lelkeket. Mi, akiket vezetőknek választottak, magunk sem láttuk tisztán, mit kellene tennünk, s aggódva figyeltük nyájunk bomlását: egyesek szökni készültek Pozsonyból, mások abban bizakodtak, hogy a bírák egy idő után szélnek eresztenek minket, és nem vették komolyan helyzetüket.

Április végén megérkezett Pozsonyba Kecskeméti Soós János, a sánta zsoldár. Noha időben elindult veszedelmünk hallatán, egy hónap is beletelt, míg az a nyomorult állapotú ember elvonszolta magát Erdélyből Pozsonyig. Még aznap összehívatott néhány prédikátort a szállására, senki előtt nem volt kétséges, hogy az ország és egész egyházunk üzenetét hozza magával.

– Ne bízzatok abban, hogy börtön nélkül megszabadultok, jusson eszetekbe az Írás: „Íme elkövetkezik, hogy a Sátán egynéhányat tiközületek a tömlöcbe vet, hogy megpróbáltassatok és lészen ott néktek tíz napig való nyomorúságotok.” Még sincs jogotok elfutni innen. Jusson eszetekbe, hogy a halálos ítélet nem Istentől származik, ő nem szólított el titeket posztokról, mint a strázsáló katonákat felvezetőjük, semmi sem változott, továbbra is örködnötök kell Isten és az ország ügye fölött. Tudnotok kell, hogy szökésetek csak ellenségeinknek szolgálja öröme, mindjárt azt mondanák, hogy a prédikátor azért szökött meg, mert belátta vétkét, és az üldözők jogcímet találnának rá, hogy a prédikátort kezükbe kapván, méltán megbüntessék.

Végighordozta tekintetét homályba merült arcunkon.

– De ne keseredjete el. Interveniált ügyetekben a királynál már nemcsak Erdély, de Szászország és a hatalmas Hollandia is, tartsatok ki, amíg megjön a segítség.

Helyzetünket tisztábban látván, megerősödünk hitünkben. A város kapui majd két hónapig, május végéig nyitva tátongtak előttünk, de el nem futott egy is közülünk, pedig még sok próba várt ránk.

Május elején híre terjedt, hogy a király megkegyelmezett életünknek és jószágainknak. Onnan eredhetett, hogy amikor Szelepcsényi elébünk tolt a reversionálist, egyszer azt mondta, hogy a király nem gyönyörködne a foglyok halálában; a mindenbe belekapaszkodó reménykedő képzelet ezt kezdte el dagasztani.

Maguk a bírák egy szót sem szóltak erről, tovább nyúzták a régi bakot. Korábban azt mondták, hogy az ítélet után többé már semmiféle kötelezvény nem válthat meg minket, hanem megyünk egyenest a hóhér elé vagy legalábbis örök tömlöcbe, gályákra – ez utóbbit Kollonits hajtogatta, aki nemrégén tért vissza a török elleni tengeri csatából –, most mégis tovább erőltették a prédikátorok aláírását. Jeles bírák! Jogszerű ítélet! – mely alól elhangzása után is felmentett volna bárkit egyetlen aláírás.

Csak a primás maga tíznél többször próbálkozott, magához hívatván a papokat. Hogy egyenes szándékát leplezze, jó borral teletöltött arany- és ezüstserlegeket köszöntött rájuk, hamar berúgott, csuklott és bőfögött, de nehezen forgó nyelvvel is beszédekert tartott a római és reformata vallásról, a maga tanítóit az égbe emelte, a mieinket a sárga földig leócsárolta.

– Ami a törvényeket illeti – okoskodott egyszer –, lehet, hogy nem tökéletesek, de még mindig jobbak az anarchiánál. Jusson eszetekbe, hogy a lacaedemonoknál, mielőtt az új király trónra lépett volna, három nap teljes szabadságot engedélyezett a népnek, ez alatt annyi gyilkosság, rablás és más gonosztett történt, hogy az emberek még a legkeményebb zsarnok uralmát is megváltásként fogadták. Miért nem méritek ti is magatokat a törvényhez? Még nem untok mindig nemet mondani, ó fiaim?

– A világ olyan gonoszul van berendezve, kegyelmes urunk – mondta Lányi György –, hogy a hatalmasok kérdéseire adott tíz „nem” válasz közül kilenc okvetlenül helyes. Mi lelki vakságban tántorogván, igyekszünk a biztosabb úton haladni.

– Nem foghatom fel, miért érne többet a „nem”, mint az „igen”.

– Emlékezzünk a perzsák példájára, kik csak azért veszítették el az országukat, mert a vezetőik sohasem mertek nemet mondani. És Krisztus példájára, aki nemet mondott a főpapoknak.

Ebből a primás érthetett valamit, mert ujjával megfenyegette Lányit:

– Téged megjegyeztelek magamnak!

Másszor egy veres damaszkbba takart arab nyelvű levelet mutatott nekünk:

– Miért jelentettek fel engem a budai török vezér előtt? Most az írta nekem: ha még sokáig tartalak fogva titeket, rosszul járok, pedig én a király tudtával, nem a magam szakállára hívtalak ide titeket...

Részegségében kiejtette a levelet, amit Lányi rögtön megkaparintott és elolvasott, az írás nem is említett minket. Nem értettük, hogy a prímás miért akarta sajnáltatni magát.

A király procuratora, Majláth Miklós belátta, hogy hasztalanul fárad, semmire sem juthat velünk, elment Pozsonyból. Miután kocsira szállt, és így a maga személyét az ügyből kivonta, elküldte fiát a nevezetesebb prédikátorokhoz. Az ifjabb Majláth megkövette a papokat, és kérte, ne róják fel bűnül atyjának, amit cselekedett, mert szolga módjára kényszerítették, és sok olyat végre kell hajtania, amivel maga nem ért egyet.

Sok együgyű megkönnyezte az ügyész szelídségét, azt mondták, mennyivel jobban jártunk, mintha egy rosszindulatú ember állt volna Majláth helyén. Nekem okádni lett volna kedvem birkához méltó megindultságukon, kiabálva kérdeztem, hogy járhattunk volna ennél is rosszabbul. Legfeljebb ha a kötelet is nekünk kellett volna vinnünk a saját akasztásunkhoz.

Érthetetlen volt előttem, hogy is nem látják át Majláth szándékát, aki meg akarta nyugtatni a lelkiismeretét, a lehető legkisebb vesződséggel és kockázattal, másrészt be akarta biztosítani magát arra az esetre, ha a protestáns vallás még egyszer erőre kapna Magyarországon.

Százféle ellenséggel álltam szemben, de egyiküket sem gyűlöltem úgy, mint ezeket a kis jóembereket, akik bár az ajtón belül voltak, cinkos kacsintással úgy tettek, mintha lélekben az ajtón kívül lennének, ezen túl viszont egy lépést sem tettek értünk. Szinte örültem, hogy Majláth helyére egy Persith nevű német procurator lépett, az legalább még az együgyűeket sem téveszthette meg.

Pünkösöd előtt harmadnap hoztak a Szepességből és Sopronból kötelezvényeket, melyeket holmi evangélikus papok írtak alá. Persith ezeket kézhez kapván, magához hívatta a prédikátorokat, és felmutatta előttük:

– Kövessétek őket, mert ha megtagadjátok, már lent állnak a szekerek, melyek a gályára visznek titeket.

– Akkor sem tehetnénk, ha maguk a gályák állnának a palota előtt.

– Nem akartok mégis egy kis időt, hogy tanácskozzatok?

Felelt neki Harsányi István:

– Nincs szükségünk egy percre sem, neked is azt mondjuk, amit már megmondtunk másoknak, a prímásnak is, szándékunkban megmaradunk, másként nem cselekszünk.

– Hát kiben bíztok ennyire?

– Ártatlanságunkban, igaz ügyünkben, az Istenben és Isten után kegyes királyunkban, mert nem hihetjük, hogy a mi kegyes királyunk ne szánna meg az ártatlanok szenvedéseit.

– Nem tudjátok, hogy a király megesküdött: inkább bot és tarisznya nélkül vándorol ki birodalmából, semmint vallásokat megtűrje Magyarországon? Miért bíztok az ő grátiájában?

Harsányi úgy érezte: itt az idő, hogy kiugrassa a nyulat a bokorból, megtudhatjuk, mi az igazság a királyi kegyelem körül:

– Magam hallottam, hogy őfelsége megígérte szabadulásunkat és jószágaink megtartását.

Persith az asztalába nyúlt, elővett egy fél árkus papírt, és megmutatta az elítéltek négy vezetőjének:

– Itt a király mandátuma, amit az ítélet felterjesztésére küldött.

A papiros törődött volt és mocskos, azokhoz a levelekhez hasonlított, amelyeket a jezsuita barátok szoktak előadni, mikor templomainkat sorra elfoglalták a Rába mellett. Arra gondoltunk, talán ez is csak a király nevével költ hamis irat, de sem akkor, sem később nem állt módunkban megcáfolni.

– „A főtörvényszék ítéletét a praedicansok ellenében mind helybenhagyjuk egészen, azonban velünk született kegyelmességből oda lágyítjuk azt, hogy számkivettessenek, veressenek vasra és zárattassanak el, másoknak példájára...”

– Ez az utolsó szó, így bízzatok hát a szabadulásban.

Szelepcsényi később sok szemrehányást tett Persithnek, amiért ezt a mandátumot nekünk megmutatta, és a közvetlen haláltól való félelmünket annyira-amennyire eloszlatta.

Május ötödikén éjszaka neveinket felírták, katalógus közben sokunkat taszigáltak és megvertek, főleg Zolnai Istvánt vágták erősen pofon. Már a börtönbe készülődtünk, de a katonák most is elbocsátottak minket.

Kollonits magához hívatta az evangélikus papokat, hosszan káromolta és szidta őket, amiért vonakodnak aláírni, de nem győzhetett meg egyet sem. A lutheránusok mind ez ideig jó társaink voltak a lelki harcon, mely jóban bár mindnyájan megmaradtak volna, nem botránkoztatták volna meg a vallásukon lévő istenfélő kegyes embereket és nem szereztek volna annyi nyomorúságot a mindvégig állhatatosoknak. Aki mindezt próbálta, tudhatja, hogy igazat szólok.

Hogy mégse tűnjön úgy, mintha semmit sem végzett volna, Kollonits kiválasztotta az evangélikusok egyik vezérét, Lányi Györgyöt, vasra verette, és Séllyeiék után küldte, maga pedig elutazott Pozsonyból, hogy mint mondá, helyet készítsen a börtönökben a többi papoknak is.

Ügyvédeink megkeresték az ország német kormányzóját, Ampringen Gáspár Jánost, és mint a király képviselőjét, arra kérték, legyen a segítségünkre. Ampringen meghallgatván panaszukat, így felelt:

– Engem a primás sokszor próbált kényszeríteni, hogy vegyek részt ügyetek tárgyalásán, de én egy percet sem tudtam volna ott eltölteni. Szívem mélyéből fájlalom a ti nyomorúságotokat, legyetek nyugodtak, mindent megteszek, ami erőimen múlik, sőt ha lehet, még többet is. Gyertek vissza három nap múlva, akkor majd közlöm a választ veletek.

Elmentek az ügyvédek örömmel, de a reménység megcsalta őket, mert harmadnapra a kormányzó egészen más emberré változott:

– Én sok utat és módot megpróbáltam, de nem tudok segíteni rajtatok.

– És kormányzóságod személyén keresztül nem fordulhatnánk a királyhoz?

– Ezt hiába is kívánnátok tőlem. Mint ahogy elítéltésetekbe nem akartam beleavatkozni, úgy a felmentésetek ügyébe sem ártom bele magam. Mint magánember tanácsolom nektek, jobb volna, ha nem adnátok magatokat a jezsuiták kezére, hanem önként, apostoli szokás szerint megtérnétek a római hitre.

Ezzel messzire nem jutottunk, csak a kormányzó elé letett ajándékaink mentek veszendőbe. Küldtünk kérvényeket föl Bécsbe is, de a sok fáradság és költség mit sem lódított szekerünkön. Lejött ugyan egy újabb mandátum, de magának Szelepcsényinek a kezeihez, tőle kértek véleményt a saját maga által hozott ítéletről, persze, hogy pontról pontra rendjén valónak találta és megerősítette.

Látva, mily hiába fordulunk a felsőbbséghez, a korábbi csapásoktól már megingattatván, a kishitűek elveszítették maradék bátorságukat is. Főleg az evangélikus táborban történt megoszlás. Május 10-én 135-en írták alá valamelyik térítvényt, 43-an kivándoroltak a hazából, a többiek pedig hivatalukról mondtak le. Ekkor a 735 beidézett közül már alig 180 férfi védelmezte állhatatosan Krisztus és Magyarország ügyét.

Kollonits visszajött Pozsonyba, és rohamra indult megingott bástyáink ellen. Május 29-re Persith ügyész által összehívatta a prédikátorokat a hostátban levő „Fejér ló” vendégfogadóba. Itt mindenki unalmára, még egyszer felkínálta a reversionálisokat, mikor nyilván megvetették, az evangélikusokat, akik még most is száznál többen voltak, elválasztotta a reformátusoktól, és Szelepcsényi udvarába küldte. Nemcsak a régi mondás vezethette Kollonitsot: oszd meg ellenségeidet, és győzni fogsz, hanem kezesebbnek is találhatta Luther híveit.

Az elválásnál erősen figyelmeztettük őket a végig való állhatatosságra, és Isten kegyelmét kértük rájuk, de egészen nem bízhattunk meg bennük, ezért két református atyánkfiát is velük adtuk, hogy irányítsák őket és tudósítsanak minket a dolgok kimeneteléről.

Új helyükön néhány rendbe szaggatták őket, hogy megfosszák őket társaik vigasztól és közösségük összetartó erejétől, és kis csoportokban rendeltettek a primás, Kollonits és Hoffkirchen Lajos komáromi kommandáns elébe. Itt újra

felkínálták nekik a reversionálisokat, némelyek egyiket sem választották, némelyek haboztak, némelyek előkérték a kötelezvényeket, és aláírták valamelyiket.

Csak 46-an tartottak ki továbbra is. Akik aláírtak, a jobb kézre levő ajtón szabadon kiléphettek, akik nem, azokat a bal oldali ajtón a tömlöcbe kísérték.

A tömlöcben egy kis ideig hevertették őket, majd délután három órakor mindet kihozták. Egyeseket úti céljuk szerint szekerekre, másokat dunai hajókra raktak, és elindították börtöneik felé. A síró népet a katonák messze távolban tartották tőlük, mi magunk is csak szálláshelyeinkről figyelhettük elhurcoltatásukat.

Komáromba tizenkilenc lutheránus került és az egyik református: Köpeczi Balázs, Sárvárra nyolc, Berencsre egy, Lipótvárra pedig tizenhét a másik reformátussal.

Ezt a Lipótvár felé vonuló csapatot egy köteleket lóbáló hóhér kísérte, csúfolta, bosszantotta és verte. A hóhér kint a mezőn, mikor a törvényfa elé értek, azzal fenyegette a papokat, hogy ott helyben felakasztja őket, ettől egyikük annyira megijedt, hogy megváltoztatta vallását.

A katonák többektől is elvették köpenyüket, és csak pénzen válthatták vissza jogos tulajdonukat. A jezsuiták állandó zaklatásaitól percre sem menekedhettek.

Már csak mi, reformátusok maradtunk Pozsonyban, szám szerint alig többen negyvennél. Látva az evangélikusok sorsának szomorú kimenetelét, intettük egymást, hogy álljunk helyt végsőkéig, ne engedjük, hogy a pokol kapui erőt vegyenek Krisztus igéin és reformata egyházunkon. Isten lelkét hívtuk segítségül, hogy készítsen fel minket a nyomorúságok elviselésére, vagy talán a mézárszékre.

Hívátja a prímás Harsányi Istvánt negyedmagával, kegyes szavakkal újból ajánlja atyai szívét: hányszor intett minket, mégsem fogadtuk meg a szavait, csodálkozik balgatagságunkon és így tovább. Harsányi már nehezen tűrte az örökös szócséplést, közbekérdezett, történt-e valami új dolog?

A prímás elővett egy levelet, mely az ellenünk felhozott vádakot tovább gyarapította, azt állította, hogy mi Pozsonyban titkos gyűléseket szerveztünk, és még szentségeket is osztogattunk.

– Igaz ez? – kérdezte Szelepcsényi.

– Mi csak könyörögni jártunk egybe, egymást biztatni és erősíteni. Lehet, hogy a felséges széknek jobban tetszett volna, ha egy szót sem szólunk egymáshoz, de hát egészen meg nem némulhattunk.

– Ne heveskedjete, inkább értséte meg a helyzetet. Nem veszitek észre, hogy a németek hogy gyűlölködnek ellenetek? Főleg az a veres papkatona, az a Kollonits forral vérengző tanácsokat. Engem ismerhettek – a prímás a mellére szorította a kezét –, én jó magyar ember vagyok, szívem mélyéből szánlak titeket.

– Akkor a Krisztus kínszenvedéseire kérjük kegyelmedet: ne engedje, hogy ilyen gonoszul bánjanak velünk!

– Csak úgy segíthetek rajtatok, ha ti is segíttek nekem. Meg van kötve a kezem, ez a kegyetlen német úgy viselkedik, mintha ő volna a bíró, engem semmire sem tart. Jobb volna, ha most gyorsan aláírnátok a kötelezvényt, mert nemsokára megjön, és ha itt talál, irgalom nélkül elbánik veletek.

– Mi szívünkben szánjuk kegyelmedet, amiért így szorongatják – mondta Harsányi István –, de amilyen romlott a világ, lehet, hogy nem kegyelmednek, hanem a látszatnak hisz majd. Kegyelmedet nevetik ki a külső nemzetek, és a következő emberek emlékezete is mindent kegyelmed nevéhez fog kapcsolni. Ne engedje tehát, hogy ha a király kegyelmedet tette bírónak a mi ügyünkben, örök gyalázatra más legyen a bíró és a végrehajtó.

– Isten úgy segítjen, hogy semmi jót sem tehetek veletek, ha nem írtok alá.

Közben a többi prédikátorok elunták várni szállásukon, hogyan fordul vezetők sorsa. Azt gondolták, talán már el is vitték őket a börtönbe, osztolni akartak sorsukban, ezért kevéske holmijukat a hónuk alá fogva elmentek az érsek udvarába. Nem hagyták magukat elriasztani az udvari emberek gúnyolódásától:

– Hová mentek, ti ördög vértanúi?

Bár ez igen bántotta őket, megálltak és csendesen várakoztak. Harsányi kinézett az ablakon, észrevette a sűrű esőben ázó csapatot.

– Mind itt vannak a papok – mondta Szelepcsényinek –, lássa kegyelmed, mit csinál velük.

A primás megrémült, és elküldte Harsányit, de mikor Kollonits és Hoffkirchen megérkezett, újból hívatta. Kollonits szólította meg a prédikátorok vezetőjét:

– Jól ismerlek téged, te vagy az oka minden gonosznak, de majd én móresre tanítalak. Ismered azokat a pontokat, melyeket a király elétek adott?

– Ha a kötelezvényekről van szó, akkor a kellesténél is jobban ismerem őket.

– Akarsz-e aláírni?

– Nem akarok.

Hoffkirchen felemelte a pálcáját:

– Te istentelen ember, hát a király akarata ellenére akarod papságodat gyakorolni?!

– Én eddig sem a király akarata ellenére gyakoroltam papi hivatásomat, hanem az Apostoli Királyok által adományozott privilégium alapján, melyet a mostani király is esküvel erősített meg. Én nem mondhatok le hivatalomról, amíg a király nyilvánvaló rendeletét nem látom, melyben minden kikötés nélkül kijelenti, hogy nem tűri tovább vallásunk szabad gyakorlását Magyarországon.

– Öfelsége általunk nyilvánítja ki ezt az akaratát.

– Nem foghatom fel, hogy a király miért mellőzné az Alkotmányban elrendelt módozatokat, miért bízna döntéseinek közlését illetéktelenekre? Ezért én nem akarok semmit sem aláírni, amit a Haza és a vallás szabadsága ellen,

törvénytelenül kiterveltek, ezzel magát a felséges királyt is megsérteném. Vagy talán Lipót lemondott királyságáról, és néktek adta?

Csönd lett a teremben.

– Akarsz hát inkább börtönbe menni? – kérdezte Kollonits.

– Már sokszor mondtam, hogy nem akarok, de ha Istennek úgy tetszik, elszenvedek minden nyomorúságot.

– És attól sem félsz, hogy lenyíratom bajszod, szakállad, és megöletlek?

– Itt vagyok, azt tehetsz velem, amit akarsz.

Kollonits poroszlókért kiáltott, hogy vigyék el Harsányit, de mindenkit megelőzött Lapsánszky, a titoknok, aki hogy serénységét megmutassa, önkéntes porkolábként maga fűzte bilincsre a prédikátort és vitte át az órásházba. Itt Harsányi mindjárt vigasztalóra is talált. Az őrt álló legény a mi vallásunkon volt, és azt mondta neki:

– Légy állhatatos, és jusson eszedbe, mit ígért az Úr: kiszabadítom az én fogoly pásztoraimat.

Ezután hívták Csuzi Cseh Jakabot. Harsányi érvein feldühödve vele már nem is vitakoztak, hanem száz pálcát ígértek a talpára, ha nem ír alá. A nagy tudományú doktort nem riasztotta meg ez a fenyegetés:

– Így tehát többre becsültök engem, mint Pál apostolt, mert neki csak harminckilencet verettek a talpára a zsidók.

A többieket is vizsgálgatták egyenként, de önkéntes aláíróként köztük sem találtak. Mindet a börtönbe küldték, a primás dühében, főpaphoz oly igen méltatlanul, az ördögnek ajánlotta lelkét, ha valaha megszabadul egyetlen prédikátor, még azon az áron sem, hogy vallását elhagyja.

Abban az órában, mikor a papokat tömlöcbe vetették, megérkezett Gömörből egy jezsuita, Andrassy Miklós gyóntatója, és félrehívta a csoltói prédikátort, Rimaszombati Kis Jánost:

– A kegyelmed patrónusa megkért engem, hogy adjam át üdvözetét, és ha tudok, szolgáljak kegyelmednek.

– Köszönöm jó patrónusom figyelmét, de bizony jobb lett volna, ha üdvözet helyett valami pénzt küldött volna.

– Nincs szükség itt semmiféle pénzre, írja alá kegyelmed a kötelezvényt, és én hazaviszem magammal.

– Miért írnám alá? Talán lázadó vagyok én? Hiszen én mindig mindenben a megyémmel tartottam, és Gömör vármegye nem lázadó! Ha pedig mégis az volna, akkor te magad is rebellis vagy, elég régen laksz már Gömör vármegyében.

– Gömör nem rebellis, te sem vagy az, én sem – mondta a jezsuita –, de a vallásod bizony rebellis. Nekem elhiheted.

– Csak azt mondod, amit mások, menjél békével.

Még aznap délután húsz prédikátort kihoztak a börtönből, és ponyvával borított szekerekre rakták; hetet-hetet Sárvárra és Kapuvárra küldtek, hatot pedig Éberhárdra, magának Szelepcsényi primásnak a kastélyába.

Huszonnégyünket Pozsonyban tartottak, a kastély alatti tömlöcbe zárva. A primás felbuzdította a jezsuita dögmadarakat, hogy látogassanak meg minket, vizsgálják át lelkiállapotunkat, és próbáljanak megkísérteni. A kemény börtön mellett még az ő szemtelenségüket is túrnünk kellett.

Eljött egy arra felkészült pap, és így kezdte evangéliumát:

– Én erősen csodálkozom, hogy így elvakultatok, nem akartok engedni ennyi pap térítéseinek, nem akartok csatlakozni ahhoz a valláshoz, melyet annyi király és fejedelem követ. Nem jobb volna nektek is felvennetek ezt a vallást, mintsem hogy itt elrothadjatok?

– Jóember! Tudnánk mi veled vitatkozni, ha érkezésünk volna rá – felelték neki a papok.

– Tudom, hogy ti mind igen tudós emberek vagytok, tudtok zsidóul, görögül, de mivel én is igen jó vagyok zsidóban, görögben, szívesen disputálok veletek vallásotok felől.

Erre Otrókócsi Fóris odaadta a nála levő görög Új Testámentumot, és kérte, fordítson abból. A jezsuita azonban megijedt, nem fordított, csak a címdalról dadogott két szót:

– Kata luka, Kata luka.

– Az is van, testvér, csak valami mást jelent.

Egy másik jezsuita engem választott ki:

– Én őszintén együtt szenvedek veled.

– Ha ez az érzés a lelkedből jön, bizonyára kedves lesz Isten előtt.

– De miért kell szenvedned, mikor a saját kezébe tették le életedet és szabadságodat?

– Az én kezembe csak annyiban van letéve, hogy meg kell védenem minden *törvényes* módon és eszközzel, de másként sehogy.

– Ki akar tőled mást? Te szabad bíróság előtt álltál, mely a jót és a rosszat szabadon felajánlotta neked. Miért nem tudsz kissé alkalmazkodni, hogy megítélnéd, mi hasznos neked, és azt válaszd?

Mivel jól tudtam, hogy a jezsuita egyenest a primáshoz fut, meg kellett gondolnom a választ:

– Én a választás szabadságát nem abban látom, hogy oda menjek, ahol hasznot remélhetek, hanem hogy oda álljak, ahová megítélésem és lelkiismeretem parancsolja, és erre én minden kényszerítés nélkül is kényszerítve érzem magam.

Jött egy harmadik jezsuita is, aki magát pozsonyi teológiadoktornak mondta. Látva helyzetünket, szánakozva összecsapta a kezét:

– Hogy kerültetek ti ide?

- Te nagyon jól tudod, hogy kerültünk ide.
- De hát miért kell kereszténynek kereszténnyel szembeszállnia, hiszen egy a hit, egy a keresztség! Vagy ti nem így gondoljátok?
- Épp a mostani állapotunkból láthatod, hogy mi az apostolok intése szerint félelemmel és rettegéssel munkálkodunk mennyei üdvösségünkön.
- Csak nem képzelitek, hogy ez a néhány kálvinista foglalja majd el a tágas eget?!
- Ki tudhatja? Annyi bizonyos, hogy Krisztus kis seregnek ígérte az ő országát.

Mikor kértük, hogy segítsen rajtunk, ő is visszahúzódott. Megáldott minket, de ilyen formula szerint: ez legyen vigasztalásotok, amíg meg nem változtatjátok magatokat.

Mégsem maradtunk vigasz nélkül, hiába tiltották üldözőink, sokan meglátogattak minket a börtönben. Engem személy szerint felkeresett Pápáról Toldi Márton és Csizmadia Mihály nemesember, buzdítottak a helytállásra, amit én figyelmesen végighallgattam. A pozsonyiak pedig elláttak minket elemózsiával és jó szavakkal, kegyességük legyen bizonyosság mellettük a Végítélet napján.

De leginkább mégis imával erősítettük magunkat, Szent Dávid zsoltáraival és egy alkalmi könyörgéssel, melyet fogságunkban mindennap elmondtunk:

– „Beismerjük keserves könnyhullatással, ó, kegyelmes Atyánk, a mi bűneinket. Nem a földi méltóságokat bántottuk meg, mint vádoltattunk, hanem a Te szent felségedet, elhisszük, hogy azokkal érdemeltük ki, hogy nemcsak pogányok igáját viseljük, hanem azokét is, akik keresztényeknek mondják magukat, s akiktől üldöztetünk.

Ítéld meg, ó, Isten, a mi ügyünket, mert a Te ügyed, és engeszteld meg a keresztény fejedelmek szívét, adj minékünk országunkban békeséges megmaradást. A mi édes hazánkat, az egész kereszténység oltalmazó bátyáját szabadítsd meg a mostan rajta uralkodó pogányok igája alól, és tovább pusztítani ne engedd...”

Éjszakánként nehezen aludtam el – nem mintha az elcsigázott papok horkolása zavart volna, azt megszoktam: életem során soha nem jutott nekem külön hálókamra –, inkább az eljövendőkön töprengtem. Nem lehetett kétséges, hogy Szelepcsényi és Kollonits minket is napokon belül elküld Pozsonyból, olyan őrzők kezébe kerülünk, akik bűnösségünket már törvényben és írásban beigazolt ténynek tekintik, és aszerint fognak velünk bánni. Próbáltam kitalálni valamit, hogy társaim lelki éberségét a nehezebb körülmények között is fenntartsam.

A mellettem fekvő Otrókócsi Fóris meghallotta forgolódásomat, és megszólított:

- Fent vagy-e még?
- Fent, ha akarsz, beszélgethetünk.

– Azon a jezsuitán gondolkodom, aki azt mondta, hogy mindannyian keresztények vagyunk, miért gyűlölködünk egymás között?

– És mit gondolsz róla?

– Én is úgy találom, hogy több köztünk a hasonlatosság, mint az ellentét: Isten, Krisztus személye, sok szent könyvünk és szokásaink, ez többet kellene hogy számítson, mint hogy egy vagy két szín alatt áldozunk, mit hiszünk a miséről, a szabad akaratról vagy a purgatóriumról.

Megdermedtem ezektől a szavaktól.

– Neked magyarázzam, a teológia doktorának, külföldi egyetemek díszének, hogy a mi nagy tanítóink nem lázadóknak jöttek, nem visszavonást akartak szítani a keresztények között, nem új dolgokat akartak belemagyarázni a szent iratokba, hanem éppen eredeti értelmüket akarták visszaadni? Ha valakinek igazodni kell, ők igazodjanak hozzánk!

– Nem erről van szó.

– Hanem miről? A mi helyzetünkről? Gondolj arra, hogy mi most is megéltünk volna békességben a katolika vallással, ők indítottak üldözést, ők törnek a mi életünkre. És a halálos veszedelemben ne azt keresd, ami összeköt téged üldözőiddel, mert akkor értelmetlennek tűnik majd a harc, és minden erőd elvész.

– Ne félts te engem árulástól, én nem a mi sorsunkon gondolkodom, hanem magán az eszmén, és újra csak azt mondom: nem értem, hogy harcolhat egymás ellen a kereszt két ága?! Ó, ha akadna valaki, aki a protestánsok és a római katolikusok között egységet szerezne az Úr dicsőségére, az bizony nagyobb ember volna a pápánál, de Luthernál és Kálvinnál is.

Nem folytattam a vitát, de elhatároztam, ha újra összekerülünk majd, jelentem beszélgetésünket Séllyeinek.

Június hatodik napján minket is szekérre raktak, elindultunk Lipótvár felé. Pozsonyban már egyetlen prédikátor sem maradt. Estére megérkeztünk Nagyszombatba, itt az örök senkit sem engedtek hozzánk, az emberek küldtek ugyan alamizsnát, de ezt megették a katonák, nekünk csak keveset adtak belőle.

A katonák fosztogatásainak ez csak a kezdete volt, egész éjszaka gyertyát égettek az asztalon, és figyelő járt közöttünk, hogy pénzünket el ne rejthessük. Másnap egyenként kihívtak minket, és hazulról hozott vagy alamizsnául kapott pénzünket elvették – arra hivatkozva, hogy Kollonits püspök parancsolta így nekik. Kabátunkat, felsőruhánkat, ami tetszett, ugyancsak letépték rólunk, és még azt sem ajánlhattuk fel, hogy visszavásároljuk, mert a katonák újra csak pénzt kerestek volna nálunk.

Június hetedikén megérkeztünk Lipótvárra, kértük a parancsnokot, hogy adassa vissza ruháinkat, de ő még megmaradt jobb darabjainkat is elvétette tőlünk.

9

Kilencvennégy prédikátor maradt meg hitén és hivatalán. Hat börtönbe szórták szét őket, csak hetek múlva egyesültünk újból Lipótvárott, de számunk akkorra már megint felére apadt, alig voltunk ötvenen.

Séllyeit és három társát – mint fentebb már mondtam – Kollonits püspök hívatta magához, még május ötödikén. Az evangélikusok nem voltak teljes bizalommal irántuk, ezért kérték, hogy ők is hadd küldhessék el egy emberüket. Séllyei a nagyobb egyetértés kedvéért magával vitte Zolnai Pál evangélikus papot is.

Zolnai mindjárt feltűnt Kollonitsnak, kérdőre vonta őt:

- Hát téged ki hívott ide?
- Engem ugyan senki, de azért eljöttem.
- Jól van, legalább lesz hírvivő.

Mint már oly sokszor, Kollonits most is két óra hosszat hagyta állni a papokat a palota előtt, mintha abban bízott volna, hogy a várakozás feldühösíti vagy elcsüggeszti őket, de a papok sztoikusán viselték, ezt a két órát is beleszámították megpróbáltatásaik idejébe, dolgaikról beszélgettek egykedvűen.

– Figyeljétek meg – mondta Séllyei –, ahogy kilép az ajtón, mindjárt azt fogja kérdezni: nem akarjátok-e aláírni a térítvényeket?

Így is történt, a papok alig tarthatták vissza nevetésüket. Séllyei állt elő a válasszal mindnyájuk nevében. Csodálatos, hogy már oly sokszor fellépve ugyanabban az ügyben, még mindig talált új szavakat és argumentumokat:

– Méltóságos gróf úr, legyen szabad énnekem szólnom. Ha az Isten megtiltotta törvényében, hogy hamis tanúságot tegyünk felebarátunk ellen, akkor ezt önmagunk ellen sem tehetjük. Minket halálra ítélték, anélkül, hogy vétkeinket ránk bizonyították volna, nem vagyunk kötelesek bíránk segítségére sietni, és a hamis ítéletet kezünk vonásával megerősíteni.

– Már rég nem az ítéletről van szó, legfeljebb arról, hogy megmenthetitek-e az életeteket.

– Lehet, hogy az aláírással megnyernénk életünket, de eladnánk vallásunk és országunk szabadságát, melyet a mi őseink vérük hullásával szereztek; elviselhetetlen iga alá vetnénk mind eklézsiánkat, mind népünket. Ez az utolsó szavam. Deliberatum est!

Kollonits alig győzte kivárni a végét:

– Látom, hogy még mindig okosabbak akartok lenni mindenkinél, de én már meguntam, most megtanítalak titeket, istentelen rossz emberek.

Vasra verette őket, kegyetlen török módon: kettőt-kettőt egy bilincsbe, és mondta Zolnai Pálnak:

– Most megfigyelhetted: mit szült a vakmerőség! Ezek már halál fiai, soha kegyelmet nem kaphatnak. Menj vissza társaidhoz, és mondd meg nekik, ha nem fogadnak szót, ők is így járnak, vagy még rosszabbul.

Zolnai úgy megijedt, hogy elfutott, napok múlva aláírta a térítvényt is, hittagadó lett.

A négy vasra vert papot negyven német zsoldos hajtotta fel a várba. A béklyókban, melyeket csak egy ember számára szabtak, igen nehezen mehettek fel a magas hegyre, és még vásznat sem tehettek a vasak alá. Itt kezdődött sokak lábának romlása.

Több járó-kelő ember látta, hogy a superintendenst és tisztelendő társait úgy hajtják a katonák, mint valami alávaló gonosztevőket, nem tudták visszafojtani könnyeiket, és együtt lépve Séllyeivel, szólni próbáltak hozzá, de a katonák erősen megverték őket.

A négy rabot egy szűkös házba vetették, nem engedték ki őket szoros bilincseikből, így egymást akadályozva sem feküdni, sem nyugodtan állni nem tudtak ezek az öreg emberek; sőt tisztesség ne essék szólván, ha a természet erőltette valamelyiket, társának is ki kellett vonulni vele a pervátára, és szemlélni kellett, amit a természet máskor eltitkol.

Négy nappal később csatlakozott hozzájuk a már többször említett Lányi György korponai rektor. Lányit olyan hirtelen tartóztatták le a bíróság előtt, hogy sem a pénzét, sem a köntösét nem vehette magához, ő azonban nem akart belenyugodni abba, hogy csak a fagy vagy az éhhalál között választhasson; ügyes ígérekkel megvesztegetett egy poroszlót, és pozsonyi házigazdájához küldte némi pénzért. A poroszlót rajtakapták a titkos levélhordozáson, Lányi ellen vallott, ezért a rektort egy kúthoz hasonló, vizes és mély börtönbe vetették, ahol egy nap, egy éjszaka hevert étlen-szomjan. Lányi itt sem adta meg magát, igen szép basszus hangján virágénekeket dalolt és kicsapott diákoktól származó pajzán verseket.

Úgy tűnik, az Úr Lányit azért teremtette, hogy minden embernek példát mutasson, miképp kell elviselni a Sors csapásait. Lányi már nyolcadik éve előtt árvaságra jutott, apja elveszett, anyját előtte ölték meg a törökök. Tizenhat éves korában szemei úgy meggyengültek, hogy jó emberek vezették ide-oda, el akarták tiltani a tanulástól, de ő nem törődött a tilalommal, hanem kúrába fogott: hol igen közeli, hol igen távoli tárgyakat nézett, sőt egy-egy pillantást az égő Napra is vetett; mindenki csodálkozására látása hamarosan megjavult.

Bejárta Európa nagy egyetemeit, Hollandiában tanári állást kínáltak neki, de ő tanulmányai végeztével hazajött Korponára rektornak. Mikor a horvátok betörték falujába, minden egyházi férfiú elmenekült, csak ő tartott ki a helyén, tanított, és ha kellett, prédikált. Bár az üldözők kivont karddal fenyegették, nem tarthatták vissza attól, hogy kiálljon a városháza kapujába, és protestáljon minden erőszak ellen.

Az idézésre pillanatnyi habozás nélkül megjelent Pozsonyban, és ha későbbi kalandos kedvén sokan vitatkoztak is, tisztességében maga az osztó Igazság sem kételkedhetett.

Hiába esküdött meg Kollonits, hogy akkor is gályára küldi a papokat, ha a földet felfalják előtte, még a börtönben is folytatta sürgetéseit, kalácsot és korbácsot egyaránt ígérve. Leginkább Lányit szerette volna megnyerni, gyakran emlékeztette ifjúságának virágára, melynek kár volna ilyen korán lehullani, de csak különféle virágénekeket kaphatott válaszul.

Pünkösöd havának 29. napján átvitték a prédikátorokat a primás udvarába. Egy apátúr keveredett közéjük, és így ingerelte őket:

– Jó volna, ha nem vesztegetnétek az időt, és megtanulnátok olaszul.

– Vénségünkre olaszul? Minek?

– Mert a nápolyi gályákra visznek titeket. De ott majd megkeserülitek az anyátok tejét.

Két irgalmasrendi fráter is odament hozzájuk.

– Ha már magatokat nem szánjátok, legalább a családotokra gondolhatnátok, akikre néktek kellene vigyázni.

– Mi szánjuk magunkat is, őket is, de nem tehetünk többet. Majd vigyáz helyettünk a hatalmas Isten.

Szekérre rakták őket, teljes csendben léptek fel a magas szekéroldalon, Kollonits megparancsolta, hogy ha valamelyik prédikátor egy szót is szólna, irgalom nélkül öljék meg. Néhány jószívű asszony a város széléig kísérte a szekeret, friss fehérneműt akartak feladni, de a katonák elvették tőlük, minden tizedik darab sem jutott el a foglyok kezéhez.

Megérkezve Berencsre, leszállították őket a szekérről, és felhajtották a hegy tetejére. Fent a várban a Pozsonyban felrakott bilincseket még nagyobbakra cserélték ki. Séllyeivel bántak el leginkább, rudas vasba verték, mely csizmáját, nadrágját, mindent, amivel lábát védeni próbálta, összeszaggatott, majd a védtelen húst rontotta és szántotta. Séllyei két hétig viselte a szörnyű bilincset, akkor maguk az örök is megszánták, s megengedték neki, hogy egy régi rossz bilincset saját pénzén megnyitasson és a magáéval kicserélje.

A prédikátorokat igen alkalmatlan házba rekesztették, mely a poloskáknek volt megszállott birodalma, véres hólyagokat vakartak a testükre, sem éjjel, sem nappal nem találtak nyugalmat. Három hét múlva kijött Kollonits, megszemlélte helyzetüket, és még mindig túlságosan jónak találta, megparancsolta hát a vár kommandánsának, hogy ezentúl nyolc krajcár helyett csak hármat fordítson a papok fenntartására, kenyerük a legfeketébb, igen alávaló legyen, és vesse őket még szigorúbb tömlöcbe.

A kommandáns szívből szánta ártatlan rabjait, de mint alárendelt ember, nem mert szembeszállni Kollonitscsal. A prédikátorokat nehéz és becstelen tömlöcbe

vitette át, melynek két oldala már régtől fogva és jelenleg is pervátságoknak használtatott, a szükségüket végző emberek búze ellepte a kőből vájt, alacsony termet.

Az ajtón csak négykézláb kúszva mehettek be, olyan alacsonyra vágták, bent rögtön nedves szalma közé keveredtek, melyben hemzsegett a béka, szúnyog, tetű és más ártalmas férgek. A nagy dögben, bűzben a prédikátorok sem ülve, sem állva nem pihenhettek meg, erejük elfogyott, sokszor elájultak, a teljes sötétségtől pedig majdnem megvakultak.

A kommandáns látta, hogy a papok mennyire leromlottak a tömlöcben, mely hétpróbás rabok erejét és türelmét is megtörte volna – levelet írt Kollonitsnak. Bejelentette, hogy ha nem engedik ki a tömlöcből az erőtlen papokat, azok mind meghalnak; ő nem vállalja magára a felelősséget sem Isten, sem ember előtt. Kollonits csak annyit felelt: ne félj te attól, hogy meghalnak, ha pedig mégis, annál jobb, elég nagy a berencsi határ, ott elférnek!

A prédikátorok továbbra is talpon állva töltötték az éjszakákat, gyakran elbóbiskolva végigzuhantak a rothadékkal borított kövön. Napközben a tisztek pálcáutésekkal hajtották őket a perváták tisztítására vagy mészkeverésre.

Július nyolcadik napján előhozták őket a börtönből, de csak azért, hogy mindenükből kifosszák őket: prémes papi tógájukból, pénzükből és könyveikből. Egyetlen könyvet menthettek meg a börtönfal hasadékába rejtve, Kanizsai Pálfi János munkáját az „Arany tömjénező”-t, ezt olvasgatták titokban, mert Istenhez imádkozniuk nem volt szabad.

A vicekapitány száz pálcát és török verést ígért a raboknak, ha valaki egy szót is közöl fogságának körülményeiről, üzen vagy ír; elég az, úgymond, ha azt tudják, hogy még nem haltak meg. A foglyok kedvesei mégis eljöttek messze földről, végignyomozva a mártírok útját, de a sok költség, nyomorúság gyakran kárba veszett, mert be sem eresztették őket a berencsi várba. Ha könyörgés és vesztegetés árán mégis bejutottak, csak messziről láthatták férjüket vagy apjukat, száz méterről kiáltottak oda nekik egy-egy szót.

Egy különösen ügyes ember, Rabszabó János pápai nemes, sok ajándékkal elérte Tardi Ferencnél, a vár parancsnokánál, hogy beszélhessen a rabokkal és vigasztalhassa őket nyomorúságukban, de a kémek jelentették az esetet Kollonitsnak, és a püspök nem késett a levéllel: „csak régi érdemeidnek köszönheted, Tardi, hogy nem csukatlak a vakmerő prédikátorok mellé, de ami késik, az nem múlik. Elvárom tőled, hogy eddigi engedékenységedet keménységgel pótolod ki.”

Lassan múlt az átkozott 1674-es esztendő, bár az is igaz, hogy a következőtől sem várhattunk sok jót. Novemberben egy új jezsuita érkezett Berencsre, egy irgalmat nem ismerő, kölelkű atya. Míg ő a várban tartózkodott, a prédikátorok többet szenvedtek, mint egész eddigi fogságuk alatt: a kemény

fagyban, hóban nekik kellett felválni a vár minden tüzfáját, ők hordták fel a szállásokra is, máskor pedig naphosszat egy negyven ölnél mélyebb kútból emelgették a vizet. Ha Isten el nem vezérli Berencsről ezt a Radamantushoz hasonló atyát, a szegény prédikátorok hamar bevégezték volna földi útjaikat.

Gróf Nyári Ferenc, figyelve szívszorító munkájukat, csak a fejét csóválta.

– Miért hagyjátok kínozni magatokat? Hiszen a múltó napok csak a halálhoz visznek közelebb titeket, nem a szabaduláshoz. Én magam hallottam Kollonits szájából, hogy ha nem írtok alá, tíz esztendeig ülhetek itt, akkor sem szabadultok.

– Tíz esztendő? Sok idő az, nagyságos gróf úr, nem fogunk mi annyit eltölteni itt. Kollonits úr vagy megszeliídül, vagy a halál elviszi.

Még az alsóbbrendű szolgálók is vegzálták a prédikátorokat, egy konyhalány, akiről mindenki tudta, hogy papok szeretője, azt mondta Lányinak:

– Nem szégyell az úr vizet húzni s más efféle dolgokat végezni? Ha katolikus lenne, kapna jó papságot, gazdag lenne, kényelmesen élhetne.

Máskor pedig, mikor látta négykézláb bemászni a tömlöcbe:

– Nem szégyell az úr így bujkálni?

Lányi a szeme közé nézett:

– Ha kegyednek volna egy igen kedves szeretője, és el volna zárva kegyedtől, biztos, hogy felkeresné azt itt is. Nekem is van egy szeretóm, ha nem is olyan előkelő, mint kegyednek: Jézus Krisztus.

A konyhalány aztán sokat járt Lányi után.

Majd egy évvel az ítélet kimondása után, 1675 Szent György havának tizedik napján éjszakai tíz órakor előhozták a prédikátorokat a tömlöcből. Szekérre rakták, és elindították őket az úgymond „már rég megérdemelt” gályák felé. Őreik még útközben is kérdezték:

– Nem akartok-e mégis aláírni? A szekérnek mindegy, merre megy, ha megjön az eszetek, haza is vihetne titeket.

Séllyei megunva ezt a sok szemtelenséget, így felelt nekik:

– Nem szégyellitek már újból elénk tenni a kötelezvényeket, amiket mi annyiszor visszadobtunk? Hát azt hiszitek, hogy mi gyerekek vagyunk? Amit egyszer megmondtunk, abban megmaradunk.

A szekerek Morvaországba, Sotvienna felé vitték a foglyokat. A vár alatt leszállították őket, és mint megvasalt barmokat hajtották fel az irtózatoss magas hegyre. Március huszonötödik napjáig tartották itt fogva az öt hitvallót, akkor csatlakozhattak társaikhoz, akiket a lipótvári börtönből indítottak el a gályákra.

Nem volt tágasabb az üdvösség útja azoknak sem, akiket még 1674. május huszonkilencedik napján szakítottak el tőlünk. Hajókra ültették őket, és a Dunán levitték Komáromba. Húszan voltak, nagyobb részt evangélikusok, csak egy református akadt közöttük. Útközben zsoltárokat énekeltek és könyörgéseket

mondtak, de őrök nem törődtek a szent szavakkal, kifosztották őket. A papok még köntöseiket is csak az alamizsnából kapott pénzből válthatták vissza.

Drasohóczi András várkapitány eléjük ment a komáromi révhez, az őrök parancsnoka átadta neki Kollonits kísérő levelét. Drasohóczi elolvasta, de nem látszott megérteni a foglyok ügyét:

– Miért kell az kegyelmeteknek? Engedjenek a nagyoknak, és elkerülhetik az unalmas fogságot.

– Nem lehet. Pozsonyban sokszor megmondtuk a prímásnak, hogy miért.

– Hát akkor legyen úgy, ahogy akarják.

Felvitték a papokat a várba, az ország alkotmánya és a vallás parancsai ellenére egy tömlöcbe zárták őket fogoly törökökkel. A törökök nem értették, hogy a keresztény katonák miért eresztnek hozzájuk keresztény papokat, mindenek fölött való nagy gyilkosoknak gondolták őket, utálkoztak tőlük, és éjszaka gyakran rájuk támadtak.

A veszedelem, az éhezés és a szörnyű bűdösség megtette a magáét, harmadnap, mikor felhívták a papokat Drasohóczi elébe és megkérdezték, hogy most mit gondolnak helyzetükről, a legtöbben már a kiutat keresték:

– Ha a király úgy akarja, hogy minden protestáns pap lemondjon a hivataláról, mi engedelmeskedünk, és csakis akkor kezdjük újra munkánkat, ha a király majd megengedi. Erről benyújtjuk kérvényünket.

Csak az egyetlen református, Köpeczi Balázs tiltakozott az egész gyülekezet előtt:

– Kérjeteink inkább türelmet és állhatatosságot Istentől, de ne keressétek a szabadulást tilalmas módon és utakon!

Elég volt ennyi, hogy Köpeczit mint bujtogatót török vasra verjék, bezárták egy szűk tömlöcbe, ahol öt hónapig nem látott emberi arcot. Egyelőre az evangélikus papokat is láncon tartották, hogy félelmük ne csökkenjen, és munkára hajtották mindennap: ganéjt hordattak, földet hányattak velük, gyakran ütötték őket.

A kérvény megjárta a maga útját, Szelepcsényi György azt üzenté válaszul: rég elmúlt már a kegyelem ideje, hivatalotokról Pozsonyban kellett volna lemondani, most már csak akkor szabadulhattok, ha átálltok a római hitre.

A boldogtalanok megrémültek, tanakodtak egynéhány órát, aztán tizenkilencből tizenheten – mindannyian tót vidékre valók – úgy végezték, hogy elszakadnak hitüktől. Attól óvakodtak, hogy ezt tudára adják a külön őrzött Köpeczi Balásznak. Döntésüket megírták Hoffkirchen Lajos komáromi kommandánsnak, aki annyira örült, hogy megcsókolta a tót papok levelét.

A pozsonyi pap urak megírták Komáromba, hogy a tizenhét prédikátor tegye le az újkatolikusok szörnyű hitformáját, melyet a világ emlékezete csak „magyar átok” néven őrzött meg. A hittagadók Isten helyett a pápának rendelték alá

magukat, elvállalták a misét, a purgatóriumot, mind a babonás, gyertyás szenteket, átkozottnak mondták saját szüleiket és tanítóikat, amiért eretnek hitben nevelték őket. Még arra is megesküdték, hogy amíg egy csepp vér lesz a testükben, a protestáns tanokat teljesen, titkosan és nyilvánvalóan, kényszerítésekkel és csalárdságokkal, szóval és tettel, sőt ha kell, fegyverrel is üldözni fogják.

Árulásukért a börtönben munkálkodó jezsuita barát némelyiknek ötven, némelyiknek csak harminc forint jutalmat adott – Júdás sem kapott többet Krisztus urunk elárulásáért –, ezen kívül egy-egy olvasót és keresztet. A barát néhány hétig tanítgatta őket, hogy kell ezekkel imádkozni, aztán szekérre rakta a hittagadókat, és elvitte a lipótvári börtönbe. Az volt a terve, hogy megmutatja őket az ott raboskodó többi prédikátornak, hátha az ő példájuk meggyőzi a még ellenállókat.

A terv épp a visszájára fordult, mert a hitüket boldogtalanul megtagadók, meglátva a bilincsbe vert állhatatosakat, megrendültek szívükben, és sírni kezdtek. Kérdi tőlük Nikléczi Sámuel, akit egykor vezérüknek választottak:

– Hogy s mint van dolgotok?

Így feleltek, keserves szívvel:

– Adta volna Isten, hogy inkább a börtönben rothadtunk volna el, mintsem hogy eláruljuk hitünket, az az óra is átkozott legyen, amelyben születünk! De legalább ti tanuljatok a mi sorsunkon, és ne adjátok át magatokat a kísértésnek.

Ezek a szavak nem hogy megtántorították volna a többieket, inkább megerősítették a hitükben.

Két evangélikus pap, Zsedényi István boldogasszony-dörgicsei lelkipásztor Zala megyéből és Bugány Miklós sajtó-gömöri lelkész, nem követte társai példáját, hanem megmaradt a hitén. Tizenkilenc pap közül miért éppen nekik jutott a hitvallók kegyelme, ki tudhatja és miért fontos tudnunk? Ha valamit kutatnunk kellene, mint nehezen érthető, sokkal inkább az *árulások* okait. Mert az árulók száma hiába múlja felül a helytállókét, mégis a helytállást kell a prédikátorok természetes és rendes magatartásának tekintenünk.

Zsedényit és Bugányt Köpeczi Balázs mellé sorolták, együtt hajtották ki őket sáncásásra, utcaseprésre, pervátatisztításra, melyre eddig a török rabokat és cigányokat kárhoztatták. Míg a hitehagyottak is ott voltak a komáromi börtönben, a délelőtti munka után mindig pihenést engedtek nekik, most látástól vakulásig nem állhattak meg, sem eső, sem hó meg nem szabadíhatta őket egy órai munkától is.

A napi három krajcárból életüket aligha tarthatták volna fenn, hanem mikor vitték ki a földet, szemetet, szánakozó asszonyok lopva odavetettek valami pénzecskét a targoncájukra.

Drasohóczi András gyakran behívatta őket magához, megesküdtött a Boldogságos Szűzre és minden szentekre, hogy ha a prédikátorok nem állnak át a római hitre, ott rothadnak el Komáromban, mert a király inkább a koronájáról

mond le, mintsem Magyarországon a protestáns vallást eltúrje. Erre a szívet rágó, mérges beszédre Köpeczi Balázs megfelelt.

– Ha kiestünk a király gráciájából, ügyünket Istennek, minden dolgok legbölcsebb igazgatójának ajánljuk.

Elunta végül a hasztalan vegzálást Drasohóczi, magasabb parancsért folyamodott, és 1675 márciusának tizedik napján a három papot Lipótváron raboskodó társaikhoz küldte.

Kevesebbet tudunk a prédikátorok többi három Kapuváron, Sárváron és az éberhárdi börtönben szenvedett csapatáról. Őket nem hozták Lipótvárra; akik közülük hitükön megmaradtak, más időben s más úton indultak a gályák felé, de nem jutottak el Nápolyig. Csak évek múltával láttuk viszont ezeket a társainkat.

10

Míg más börtönökben a fentebb említett dolgok történtek, 1674 júniusának harmadik és hetedik napján negyven prédikátort két rendre szaggatva Lipótvárra vittek. Kívülről jövő szabadításban többé nem reménykedhettünk, a végvárak közül Lipótvár volt az egyetlen, mely újabb időkben épült, falai erősek voltak, kommandánsai meg nem vesztegethetők, a többi vár inkább palánk volt és góré, még a gyalogos ellenség rohamait sem állhatta ki, kapitányai pedig saját zsebükbe gyűjtötték a királynak járó jövedelmeket.

Lipótváron Kellió Miklós odavaló jezsuita páterre bíztak minket, kinél kegyetlenebb természetű ember még a kriméai tatárok között sem igen termett.

Minden utunkban Loyola Ignácnak ezzel a fekete szerzetével találkoztunk, mint legfőbb ellenségünkkel. A jezsuiták rendjét egykor pogányok, zsidók és kéjhölgyek megtérítésére alapították, de nem kitűzött célját szolgálta. A római pápa belőlük szervezte janicsár seregét, azt a gárdát, mely elvégzett minden munkát, melytől más papi rendek irtózáttal riadtak vissza. Engedelmesek voltak, mint a holttest és hasznosak, mint az öregember botja.

A reformata vallás elleni harcukban sem tagadták meg régi elvüket: a cél szentesíti az eszközöket. Esküt tettek sokak biztonságára, aztán elégették a máglyán, az ítéletbe pedig magyarázatul beleírták: bárki ígért is biztonságot az eretnekeknek, nem köteleztetik ígéretének megtartására, bármennyire el legyen is kötelezve. Aki érti, ennyiből is tudhat mindent.

Tűzzel és vassal térítettek Magyarországon, csak a balemlékezetű 1674-es évben több mint ötvenezer lelket vontak a maguk hitére. Tizenegy szakadár katolikust, három ariánust, öt szabad keresztelőt, ugyanennyi törököt és zsidót, a többit mind az evangélikusok és a reformátusok soraiból szakították ki.

Kellió jezsuita különös haragot táplált a protestánsok iránt. Húsz év sem telt el azóta, hogy rendjével együtt neki is ki kellett vonulni az országból, és csak a

király fegyverei hozhatták vissza. Azóta munkált benne a bosszú, mindent feltett rá, hogy a prédikátorokat hitszakadásra kényszerítse.

Kellió méltó társat talált egy svájci báróban, aki valaha evangélikus hitet vallott, de különféle előnyökért feleségével együtt áttért a római hitre. A báró a maga életét állította példának, amire a prédikátorok nem válaszoltak, csak magukban gondolták, hogy kár volna ilyen rossz mintáról hímet varrni, vak vezért követve beleesni a veszedelembé.

A prédikátorokat behajtották a tömlöcbe, a jezsuita itt szólította meg őket:

– Kötelességem, hogy meglátogassalak titeket, de én azon kívül is intelek mindnyájatokat; térjete meg, mert különben életetek keservesebb lesz a halálnál.

– Semmit sem tudsz mondani nekünk, amit ne hallottunk volna már.

A jezsuita, mint egy megdühödött kutya, felforrt magában, és rögtön elindult, hogy bilincseket szerezzen az ártatlanoknak. Úgy verték vasra őket, mint a pogány törököket szokás, egybe fogták mind a két lábukat, vagy fél lábukat fél kezükkel csatolták össze. Kellió nem kímélte az öregeket sem, sőt rajtuk kezdte a nyomorgatást, elfeledve minden jóindulatot és magát az égben lakozó Istent is, aki megparancsolta az öregek tiszteletét.

Mikor a kovácsok elmentek, Kellió végignézett a megvasalt seregen:

– Inkább szenveditek a vasat, mint hogy engedjete a királynak és a pap uraknak?

– Szerettük volna, ha nem kell eközött választanunk, de inkább a testünk legyen megkötve, mint a lelkünk. Bűnösségünket akkor sem fogadjuk el, ha vér csepegne is a szemetekből a nagy erőlködéstől, soha.

– Nahát akkor jól van, soha ki nem szabadultok Lipótvárról. Ez lesz a purgatórium számotokra.

A sor elején álló Harsányi István felkapta a szót:

– Hát ha ez a purgatórium, akkor még jó reménységgel lehetünk, mert a ti vallásotok szerint a purgatóriumból van szabadulás.

– Rosszul mondtam: ez a pokol lesz nektek, ahonnan nincs semmiféle váltság.

Kellió nem játszott a szóval: felhozta nekünk a poklot a föld színére. Új tömlöcöt ásatott velünk, a kánikulás meleg hónapokban pervátát tisztítottunk, melynek dögletes büdös szaga az egész várost elborította. A sok mocsoksággal és undoksággal éppen a jezsuiták háza előtti árkot töltöttük fel, de a jezsuiták még az orrukat facsaró bűznél nagyobb kellemetlenségeket is eltűrtek volna, csak hogy minket megalázzanak.

Majd az erődítmények fundamentumához nagy tömeg földet ástunk ki, majd férgessel és porral teli búzát, zabot, árpát szeleltünk a magtárban, vizet hordtunk a sáncot erősítő és díszítő fűre, a templom és a parókia sáros udvarát kővel és homokkal felszórtuk.

Ha más munkát nem tudtak kitalálni számunkra, széthányatták velünk a régi töltéseket, pedig annak idején sok költséggel emelték. Némelykor új épületek padlóját szedték fel, máskor meg a házak égbe nyúló magas tetejére hordattak sarat. Szoros helyeken és magas földbástyák között toltuk egykerekkű targoncáinkat, a lábunkra csatolt vas súlya gyakran lehúzott minket, és nyakra-főre lezuhantunk.

Én magam nyomorult bal kezemet nem tudtam használni a targoncatolásnál, ezért egy véka nagyságú fonott kosarat tettem a hátamra, és ebben hordtam a földet több napon át. Nemegyszer leroskadtam a súlya alatt, míg végtére adtak egy istrángot, mellyel a talicska egyik rúdját a bal vállamhoz kötöttem, és így már valahogy elboldogultam.

Ha őreink nem láttak, csak félig töltöttem meg a talicskámot, sőt az is előfordult, hogy a bástya beszögellésében hosszan elálldogáltam. Otrókócsi Fóris Ferenc látta, mit csinálok; először csak homlokát összevonva és fejét rázva mutatta elégedetlenségét, aztán egyik este nyíltan ki is mondta:

– Főtisztelendő Kocsi! Láttad egyszer is, hogy én nem púposra tetézem talicskámot, vagy elbújok egy kupac homok mögé?

– Ami igaz, az igaz, őreink meg lehetnek veled elégedve, főtisztelendő Otrókócsi.

– De mire való az, hogy te nem dolgozol becsületesen? Ha így viselkedsz, hogy taníthatod majd munkára a rád bízott ifjakat?

A hosszú naptól állat módjára elcsigázva, kedvem lett volna az ördögbe küldeni őt, de tudva, hogy egy veszekedés számtalan továbbit vonna maga után, megbontaná közösségünket, legyűrtem indulataimat, és türelmesen magyaráztam:

– A vak is láthatja, hogy felesleges munkát végzünk, tehát semmiféle erkölcs nem kötelezhet szorgalomra vagy tisztességre.

– Tehát ha meg lennél győződve a munka értelméről, akkor szívesebben dolgoznál?

– Akkor sem. A munka önmagában véve nem szent dolog, akkor sem, ha kézzelfogható értelme van. Mivel engem törvénytelenül hoztak ide, és itt is fogságban tartanak, kelljen bár építenünk Mausoleos síremlékét, utat vagy lazarétumot szegények számára, nekem mindenütt az volna a legfőbb törekvésem, hogy kivonjam magam a munkából. Sem ellenségeink, sem az út szélén álldogálók dicsérete vagy megrovása nem készíthet többre, csak azt mondhatom, amit szegény apám szokott mondani: aki Úrdolgán megszakad, annak finggal harangoznak!

A cégéres vétkekért elítélt rabok hasat eresztettek a börtönben, nyugodtan alhattak, mert legfeljebb valami csekély belső munkára vitték ki őket, mindent mi végeztünk helyettük, még a vár utcáit is velünk söprették fel.

Köznap és vasárnap, télen és nyáron egyformán kihajtottak minket, sőt úgy figyeltem meg, hogy mikor szélvész, zúrzavaros, esős, havas idő járta, még inkább; abban reménykedtek, hátha a természet viszontagságai erőt vesznek szinte meztelen testünkön.

A napoknak nem volt kezdetük és nem volt kiszabott végük, gyakran előfordult, hogy még virradat előtt elindultunk munkára és esti sötétben tértünk vissza, de még akkor is visszakergettek minket, hiába hivatkoztunk arra, hogy a jezsuiták engedtek haza tömlőceinkbe.

A tortúra nagyon elővette idősebb társainkat. Szentmiklósi János, hetven esztendőnél is idősebb ember kérte Kelliót, a Sátánnak ezt a kegyetlen hopmesterét, hogy ne bánjon vele ilyen irgalmatlanul, mert akkor neki meg kell halnia. Kellió azt felelte neki:

– Miért kedvezek én neked, te vén ember? Halj csak meg nyugodtan, majd kivitetlek a trágyadombra, hadd egyenek meg a kutyák.

Másoknak is ilyeneket mondott, de az Isten különös kegyében nem engedte, hogy akár egyikünk halálában is gyönyörködhessen ez a kőnél keményebb szívű ember.

Eleinte katonák pallérkodtak fölöttünk. Pénzzel és fenyegetéssel kényszerítették őket, hogy szüntelenül verjék a rabokat csomóba kötött, vizes istránggal, vesszővel, puskatussal. Előírták, hogy egy percre se engedjenek megállni minket, nyáron árnyékba, télen tűz közelébe ne bocsássonak; ha puha kenyeret akarunk enni, áztassuk meg a prófuntot könnyeinkkel.

De még a katonákban sem bíztak kegyetlen fogvatartóink, hanem egy Károly nevű kövér, sváb pallér kezére adtak minket. Ez a Károly elvállalta a sánc építését, és hogy minél többet keressen rajta, minden munkát a prédikátorokkal végeztetett el ingyen. Az az elborzasztó szokása volt Károlynak, hogy a saját anyját szidta fennhangon. Felemlgette, hogy ő azért olyan okos, mert ravasz ember volt az anyja szeretője. Amúgy nem volt rossz és nem bántott minket, csak néha-néha rúgott meg valakit, hogy a jezsuiták bizalmát megtartsa. Mikor elegendő summa pénze összejött, Károly a munkát felébe-harmadába hagyva megszökött a környékről.

Helyébe a lipótvári iskolamester, Bene János került. Őt már a Természet is megjelölte sánta lábaival és himlős arcával, és mintha sikerületlen életéért rajtunk akarna bosszút állni, kegyetlenségével felülmúlt mindenkit. Mikor Nikléczi Sámuel, ez az elromlott öreg ember nem tudta feltolni taligáját a hegyre, botjával összeverte, nem kímélve sem arcát, sem tagjait.

Csak december harmadikától január negyedik napjáig találtunk egy kis nyugalmat, mert ez idő alatt Kellió és Bene Pozsonyban járt. A régi kötelezvényekkel tértek vissza, kínálni kezdték aláírásra, de hogy elutasítottuk

őket, Kellió olyan kegyetlenségbe fogott, hogy titokban még a vigyázó katonák is átkozni kezdték őt.

Kihajtották a prédikátorokat a váron kívülre, és nagy gödröket ásattak velük.

– Jó tágasra csináljátok – mondták a jezsuiták –, mert ez lészen a ti sírotok!

Előállt erre Harsányi István, és kezébe fogta a csákányt:

– Kegyetlenebbül bántok velünk, mint a pogányok az első keresztény vértanúkkal, mert őket megölték ugyan, de a saját sírjukat nem ásatták meg velük. Ezért kinyilvánítom, hogy legyetek menthetetlenek Isten szent széke előtt, és hogy ne tehessetek úgy, mintha nem ti cselekedtétek volna ezt velünk, én magam vágom a csákányt elsőnek a földbe, ez a kidobott föld mondjon tanúságot ellenetek.

Nevettek ezen a jezsuiták:

– Hát csak dolgozzatok minél serényebben, ha ilyen nagy okotok van rá, minket nem érdekel. A világ úgysem fog megtudni soha semmit, Isten pedig már elfeledkezett rólatok.

Ami testünk fenntartását illeti: munka közben a víz hiányát nem tapasztaltuk, mivel szanaszét voltak kutak, és csak néha tiltott el tőlük egy-egy kegyetlenebb ör. De a tömlőben hamar kiürítettük magunkkal hozott kis korsóinkat, és ilyenkor hiába kértük a rest katonákat, hogy töltsék meg újból.

Táplálékul csak fekete földhöz hasonló kenyeret kaptunk, azt is szűken kimérve. Minden három napra járt volna egy négy font súlyú prófunt, de sokszor nem adták meg a rendelt időre, külön kérnünk kellett, s ilyenkor lecsípték belőle egy-két napi részünket.

Más ételt nem vehettünk és nem fogadhattunk el. Eleinte megkértük a katonákat, hogy hozzanak nekünk valamit a piacról, ők jó szívvvel eltették a pénzünket és el is mentek, de amit vettek, maguk fogyasztották. Még ki is nevettek minket:

– Ha nem tetszik, menjetek panaszra Kollonitshoz!

Akadtak a katonák között olyanok, akik megszánták az ártatlan prédikátorokat, mint Illés hollója, titokban tápláltak minket, éjszaka kenyeret, sajtot és bort hoztak be nekünk a köpenyük alatt. Egyik tisztjük pedig, látván, hogy az Úr nyugovásának napján is munkára hajtanak minket, nyíltan kimondta:

– Ha másért nem, ezekért elveszti majd az Isten Lipótvárát.

Az ő kegyességük talán megenyhíti majd azt a kemény végzetet, melyet Isten készít a katonák ellen az Utolsó Ítélet napjára. Mert a legtöbb katona dúló-fosztó lator volt, mentül rosszabb, hitetlenebb, tolvajabb volt országunkban – mondta egy régi magyar vezér, az gyűlt össze dobolásunkra, és az lett köztük a hadnagy, aki megelőzte a többi részegségben, garázdaságban, kevélységben. Faluról falura nyomorgatták a szegény embereket, felnyitották a vermeteket, lekaszálták az új vetést, és feletették a lovukkal.

Velünk sem bántak különbül. Egy várbeli takarítóasszony egyszer bedobott tömlöcöm ablakán egy kevés vajat és hagymát, mohón enni kezdtem, de őreink észrevették, bejöttek és orromat befogva kivették az ételt a számból.

Még rosszabbul járt Simon János, aki munka közben néhány fej hagymát kapott egy szegény embertől. A fák mögül leskelődő katonák észrevették, és mindkettőjüket kegyetlenül megverték. Volt egy szegény asszony is, aki mellettünk elhaladva sült húst és kenyeret vetett taligánkba, ezt fölfedezvén, az asszonyt kemény fagyban két órára pellengérbe zárták.

Galgócról küldtek ugyan pénzt és elemózsiát a számunkra, Kellió meg is ígérte, hogy kezünkhöz szolgáltatja, de csak egyszer láthattunk huszonöt-huszonöt pénzt, a többit az étellel együtt elsikkasztotta és megtartotta magának.

Híveink látták, hogy így nem vergődhetnek zöld ágra, tehát más úton próbálkoztak. A váron kívüli munkákon sok mester és jobbágy dolgozott körülöttünk, a katonák nem tudták mindet szemmel tartani, jötevőink őket kérték meg, hogy adják át nekünk az ételt vagy tegyék le olyan helyre, ahol biztosan megtaláljuk.

Ha a várban és a váron kívül még találhattunk is valami irgalmat, bent a tömlöcben semmi sem enyhítette a sorsunkat. Kellió öt helyre szórt szét minket, hogy ne vigasztalhassuk és az árulás kísértései ellen ne erősíthessük egymást.

Az első tömlöc a vár oldalában volt egy nagy, de már régen omladozó házban, mely bármelyik nap összedőlhetett. Az idő már a fedelet is lepusztította a házról, valahányszor zápor esett, a mi börtönünkön valóságos patak folyt keresztül, sárban és fertőben kellett feküdnünk, sertések módjára. Hosszú könyörgéssel annyit elértünk, hogy azt a homokos földet, amit a tömlöc körül találtunk, a ház tetejére halmozhattuk, védelmül az eső és a hó ellen. De a falak összeomlásától féltünk, ezért nem mertünk túl sok homokot felrakni, sem a tetőt mindenütt befödni.

Börtönünk így is büzlött a sártól és szeméttől, kígyók, varasbékák és ártalmas férgek nyüzsögtek benne, gyakran meglepték az alvó prédikátorok testét.

Télen, hogy a fagy el ne emésszen minket, egymáshoz bújtunk, vagy a szemétbe fúrtuk be magunkat. Az ajtó mellé senki sem akart feküdni, mert a részeg katonák gyakran kerestek abban mulatságot, hogy puskaporral megégették a prédikátorok szakállát és haját, megsütögették az oldalát. Éjszaka a természet dolgára sem engedtek ki minket, csak akkor, ha külön megfizettük; amíg az alku tartott, néha már feleslegessé is vált.

Egy szegény fogoly szabónak a felesége és lánya mosott ránk titokban egy ideig, de tetten érték, és egy hétre a tömlöcbe vetették őket, majd a hóhér pellengérrre vont a két nőt, és egész napestig a mi munkahelyünk mellett mutogatta. Ezentúl a déli szünetben magunk mártogattuk vízbe ruháinkat, de azon nedvesen kellett felvennünk, így csak még jobban elmocskolódtak. Időről időre

előhozták a prédikátorokat tömlöceikből, és a német tisztek egy világosabb házban végigkutatatták őket. Azzal az ürüggyel, hogy vasfüvet keresnek nálunk, mely pusztá érintésével kinyitja a bilincseket, levétették velünk minden ruhánkat. Nem volt olyan ránc és varrás vagy folt köpenyünkön, pokrócunkon, ingünkön, gatyánkon, csizmánkon, melyet át ne tapogattak volna; vasfű helyett persze beérték ezüst és arany pénzzel is.

Nagy summa pénzt prédáltak össze tőlünk, mert egy prédikátor sem jött el üres kézzel ekléziájából, tudva, hogy nem lakodalomba hívják, de még ezt is kevésnek találták, s lelkükre akarták megesketni a rabokat, hogy nem dugtak el semmit a falak repedéseibe.

– Gondoljátok meg: ha letagadjátok a pénzt, milyen lelkiismerettel állhattok majd az Utolsó Ítélet elé, hogy az Istent dicséritek?!

Megutálva a sok hallatlan kutatást és nyomozást a prédikátorok így feleltek:

– Itt vagyunk a kezetekben, nézzetek végig tetőtől talpig, kutassátok át tömlöceinket, legyetek boldogok azzal, amit találtok, mi csak egyetlen vagyonunkhoz ragaszkodunk: Krisztushoz.

A rablott pénzek egy részéből építették fel a lipótvári katolikus templom oltárát, a maradékot pedig a katonák osztották szét maguk között.

Nem kisebb buzgalommal vadásztak imádságos és énekes könyveinkre is, mindent elvettek, csak később szerezhettünk egy görög nyelvű bibliát, egy zsoltáros könyvet, Gerardus elmékedéseit és Vendelinusnak egy munkáját, melyben a hitszakadás ellen tanácsol orvosságokat. Ezekkel a könyvekkel csak titkon, éjszakánként, összebújva élhettünk, ilyenkor elnyugodott a mellénk zárt cégéres latrok átkozódó, káromkodó nyelve, és szolgálhattuk Istent, ahogy kívántuk.

Saját templomainkba egyszer sem engedtek, de azt gyakran megpróbálták, hogy a római vallás ceremóniáira erőltessenek. Egyik pápista ünnep reggelén Kellió feljött a tömlöc kapujához, és beüzent az örökkel, hogy ezután misére kell járnunk, hátha az Isten ott majd megvilágítja lelkünket. Felelt néki Harsányi István:

– Ha a mi templomainktól elzártatok, idegen templomokba nem kívánkozunk.

Kellióhoz csatlakozott a hitehagyott svájci báró is, bejött a tömlöcbe és kérdezte:

– Ki az, aki nem akar misére menni?

Mindenki hallgatott, úgy éreztem, most nekem, a fiatalnak illik példával előljárnom, felemeltem a karomat:

– Én sem akarok menni.

Még ki se mondtam, a báró botjával máris a fejemre vágott úgy, hogy végigestem a földön, a katonák lábomnál fogva kihúztak a tömlöcből, felállítottak és berugdostak a templomba.

– És most ereszkedj térdre! – parancsolta a svájci báró.

– Nem.

Erre ismét a földre sújtottak, engedetlenségemért kivágattak régi bilincseimből, és kétszer nagyobb és terheesebb vasba vertek.

Hozzám hasonlóan megverték Leporinus Miklóst is. Ilyen ütlegetek a törődött, öregebb prédikátorok csak nehezen vagy egyáltalán nem tudtak volna elviselni, el kellett volna veszniük, ezért megállapodást kötöttünk, hogy katolikus templomba menni és ott Isten igéjét meghallgatni önmagában nem vétkes dolog, ezért el lehet menni, ha kényszerítik az embert. Továbbra sem szabad azonban részt venni a babonás ceremóniákban: térdeplésekben, képek imadásában. Ha ilyenekre erőltetnének minket, ez ellen protestálni kell, akár az életünk feláldozásával is.

A prédikátorok ezentúl elmentek maguktól is a templom udvaráig, de beljebb semmiképp sem, sokszor próbálták odarángatni őket az oltárhoz, de nem sikerült, mert ellenállottak, az egész istentisztelet egyetlen veszekedéssé változott.

1674 júniusának tizenötödik napján is elvitettek a prédikátorok a templom udvarába, kiüzent a jezsuita a katonáknak, hogy hajtsák őket az oltárhoz, de a katonák semmire sem mehettek velük. Megharagudott Kellió, kijött, elkapta az alabárdot az egyik katona kezéből:

– Majd én megmutatom, hogyan kell bánni az ördög papjaival!

Ütni-verní kezdett minket, de Steller Tamás előállt, és bátran a szemébe nézett:

– Ütni a legdurvább paraszt is tud, ne vassal próbáld meggyőzni a mi lelkeinket, elő az érvekkel, jezsuita!

– Majd azok is jönnek!

De csak két fekete olasz tiszt jött, akik a verésben segédkeztek, egyikük Masznyik Tóbiást, a másikuk Paulovics Mihályt ütötte és hurcolta az oltár felé, de Paulovics megkapaszkodott egy oszlopban, onnan kiáltotta:

– Isten előtt és mindannyiunktól, akik ide gyűltetek! Ha ezerszer hurcoltok ide, akkor sem veszek részt ceremóniátokban! És ne féljete, a király tudni fog erről az erőszakról!

– Mit akarsz te a királytól? – felelték neki. – Hiszen ti nem ismertek sem Istent, sem királyt.

Ignác ünnepén a prédikátorokkal újra félbehagyatták a munkájukat, jól tudtuk, hogy a jezsuita, ha valaha, akkor most, rendje alapítójának neve napján, elszánta magát, ezért inkább vissza akartunk menni a tömlöceinkbe. A katonák azonban körülfogtak minket, és aki ellenkezett, azt a hajánál fogva húzták el a templomig.

A prédikátorok eltökélték, hogy történjen bármi, nem mennek be a templomba, megálltak ezért külön vagy harminclépésnyi távolságban a tett helyétől. Odamegy hozzájuk egy Zeuler Ádám nevű öreg jezsuita, olyan intéssel,

hogy menjenek be szépen maguktól a templomba, mert ha így nem tetszik, bevihetik őket csúnyán is.

– Oda mi nem mehetünk – felelték neki.

Kiküldte maga helyett Kelliót, aki rögtön ütésekkel kezdte:

– Ördög lakozik bennetek, és azt legjobb pofonokkal kihajtani.

Katonákat kért a parancsnoktól, és addig verette a prédikátorokat, míg a pálcák össze nem törtek a katonák kezében, akkor is csak Zeuler Ádám kérésére hagyta abba. Két öreg prédikátor, Szilvási István és Turóczi András kifolyt vérében ott maradt a földön, Kellió behúzatta őket a templomba, és kényszerítette a mise végighallgatására, csak aztán engedte vissza társaiknak a magukkal tehetetlen embereket. Két éven belül mind a ketten meghaltak, és bár az egyik a gályán, a másik Helvétiaiban adta vissza lelkét az Úrnak, pusztulásukat mégis ide, Lipótvárra kell számítanunk.

Nemcsak a templomokban szorongattak minket, hanem úton-útfélen is. Ritkán vittek beteghez úgy oltári szentséget, hogy a prédikátorok meg ne siratták volna.

1675 februárjában egy reggel kihajtottak minket tömlöcünkből. Az olvadás elmosta az utat, nekünk kellett rendbe hoznunk. A sánta Bene János úgy intézte, hogy épp egy halálos beteg háza közelében dolgozzunk, hamarosan meg is jött a pap a szentséggel. Akkor azt mondja Bene:

– Ti, kutyák, miért nem adjátok meg a tisztességet az Istennek, ha elvonul elöttetek?

– Mi úgy tudjuk, hogy az Isten nem szokott ide-oda vándorolni.

– Álljatok térdre és imádjátok!

– Ha mindenképpen imádságra van szükség, akkor imádd te!

Nem vitatkozott tovább a sánta iskolamester, hanem egy csizmához hasonlóan buta katonával nekünk ugrott, engem egy tüzes fáklyával vert meg, a szikrák csak úgy pattogtak a hátamon. Harsányi Istvánt úgy megütötte, hogy két óránál tovább feküdt halott módjában, a hetven évnél idősebb Illés Gergelynek pedig betörte a fejét.

Ott ment el mellettünk az ezredes titoknoka, látta ezt a kegyetlenséget:

– Ki engedte meg neked, te sánta eb, hogy így kínozzad ezeket az embereket?

– Miért nem akarják imádni az Istent?!

Felel néki Paulovics:

– Te imádd a te vándorló Istenedet, mi pedig a magunkét, aki igaz Isten.

Bene újra nekiugrott Paulovicsnak, eltörte a prédikátor karját, melyből erősen kezdett folyni a vér, de a prédikátor erőt vett magán, és azt mondta:

– Most menj, és jelentsd Kelliónak, hogy ezután már nem vértelen az ő papi áldozata, mert ma Pilátus módjára ártatlan vérral keverte el.

Hallották ezt a körülöttünk álló rimaszombati munkások, de oda sem mertek nézni.

Az üzenetre este megjelent Kellió, és szégyenszemre így magyarázkodott:

– Mit akartok tőlem? Krisztus is letaszította Saulust a lováról, amikor meg akarta téríteni.

– A Sátán is tudja a Szentírást a maga hasznára idézni. De azt mondd meg: az apostolok miért nem erőszakoskodtak, miért csak az ige hirdetésével alapították egyházukat?

– Azért, mert nekik nem voltak katonáik. Nekünk viszont éppen elég van, hogy a vakmerők szarvát letörjük, és ha ti magatoktól nem akartok jó gyümölcsöt hozni, illő, hogy bottal kényszerítsünk, mint az elfajzott diófát.

Kellió gyakran felajánlotta, hogy hajlandó vitázni velünk. Megtanácskoztuk, kit állítsunk ki ellene; nem egy öregebb doktor akadt közöttünk, akinek Kellió a cipőzsinórját sem oldhatta volna meg, de én Otrókócsi Fóris Ferencet ajánlottam. Szerettem volna, ha a viadal felrázza ezt a magába csüggedt embert.

Otrókócsi méltó volt bizalmunkra, mint jó sakkjátékos, érveivel sarokba szorította ellenfelét. Tehetetlenségében Kellió ilyeneket volt kénytelen mondani:

– Ha egy jezsuita háromszáz esztendeig nem imádkozik, akkor sem kárhozik el, sőt nem is vétkezik, mert a pápa olyan levelet adott a szerzetnek, mely felmenti az imádkozás alól.

Látva, hogy kinevetjük, eszeveszetten csapkodott összevissza:

– Az evangélikusok csak azért nem tisztelik a feszületet és a szentek képeit, mert félnek a reformátusoktól, a reformátusok pedig azért, mert így el tudják hitetni a tudatlan emberekkel, hogy a katolikusok bálványimádók.

– Nem csak az a bálványimádó, aki a fát, füvet, követ Isten gyanánt tiszteli, az is bálványimádó, aki meghalt szentek képei előtt bókol, vagy a láthatatlan Istent látható formába helyezi.

Kellió befogta a fülét, úgy átkozódott tovább:

– Vesszen az ördögbe a keresztfa, nem önmagában imádom én, hanem benne a megfeszített Krisztust. Higgyétek el: csak a mi vallásunkon nyerhetitek el az üdvösséget.

– Úgy tesz, mint az ördög: nem volt semmije, tehát az egész világot ígérte oda Krisztusnak. Te kételkedel a magad üdvösségében, de nekünk biztos utat tanácsolsz.

– Nincs üdvösség más vallásban!

– Mered azt mondani, hogy lent a pokolban nincs egyetlen katolikus sem?

– Elképzelhető, hogy akad egy-kettő.

– Akkor a római vallásban is elkárhozhat az ember!

– De ennek nem a hit az oka, hanem az emberek cselekedetei!

– Ilyet ne mondj: jó fa rossz gyümölcsöt nem terem!

Farkát behúzva elkullogott, de meg nem állhatta, hogy tovább ne provokáljon minket. Eljött egyszer hozzánk vendég nagyszombati jezsuitákkal, mikor mi épp a sáncon dolgoztunk. Így köszöntött minket:

– Boldogok az irgalmasok, de ti boldogtalanok vagytok, mert ti saját magatokat sem szánjátok.

– Te vagy boldogtalan – mondta néki Harsányi István –, mert te kovácsoltad nyomorúságunkat.

– Én? Isten titeket ilyen munkára rendelt, az Ő tudta nélkül nem dolgozhatnátok itt.

– Nem ment meg ez téged az utolsó ítéletnél. Kajafást sem mentette meg, hogy Isten előre elrendelte Krisztus megfeszítését.

A vita nem szakadt meg, csak Kellió helyett Sámbar Mátyás folytatta, Báthory Zsófia régi gyóntatója; a jezsuita térítők közül akkoriban ő volt a leghíresebb Magyarországon. Ahogy megérkezett Lipótvárra, Kellió azonnal berendelt minket, munkánk szerszámaival: vaskarókkal, lapáttal, targoncával összegyülekeztünk a piacon. A jezsuita csalárdul így köszönt:

– Adjon Isten nektek olyan kegyelmet, melyet hatszáz évvel ezelőtt egyszer már megadott.

Sámbar ezen a katolikus hit felvételét értette. Mindenki meg tudott volna felelni rá, de inkább hallgattunk, ismertük már annyira Kelliót, hogy megnézné magának a közbeszóló személyt. Sámbar tovább beszélt, keresve az alkalmat, hogy belénk köthessen:

– Honnan veszitek viselkedésetek példáit? Hiszen nektek nincsenek szentjeitek. Akiket a naptárban megtalálni, azokat mind a pápa iktatta oda. Vagy tévednék, és ti meg tudjátok mutatni a ti szentjeiteket?

Erre már válaszolni kellett:

– Megmutatják ők magukat jó cselekedeteikkel és szent életükkel.

– Az még kevés a szentséghez, azt soroljátok fel, hogy milyen csodákat cselekedtek!

– Igazad van, nincs Anchieta Józsefünk, aki a keleti szigeteken csak intett a madaraknak, s azok olyan tömegben tódultak csónakja felé, hogy megóvták őt a szűrő napsugaraktól, nincs Szent Miklósunk sem, aki a ti breviáriumotok szerint már csecsemő korában böjtölt, mégpedig olyan buzgón, hogy az anyja emléjének szopásától szerdán és pénteken megtartóztatta magát. Nincsenek ilyen szentjeink, de nem is kellene.

Az Antikrisztus csak hadd csalja csodákkal az embereket, de száz baj van, ha már az Egyházat is csodákkal kell fenntartani. A ti Szent Ágostonotok mondja, hogy az a legnagyobb csoda, ha egy hívő keresztény csodákat akar látni.

De a ti csodáitokról is beszélhetnénk. Miért van az, hogy ha valaki a jezsuiták csodáira kíváncsi, mindig a távoli történetbe, Kínába vagy Japánba igazítjátok

őket? Van éppen elég jezsuita Európában és itt Magyarországon is, ők miért nem mutatnak fel legalább egy csodát, amit mi is megnézhetnénk?

Így szórtuk szélbe a jezsuita szalma érveit, Sámháznak nem maradt más, mint hogy a megosztásunkkal próbálkozzék.

– Azt mondjátok, hogy egy fő igazgat titeket, és annak végzésében megnyugosztok, de nekem tudomásomra jutott, hogy vannak köztetek ellenkezések, egyesek terrorral igyekeznek legyűrni másokat. Azoknak mondom, akik nem akarnak áldozatok lenni mások kedvéért: ha segíthetek, üzenjétek értem, tapasztalni fogjátok, hogy én hatvan mérföldet is megteszek tűzön-vízen keresztül csak azért, hogy egy lelket megmenthessek.

Az idők nehezülését jelezte, hogy mind gyakrabban érkeztek hozzánk magas állású személyek. Lejött Forgách Ádám megszemlélni állapotunkat, lejött maga Kollonits, hogy felszentelje az oltárt, melyet a prédikátoroktól elrablott pénzen emeltek. A püspök még egyszer megkísértett minket az aláírásra, aztán fenyegetődzve távozott.

– Ne gondoljatok együgyűnek, tudom, mit csinálok.

Más jelek is változásokat jósoltak. 1675. február 15-én egy pár iskolás gyerek jött a tömlöcünkbe, összeszedtek minden ást, kapát, csákányt, targoncát és elvitték magukkal. Először nem értettük, hogy miért, aztán csak arra gondolhattunk, hogy véget értek megpróbáltatásaink. Mikor Kellió magához hívatott minket, örömmel mentünk, reménykedtünk, hogy talán már vissza sem kell térnünk börtönünkbe.

Kellió padokra ültetett minket – addig mindig állni hagyott –, és azt kérte: adjunk neki bizonyítványt, hogy ő mindig jól bánt velünk!

Elámultunk ezen, cselt gyanítottunk, hogy talán a hittagadás kötelezvényeit hozza elő megváltozott szín alatt, ki akartuk próbálni szándékait, ezért így feleltünk:

– Adunk neked bizonyítványt, ha te is adsz nekünk, sok kegyetlenségedről.

Így veszekedtünk, vitatkoztunk vagy két óra hosszat, míg Kellió az asztalra nem csapott:

– Ha nem adtok bizonyítványt nekem, úgy is jó. Birtokon belül vagyok: ami pénzetek nálam van, abból egy dénárt sem láttok, senki fiát nem engedek látogatóba hozzátok, és ha ez is kevés, még új szenvedésekben is lehet részetek.

Elgondolkoztunk, hogy mégis jobb volna tán valami bizonyítványt adni neki, hogy a kínzásokat elkerüljük. Felírtuk egy darab papírra, ki mit tett le Kellió kezeihez, és mit kapott vissza belőle, tanúságot tettünk jóakarataról az esetre, ha valaki vakmerően vádolni merésznél. Bár ez a levél semmitől sem járt távolabb, mint az igazságtól, mégis aláírtuk, mert önmagunk megtagadásával itt a nagyobb ügyön nem esett sérelem.

A szerecsen azonban hamarabb megváltoztatja fekete bőrét, mint Kellió kegyetlen természetét. Már amíg vitatkoztunk, visszahordatta a tömlöcbe a szerszámokat, és mindjárt dologra hajtott minket, a többi ígért kedvezményt is visszavonta.

Mégis új reménységet töltött belénk, hogy a jezsuita szükségesnek tartotta ilyen bizonyítvánnyal biztosítani magát. Miért kellene ez neki – gondoltuk –, ha a rabságunk örök időkre szólna?

Nem sokkal később ügyvédeink titkon megüzenték: úgy hírlik, a király elküldte mandátumát Kollonitsnak, hogy bocsásson szabadon minket.

11

1675. március tizedikén, mikor este visszatértünk a munkából, odasúgta nekünk egy katona:

– KészüljeteK fel, holnap visznek titeket a gályákra!

Nem először hallottuk ezt a hírt, Steller Tamással és Leporinus Miklóssal egyszer már összeszedették a holmijukat, hogy azonnal útnak indítják őket, ha nem írnak alá. A két hitvalló nem ijedt meg, odakiáltották társaiknak, hogy ha valaki az ő árulásukat jelentené, ne higgyenek neki, s késznek mutatkoztak az útra; Kellió megingott, és visszaengedte őket a börtönbe.

De most nem volt irgalom. Másnap, estig tartó munka után, lopva egy szökőajtón keresztül kivitteK minket a várból. Csak Kaposi István és Szentmiklósi János hagyatott hátra, akik a vénség és elromlott állapotuk miatt száz lépést sem tudtak volna megtenni.

Lipótvár határában négy prédikátor: Földvári András református, Bahil Lőrinc, Blasius András és Hadik János evangélikus papok megijedtek a most már testet öltött fenyegetésektől, és elhagyták hitüket. Sok szenvedést már kiállva értelmetlenül dezertáltak Krisztus seregéből, hasonlatosan az ostoba gazdához, aki akkor zárja be az istálló ajtaját, mikor a marhája már rég elveszett. Harmincnégyen maradtunk.

Kollonits beváltotta fenyegetését, melyet oly sokszor hangoztatott előttünk:

– Hiába bíztok ti olyan erősen a királyban, soha nem fogjátok élvezni az ő gráciáját, mert ha tízszer adna nékteK kegyelmet, én százszor változtatom meg a parancsolatát.

Most is, mielőtt még a király mandátuma megérkezett volna – ha csakugyan volt ilyen mandátum, mert ez korántsem biztos –, Kollonits Gemanner György kezére bízott minket. Ez a káplárból lett kapitány néhány kompánia osztrák katonát vezetett Nápolyba a spanyol király segítségére, s elvállalta, hogy minket is magával visz és elad a gályákra.

Kint a hostátban negyven lovas és ugyanannyi gyalog német katona vett körül minket, szekérre raktak, s még azt is megtiltották, hogy szusszanni merjünk. Amíg Magyarországról ki nem értünk, a szekerek minden falut, várost kikerültek, s inkább a kerekek épségét kockáztatva úttalan utakat választottak.

Még többet éhezünk, mint tömlőceinkben, bár találtunk néhány abdiási lelkű embert is, aki segített rajtunk. Morvaországban, Magyar Kenyér városánál elébünk jött egy plébános, szánta sorsunkat, kenyérrel, hússal és borral gazdálkodott nekünk. Vacsora után félrevonta Harsányit:

– Tisztelendő úr, talán már szándékában is állana kegyelmeteknek, hogy vallásunkra álljanak, csak nem merik kimondani. Én elvállalnám, hogy szólok maguk helyett.

– Hagyd ezeket békén – mondta az egyik katona –, csak a falra hányod a borsót, oda nem ragad.

Megérkezve Sotviennába, március 25. napján elhozták hozzánk öt társunkat, kik eddig Berencsen raboskodtak. Alig ismertük meg egymást. Az oly tekintélyes alkatú Séllyei csonttá-bőrré fogyott, feje erősen megkopaszodott, s mi is erősen elfogyatkozhattunk, mert Séllyei felkiáltott, mikor meglátott minket:

– Ó, Isten! Micsoda időkre tartogattál bennünket.

Mikor meghozták Komáromból az utolsó csapatot is, Köpeczi Balázst is két társával, útnak indítottak minket. A katonák úgy tettek, mintha nem tudnák, hogy a prédikátorokat százszor is kifosztották mindenükből, megkérdezték: nem akarunk-e szekeret fogadni? Lenyeltük bánatunkat, és csak annyit feleltünk: nem áll tehetségünkben.

Elvették késeinket és botjainkat, gyalog hajtottak minket tovább. Ha megvasalt lábunkkal nehezen lépkedtünk a fagyott vagy sáros földön, a katonák puskatussal vertek minket. Sotvienna és a környező falvak lakói sírva figyelték menetünket, a mellüket verték, hogy elkerülhessék Isten bosszúját, ezeknek a megromlott öregembereknek golgotájáért. Titkon néhány dénárt vetettek elénk, amit elrejtettünk ingünkben.

Éjfél után megérkeztünk egy vendégfogadóhoz. Kértük a kapitányt, hogy adja ki rendelt kenyereinket és legalább az egyik lábunkról vétesse le a vasat. A kapitány azt felelte, hogy a bilincseket csak az veheti le, aki felrakta, és arra sincs parancsa, hogy nekünk enni adjon, ami őt magát illeti, azt sem bánja, ha mind meghalunk éhen.

Mentünk tovább a beláthatatlan éjszakában; még hét mérföldet hajtottak minket, amíg a Mura folyóhoz értünk. Itt már előszedtük utolsó elrejtett garasainkat, hogy ételt vegyünk magunknak, de a közelben valamilyen vásárt tartottak, és a mulatozóktól, kereskedőktől nem fértünk be a vendégfogadóba. A katonák rajtunk töltötték ki a dühüket, Otrókócsi Fóris Ferencnek és Masári Dánielnek betörték a fejét, Lányi Györgyöt is megverték volna, de az eszelős

dühvel, bilincset forgatva fenyegetődött, úgyhogy a közelébe se mertek menni. Alamizsnául kapott pénzünket elvették, abból fizették ki a hajót, mely átvitt minket a Murán. A hajón Lányi György letépett egy darabot a nyakában lógó rongyból, vízbe mártotta, és azzal kötötte be Otrókócsi vérző fejét. Otrókócsi megköszönte neki, aztán így szólt:

– Engedd meg, barátom, hogy elmondjak néked egy történetet Florentin kölni bádogosról, aki vallásában buzgó és szerfölött alázatos ember volt. Az 1561-ik évben reformata hite miatt halálra ítélték. Florentin, mikor meghallotta az ítéletet, csak annyit mondott: magasztaltassék az Úr neve!

Otrókócsi úgy átélte ezt a képzelt jelenetet, hogy a könnyei is kicsordultak. Lányi nem szólt közbe, csak a szemei mozogtak figyelmesen.

– Vitték ezt a Florentint a vesztőhelyre, útközben kihúzta egy szál haját, és feltartá:

– Én tudom, hogy a legcsekélyebb hajszálacska sem fog leesni a fejemről Isten beleegyezése és akarata nélkül.

A törvényfa alá állt. A hóhérnak lajtorjára lett volna szüksége, hogy fel tudja akasztani Florentint, mivel a lajtorja eltörött, beérte volna két zsámollyal is, de azt sem találtak sehol. Mit gondolsz barátom, mit mondott akkor Florentin?

– Van az én házamban két zsámoly, ha érte mentek és nevemben elkéritek, azonnal kiszolgáltatják nektek – felelte Lányi.

Otrókócsi értetlenül nézett rá:

– Ismered ezt a történetet?

– A történetet nem, de ezt a Florentint igen, ki tudom következtetni, mikor mit cselekszik.

– Megjött a két zsámoly, az egyikre felállott a hóhér, a másikra Florentin, és így szólt a hóhérhoz:

– Én most álnokságot tanúsíthatnék irántad, de nem cselekszem meg!

Látta ugyanis, hogy ha ő csak egy lábával taszítaná is meg a zsámolyt, a hóhér felbukna, és a nép – mely csak egy jelre várt –, odafutna és őt a törvényfa alól elsegítené. De Florentin megtartóztatta magát, imádságát elvégezte és felakasztatott. Az ítéletet hozó bíró megbánta a bűnét, és végrendeletileg ötszáz márkát hagyott Florentin özvegyének és árváinak. Mit szólsz ehhez a történethez, barátom?

– Csodálatos ember lehetett ez a Florentin, fel nem foghatom, miért csak a bádogosságig vitte?! De miért mondtad el nekem ezeket?

– Az ő példájával akartalak figyelmeztetni: nem cselekedtél helyesen, mikor a katonákkal szembeszálltál!

– De hiszen agyon akartak verni!

– A megadó szelídség jobb védőfegyvered lett volna, mint magasra emelt bilincsed, magatartásod elgondolkodásra készítette volna ezeket a vad katonákat, és lelkükben bizonyára meginognak.

– Te azt hiszed, hogy önmehtagadással és jó példával, érvekkel és kedvességgel meg lehet változtatni a gonoszok szándékát? Oly kevéssé ismered a világot, mint egy halva született gyerek. Megpróbálhatsz kedvezni a gonoszoknak, a lelked kiteheted előttük, nem fogják elhinni, hogy ez a te önkéntes áldozatod és ajándékod, hanem gyengeségnek, saját erejük jelének fogják tekinteni, és még inkább vérszemet kapnak. Csak a saját nyelvükön lehet beszélni velük, az erő, az erőszak az egyetlen dolog, amit megértenek és érvül elfogadnak. Egy útról felmarkolt kő, egy magasba emelt vasbilincs többet ér az egész Skolasztikánál. Ezt jegyezd meg, és ne engedd át magad barátságos érzelmeknek velük szemben, mert a bőröd hamarosan a padlásra kerül száradni.

– Egészen helytelen elveket vallasz – mondta Otrókócsi Fóris Ferenc.

A hajóról Gréczben szálltunk ki, éhségtől félholtan, a vendéglős az utolsó gyűrűnket, jobb ingünket vette el tőlünk, a kapitány ezt megengedte neki, mert így ő és a katonák ingyen ehetek-ihattak.

Hogy testünk és lelkünk legyőzésében segítsen az éhségnek, a kapitány továbbra is szüntelenül veretett minket a katonákkal, leszámítva Lányit, akit, akár a törökök, örültek gondolt és tisztelt. De még az ezredik bot is hiába volt, a kapitány sokszor háborgott magában:

– Milyen kemény szívű ördögök ezek? Még ennyi veréssel sem érhetjük el, hogy a legalábbvaló is vallásunkra álljon!

Április 4-én Laibachban két óra hosszat vesztegeltünk az utca kövein ülve. A járókelők megsajnálta minket, és titokban egy-egy darab kenyeret, sajtot, kolbászt vetettek az ölünkbe. A jezsuiták itt sem hiányozhattak, eljöttek, és szánakozást tettetve megkérdezték:

– Nem bánjátok-e még, hogy ilyen sok nyomorúságot kell végigszenvednetek?

– A nyomorúságot, akinek esze van, nem kívánja, de mi mégsem bánjuk, mert ártatlanok vagyunk, így tehát nem magunkért, hanem Isten nevéért szenvedünk.

Innen Lublába érkezve újból át kellett kelniük a vízen. A kapitány velünk akarta megfizettetni a csónakot, mondtuk, hogy nincs pénzünk, akkor nyugtatványt követelt, hogy az átkelés árát megkaphassa Magyarországon a családuktól. Ezt nem adtuk meg neki, nem tudhattuk, mennyire sújtaná ez otthon hagyott hozzátartozóinkat, másrészt veszedelmes példát teremtett volna.

A kapitány végül is kifizette a révészt, nyilvánvaló, hogy nem a saját zsebéből, valamennyi pénzt kellett, hogy kapjon velünk az útra, csak ő minél

többet szeretett volna megtakarítani. Dúhe nem ismert határt, a vízen átérve egyfolytában Triesztig hajtott minket.

Testünk ereje rég elfogyott már, emlékeinkben kerestünk vigasztalást és támaszt. A prédikátorok véres lábukat csúsztatva a köveken kedveseik arcát idézték félig lecsukott szemek elé, rájuk függesztvén tekintetüket próbáltak egy-két órás kitartást nyerni, mely túlsegítené őket az aznapi út nehezén. Minden kapcsolat megmérgetett, ha kiderült, hogy a házasságokat csak a megszokás, az atyafiságokat csak a közös vér tartja össze, semmi más, nem adtak erőt, a prédikátor hiába kapaszkodott beléjük, menthetetlenül felbukott az úton.

Nékem nem volt mire emlékezni, én csak a jövőt ígérhettem előrecsukló fejemnek, fáradt lábaimnak: nyugodt órákat az iskolában, a gyertyák mozdulatlan fénykörét asztalomon, könyveket és békét.

Elszakadt csizmánkat nem javíthattuk ki és újat sem vehettünk helyette, így mezítláb jártunk jégen és sárban, talpunk felhasadozott, vastól rongált lábunk véresre festette a követ. Sem borbélyt nem adtak, hogy sebeinket bekösse, sem kovácsot, hogy levegye vasainkat. Azt megengedték, hogy mi magunk próbáljuk kövekkel leverni a bilincseket, de csak annyit értünk el, hogy mellé-melléítve újabb sebeket okoztunk egymásnak.

Trieszten túl egy istállóba zártak minket. Nem törődtünk a trágyahalmokkal, a vizelet szúrós szagával, a gőzölgő, rothadt szalmával, elvetettük volna magunkat, hogy egy kissé pihenhessünk, de Gemanner György, a kapitány nem engedte. Még mindig neheztelt, hogy nem takaríthatta meg rajtunk a rév díját, elvette rongyos köntösünket, és elrejtett pénzek után kutatott, nem kímélve a természet által elrejtett részeket sem.

Mikor nem talált semmit, bosszúból szomorú beretvára hurcolt minket, fejünket megfosztotta tiszteletreméltó ékességeitől: nagy szakállunkat és bajuszunkat levágatta. Mondta neki az öreg Nikléczi Sámuel:

– Vedd hát el azt is, amit a természet adott, de hidd el, hogy él még és látja a mi gyalázatunkat az Úr, aki megbüntette az ammanitákat, mert megcsúfolták Dávid követeit.

A prédikátorok egyszer sem átkozódtak, csak hangos szóval kimondták, mi történik velük, mintegy emlékeztetve az Urat, és Ő nem késett a bosszúval. Gemanner nemsokára hirtelen halállal kimúlt, és nem jártak különül többi üldözőink sem. Pozsonyi bíráink közül nem érte meg a következő évet: Pálffy Tamás nyitrai püspök, Sennyei István veszprémi püspök, Széchenyi György kalocsai érsek. A lipótvári svájci báró, aki engem is megvert, olyan súlyos betegségbe esett, hogy hónapokig a halálát várták, Major tizedes is az ágyat nyomta. Mészáros János katona, aki a többiek helyett is hóhérunk volt a gályára vezető utunkban, rálőtt egy tyúkra, a fegyvere felrobbant, és leszakította a fél kezét. Mindenki így jár, aki az ártatlanokra kezét emel: saját pusztulását sietteti.

Néztek a megborotvált szegény rabok, de csupasz szájjal és állal fel sem ismerhették egymást, csak, ha megszólaltak, a szavaik után, a triesztiek pedig – akiknél kegyetlenebb nemzetség talán nincs is a világon – kigúnyolták őket.

Szinte meztelenül vittek vissza az istállóba, de hogy ott sem lehessünk nyugodtan, időnként bejött egy katona, és minden ok nélkül egyik sarokból a másikba kergetett minket.

Amíg a gálya evezőpadjaihoz nem láncoltak minket, addig olyan alattomosan bántak velünk, hogy semmi biztosat nem tudhattunk a sorsunkról. Április hetedik napján Séllyei Istvánt, Nikléczi Sámuel és Köpeczi Balázst követségbe küldtük a kapitányhoz; kérjék meg Isten nevében, mondja meg, mi a szándéka velünk, hová akar vinni? Felelt erre a kapitány:

– A király titeket Kollonitsnak adott, Kollonits a főkancellárnak, a főkancellár pedig becsületes elvesztésére megparancsolta, hogy vigyelek titeket olyan helyre, ahonnan egyikőtök sem szabadulhat meg, és nem térhet vissza Magyarországra.

– És melyik ez a hely?

– Majd meghalljátok azonnal! Menjetek vissza, és hívjátok ide társaitokat is.

Az udvar sarkába egy jegyzőt ültettek, aki kérdezgetni kezdte a prédikátorokat: ki az apjuk, anyjuk, hol születtek, és mindent felírt pecsétes papírosokra. Közben fegyvereket és egyenruhákat hoztak nagy nyalábban, csak most értettük meg, hogy be akarnak sorozni minket katonának.

Séllyei szólt, hogy senki ne mondja meg a nevét a jegyzőnek, tudta, hogy a rabságból talán kiválthat minket a véletlen szerencse, de a zászlók alól semmiképpen sem szabadulhatunk. A kapitány próbált rábeszélni minket.

– Hát nem jobb volna nektek katonának menni, mint a gályákra? Itt étel és ruha híján elvesztek, a katonaságnál viszont megkapjátok az egyenruhát és a napi öt garast.

Feleltek neki a prédikátorok:

– Mi már nagyobbrészt megöregedtünk, aki fiatal közülünk, annak is megromlott az egészsége, a katonáskodásra alkalmatlanok vagyunk. De hát ott tart már a dicsőséges császár, hogy ilyen katonákra van szüksége, mint mi, másokat már nem is kap? Mit szól a többi király, ha erről tudomást szerez?

Mindannyiunk helyett Lányi fejezte be a vitát:

– Erőlködhettek, hogy a fejetek füstje fölmegegy belé, akkor sem leszünk katonák.

Hogy szépszerével nem boldogult a kapitány, lefogatta Füleki István napradi református lelkészt, és erővel be akarta öltöztetni, de Füleki messzire elvetette magától az uniformist. Ezért Gemanner keményen megrugdosta, és másokkal is megverette.

Visszazaratott minket az istállóba, és három napig egy falat kenyeret sem adott; ha az irgalmasabb katonák nem osztják meg velünk a magukét, mindannyian elvesztünk volna. Történt ez Virágvasárnap, egy héttel Húsvét előtt.

Itt Triesztben lett hittagadó Urbánovics András binóczi evangélikus lelkész, egy év alatt immár másodszor. Először még Pozsonyban írt alá egy térítvényt, melyben kötelezte magát az ország elhagyására, de hamarosan megbánta, megjelent Lapsánszknál, és kérte őt, hogy törölje ki nevét azok sorából, akik térítvényt adtak, mert ő osztozni kíván a többiek sorsában. Lapsánszky ráförmedt:

– Kitoröllek, semmirevaló, de nemcsak a listáról, hanem az élők könyvéből is. Megnyugodhatsz, ördög kutyája, te is oda kerülsz a gályára!

Urbánovics ezután tíz hónapig hordta a bilincset, de lelke újra megbotlott, és aláírta az új katolikusok átkozott esküjét. Később elmondták nekünk, hogy Urbánovics lelkiismerete aztán újból feltámadt, de hibáját most már nem tudta jóvátenni. Szégyenében kibujdosott az országból, de a sötét gond ide is követte, alig egynéhány évet élt meg a száműzetésben.

Húsvét másnapján levittek minket az Adriai-tenger partjára, és egy hajó fenekére taszítottak. Isten tudja, ki lakhatott itt előttünk, lakott-e valaki egyáltalán, a padlón halmokban állt a hajó szemétje, és nagy tetűcsordák mászkáltak, majd felfalták a testünket. A nap már reggelenként feltüzesítette a vas mennyezetet fölöttünk, szél nem járt, a levegő megrekedt.

Mindenkinél többet szenvedett az öreg hitvalló Miskolczi Mihály. Még Zell városa körül, a hatalmas hegyek sziklái között feltörte lábát a bilincs, az állandó eső mocskot hordott a sebbe, Dericza falunál lábai már térdig megdagadtak, ereit pedig ellepte a mérge.

Kértük Gemannert, hogy vétesse le Miskolczi bilincseit, de nem engedte meg, csak amikor üszkösödni kezdett a lába, akkor verhettük ki a bilincs szegét egy késsel és szikladarabokkal. Lába erősen vérzett, nem is tudott ráállni, egy számár hátán vitték le a kikötőbe.

A hajó fenekén tovább üszkösödtek a szörnyű sebek, átterjedtek a combjára, még az erei is elgennyedtek. A melléje láncolt Lányi György hozott számára egy kis tengervizet, és kimosta a sebeit, de ez sem szerzett enyhülést Miskolczinak.

Sebei a szűk helyen eldöglesztették a levegőt, sokan kemény betegségbe estek: hánytak és hidegláz rázta őket. Miskolczi, hogy ne legyen társai terhére, a lépcsőkön csúszva próbált feljutni a hajó fedélzetére. De a tisztok nem állták az üszkösödés nehéz szagát, és visszalökdösték a hajó fenekére.

Pescarában kötöttünk ki, Kóródi Jánost a vállunkon, Miskolczi Mihályt pedig egy pokrócba takarva kellett kihoznunk a hajóról, amit a pescaraiak roppant mulatságosnak találtak, kinevettek és csúfoltak minket. Pescarából Theáté felé tartó utunkon a magával tehetetlen Miskolczi Mihály így imádkozott:

– Ó, irgalmas Isten! kinek szent szolgálatában, ha nem is oly tökéletességgel, mint kívánni lehet, de erőim szerint, minden igyekezetemmel és jó lelkiismerettel szolgáltam huszonöt éven át, könyörülj meg rajtam, és a szidalmak, gyalázatok, nyomorúságok völgyéből bocsáss el engem, miként elbocsájtottad az agg Simeont, és engedj nekem a Te országodban nyugalmat, tisztességet és dicsőséget. Ámen.

De még várnia kellett egy kevés időt, míg a halál leoldozta bilincseről. Egy Maximilián Ploss nevű káplár, esküdt ellenségünk, még a pokrócban is megütötte:

– Na ördöghitű istentelen, most jó iskolába kerültél, majd én megtanítalak téged!

Útközben Miskolczi kérte társaitól, hogy gyűjtsenek neki gyógyító füveket, amennyit lehetett, össze is szedtünk, de lábán a füvek sem segítettek. Másnap reggel már csak úgy vihettük tovább, hogy négyen emeltük fel egy öszvér hátára, sebéből folyt a genny és az evesség, a lába már annyira elrothadt, hogy majdnem leszakadt a helyéből.

Ellátásunkra napi három rézfillért adtak, ezen legföljebb három falat kenyeret vehettünk. Szerencsére az út harmadik napján az örök előre siettek, hogy a tömlöcöket előkészítsék, és minket egy emberségesebb parancsnok kezére bízta. A betegek számára szekeret bérelt, kenyeret, húst, rizskását szerzett nekünk, még azt is mondta, hogy ne igyunk a földes vízből, majd a városban vehetünk bort.

– Nincs miből, uram, kifosztottak mindenünkből.

– Kik?

– Az örök, akik idáig hoztak minket.

Ezen az új parancsnok erősen megdöbbsent.

Theaté városába érve visszakerültünk régi hóhéraink fennhatósága alá, börtönbe zártak, és egy falat ennivalót sem adtak nekünk. El lehet képzelni nyomorúságunkat, ha arra kényszerültünk, hogy egy börtönben kóborló baráttal a theatéi katolikus püspöknek üzenjünk: küldjön valamilyen ételt, különben keresztény létünkre éhen kell halnunk a keresztények között. Küldött a püspök néhány kenyeret és egy bárányt, de a bárányt sem itt, sem később nem tudtuk elkészíteni, bár feldarabolva tizenyolc mérföldnyire is elvittük magunkkal.

Lejöttek börtönünkbe a jezsuiták, és kérdezik tőlünk:

– Akartok-e katolikusok lenni? Még mindig lehetnétek papok, katonák, vagy ha úgy gondoljátok, magánemberek.

Semmit sem feleltek nekik a rabok, de a jezsuiták nem nyugodhattak:

– Mit hisztek a pápáról?

– Mi erről nem vitatkozunk. Ha magunk láncokban vagyunk, mindenki tudhatja, hogy a nyelvünk sem lehet szabad.

Theatéből csak harmincöten indultunk tovább Nápoly felé, hatan semmiképp sem jöhettek velünk: Miskolczi Mihály lábai már úgy megdagadtak, hogy a hús lerothadt róluk, Harsányi Istvánt, Huszti Mihályt és Szecsei Jánost a vénség és a

köszvény tette tönkre, Kóródi Jánosnak és Czeglédi Péternek pedig a vas szinte térdig lemarta a lábát, ott kellett hagynunk őket a theátéi börtönben. Elbúcsúztunk tőlük, Isten oltalmába ajánlottuk egymást, és megújítottuk ígéretünket a végig való állhatatosságról.

Írjuk le előbb a theátéi hatok sorsát. Szokásos módon három napig egy régi istállóban tartották őket minden őrizet nélkül, tudták, hogy ezek a szegény nyomorultak maguktól el nem mehetnek. Kihasználva az örök távollétét, egyik éjszaka bement hozzájuk egy vallásunkon lévő katona, a közeli szabadulás reményével biztatta őket helytállásra, és öt rézforintot adott nekik. Meglátogatta a prédikátorokat ama jó kapitány is, aki Pescaráig vitte csapatunkat, hozott valami ételt és néhány forintot, sürgette őket, hogy hamar költsék el, mert őrünk visszatérnek, és ha megtalálják a pénzt, elveszik tőlük.

Harmadnap át kellett menniük a börtönbe, nagy tömeg nézte – ott volt köztük a bíróság elnöke is –, hogy lábaik nem bírván őket, miképp kúsznak-másznak a sárban. Részvétet most sem nyerhettek a tömegtől: mohamedánoknak, örményeknek csúfolták őket. Most is ott lépkedett a prédikátorok mellett egy jezsuita, és vizsgáztató kérdéseket tett fel:

– Ti keresztények vagytok?

– Azok vagyunk, mivelhogy megkeresztelkedtünk – felelték a földön csúszkálók.

– Hisztek-e a római pápában?

– Hiszünk abban, hogy Rómában lakik, de különben nem. A mi hitünk azt tanítja, hogy Istenben higgyünk, ne a pápában. De most menj el, vagy ha beszélgetni akarsz, ereszkedj le mellénk a sárba.

A tömlöcbe érve Miskolczi Mihály már igen rosszul érezte magát, húsa, erei és inai annyira elrothadtak, hogy a csontjai kiállottak a testéből. Ilyen szavakkal fordult Harsányi Istvánhoz:

– Jó barátom és társam a fogságban! Nem találnád-e jónak, ha üzennék a theátéi katolikus püspöknek, hogy vétessen ki engem a börtönből, és keressen valami orvost, aki lábamat meggyógyítaná? Nem kívánnám tőle ingyen, ha meggyógyulok, egy évig hűségesen szolgálnám, lerónám tartozásomat.

– Jó barátom, ne reménykedj ilyesmiben! Tudhatod, hogy nem a szolgálatunkat akarják, hanem a lelkünket. Isten hív téged, hogy megszabadítson, ne foglalkozz többé esendő dolgokkal, készülődj inkább az örökkévalóságra.

Miskolczi így felelt neki:

– Amit mondtam, azzal csak Istennek akartam jelezni, hogy nem vetem meg az életemet, mivel az ő kezéből kaptam. A török és tatár fogságból is minden erőmből szabadulni kívántam, és továbbra is megtartanám életemet, ha volnának tisztességes és megengedett eszközök. De ha Ő úgy intézkedett a sorsomról, hogy

a keresztények fogságában meg kell halnom, ki sem nyitom a számat, könyörögjetelek velem Istenhez, hogy rövidítse meg szenvedéseimet.

Fennszóval imádkozni kezdett, társai megrendülten hallgatták, tudták, hogy halotti imáját mondja:

– „Nyugtalan az én szívem, ezért folyamodom Hozzád a szorongattatás órájában. Íme Uram: a nyomorúságban én magamra maradtam. Nem tudom, merre forduljak és hová hajtsam le a fejemet, ha nem a te öledbe, édes jó Atyám.

A Te utaid nem olyanok, mint az emberek útjai, Te olyan dolgokkal is munkálsz üdvösségünket, melyeket szegény értelmünk nem egyeztethet össze a boldogságunkkal. De jobb, ha itt szenvedek, mint a jövő életben, mit törülnél le az égben szemeimről, ha itt a földön könnyeket nem hullatnék?”

Hangja elgyengült, kérte, hogy olvassanak fel neki valami szent elmélkedést, figyelt, közben gyakran felsóhajtott és sírt. Május 19-én hajnaltájt visszaadta lelkét az Úrnak, nem halálát érve meg, csak életének végét. Testét fogoly társai vitték ki a börtönből, de eltemetése helyéről és módjáról nem tudtak meg semmit.

Nem sokkal később követte őt Kóródi János csöglei református lelkész, az a hányatott életű ember, aki mindenkinél jobban magára vonta ellenségeink dühét. Történt ugyanis, hogy még április ötödik napján a carniolai meredek hegyekben nem tudott rálépni többé sebes lábaira, és az út szélére zuhant, a német katonák parancsnoka odalépett hozzá és rábírta, hogy térjen át a katolika hitre, megígérte, hogy jutalmul visszaengedik majd Magyarországra. Előlegül kenyeret és egy kevés bort kapott.

De lelkiismerete nem hagyta nyugodni Kóródit, mikor visszabocsátották társai közé, elmondta, hogy mit cselekedett. A többi prédikátor rábírta, hogy vonja vissza az ígéretét, az áttérés kijelölt helyén Triesztben Kóródi el is utasította a szentségeket kínáló jezsuitákat.

Ellenségeink ütötték-verték, amiért így kijátszotta őket, a különös sanyargatásoktól Kóródi ereje mind jobban megfogyott. Még botütésekkel sem tudták őreink talpra állítani és elindítani Nápoly felé, magával tehetetlenül feküdt a tömlőc sarkában. Hülő testéről a tetvek mind a mellére gyűltek, mert csak ott találhattak egy kis meleget. Bőre kiszáradt, és úgy lógott egykor hatalmas testén, mint az ing lecsüngő ujja.

Sokáig imádkozott, hogy bocsánatot kérjen szerencsétlen törekvéseért, de aztán a gyengeségtől elhallgatott. A szuroksötétben társai a kezükkel tapogatták ki Kóródi száját, ha egy korty vízzel akarták enyhíteni szenvedéseit. Június egyik reggelén Szecsei János valamilyen gyógyító porral be akarta dörzsölni a lábát, csodálkozva vette észre, hogy Kóródi nem mozdul, bár a kelevény erősen sajgott ilyenkor. Közelebb húzta magához, hogy lélegzik-e még, de Kóródi már halott volt.

A többiek is halálra ítélt betegek voltak. Huszti Mihályt egyszer kivezették a börtönből, de már úgy el volt gyengülve, hogy megállni sem tudott, hanem nekiesett a falnak. Mivel folyton feküdt, húsa a derekán meg a vállán csontig elrothadt, és darabonként esett le róla. Czeglédi Péter magát sem tudta rendben tartani, a férgek annyira ellepték, hogy társainak többször is le kellett vágniuk a haját, Harsányi Istvánt pedig annyira kínozták a köszvény, hogy ordítása betöltötte a tömlöcöt.

Ételhez sem jutottak, ami visszaadta volna erőiket, kivert kutyához hasonlóan álldogáltak a cégéres zsvány foglyok mellett, abban reménykedve, hogy kenyérhéjat vagy egy lerágott csontot vetnek nekik. Amikor csak tehették, föl-le vándorogtak a börtönben, barack- vagy szilvamagot, hagymaszárat, dinnyehéjat és más hasonlókat keresve, s ha találtak, nyálukat csurgatva felfalták ezek az emberek, kiknek konyhájáról valaha nagy család és a szegények hada élt.

Őreiket és bírákat nem hatotta meg könyörgésük, de küldött nekik az Úr máshonnan segítséget. Ugyanabba a tömlöcbe zárták be Ortona község jegyzőjét, Morus Jácint olasz nemesembert, akit a törvényszék szerelmi gyilkossággal vádolt. Morus olyan könyörületeséget tanúsított irántuk, aminél különbet saját testvérük sem mutathatott volna, nemcsak a maga ételéből adott, amennyit csak lehetett, hanem üzent a püspöknek, szerzetes főnököknek is, hogy küldjék ide lakomáik maradékát.

A fényűző asztalokról sok furcsa étel kikerült, a tenger gyümölcseinek nevezett tálról kagyló, csigahéj, melyet Huszti Mihály szívesen leszopogatott, bár otthon még a legjobban elkészített csigát sem ette volna meg semmi pénzért.

Ha ez a forrás elapadt, és a kinti cimborák sem küldtek be pénzt, Morus egy bársonyzekét, fodros inget adatott el a tömlöctartóval, és az árán cipót, bort hozatott. Ha sehogy sem tudott pénzt szerezni, szégyellte magát, és inkább elbújt a prédikátorok elől, kint aludt a börtönráccsal fedett udvaron.

Morus legjobban Harsányi Istvánt szerette, sokat sakkoztak együtt, játék közben bevallotta a prédikátornak, amit bírái előtt egyszer sem ismert el, hogy csakugyan ő ölte meg a szeretőjét. Harsányi ilyen ügyekben járatlan volt, de kötelességének érezte, hogy lelki vigaszt nyújtson Morusnak, kérte, hogy a hit ágazatai szerint ismerje be, bánja meg a bűnét és kerülje, akár a mérget, igyekezzen Istennek tetsző életet élni, de Morus csak legyintett szavaira:

– Könnyű neked, prédikátor, nem értesz a nőkhöz. Tudod, mi az, mikor az emberből kiszedik az utolsó fillért, hagyják, hogy felrúgja a házasságot, utána meg a szemébe nevetnek: nem kellesz, mást szerettek?! Inkább sakkozzunk.

Más tanításokra viszont fogékony volt Morus, gyűlölte a pápa és a festett szentek hatalmát, a búcsújárásokat és a fülbegyónást, az egyház üzleteit, a római papokat, akik az élet minden virágát elfonnyasztották Itáliában. A prédikátorokat elsősorban azért szerette, mert ellenségeinek ellenségei voltak.

Morus nemsokára halálos betegségbe esett. Harsányi Istvánt hívatta az ágya mellé.

– Na, öreg – kérdezte –, most kihez kellene imádkozni?

– Szólítsd az Istent, mert írva van: hívj segítségül engem a te nyomorúságodnak idején, és én megszabadítalak téged.

– Jól mondd, öreg, mert csakugyan Isten bocsátja a nyavalyát az emberre, és ő is veszi el – kár, hogy az élettel együtt. Mondj valami imát, én majd utánad mondom, anyám örülni fog, ha megviszik neki a hírt, hogy imádkozva haltam meg.

– Én tudom – mondta Harsányi István –, hogy az Isten rád gondot visel majd, mert te igen jó ember vagy.

Még utolsó szavával is tréfálkozott, felajánlotta Harsányinak, hogy küldjön vele üzenetet a túlvilágra halott barátainak, szívesen átadja, aztán hirtelen befordult a falnak, és vége lett.

Hogy meghalt Morus Jácint, a prédikátorok újból éhezni kezdtek, a tömlöctartó javaslatára írtak Rudolovicus Miklós theatéi katolikus püspöknek, aki pénzt, kenyeret, bort és sajtot küldött nekik. De a püspök szándéka több volt pusztán segítségnél, és ez hamarosan kiviláglott. A püspök nevében egy presbiter érkezett, és így szólt a prédikátorokhoz:

– A püspök úr sok jót kíván nektek, szánja nyomorúságotokat, nem múlhat el úgy ebéd vagy vacsora, hogy titeket ne emlegetne. Kér titeket, gondoljátok meg, milyen eretnokségben éltek, könyörögjétek hitért, ismeretért és okosságért, hogy tévelygő lelketek eljusson az igazi katolika vallásig.

Felelt néki Harsányi István:

– Köszönjük a tiszteletre méltó püspök úrnak sok jóakarátát, s hogy így bánt velünk, mint az üldözök elől futó Illéssel az őt tápláló angyal; amíg élünk, kérni fogjuk az Istent, hogy fizesse vissza szeretetének gyümölcsét.

– A püspök úr nem köszönetet vár, hanem megtérésetek jeleit.

– Értjük mi, hogy a püspök úr a maga vallása iránti kötelességből arra biztat minket, hogy könyörögjünk olyan világosságért, mely megmutatja nekünk a katolika hit felé vezető utat, de ezzel sohase terhelje magát. Mi már megtaláltuk azt az utat, melyen csendes lelkiismerettel végigmehetünk, és elhatároztuk, hogy róla soha le nem térünk.

Erre a válaszra a püspök megvonta tőlük adományait, és bár Harsányi inkább a nyelvét rágta volna szét, mint hogy keserves könyörgéssel újra megkeresse a püspököt, éhségtől haldokló társainak látványa mégis erre kényszerítette.

Rudolovicus ugyanazt a presbitert küldte el holmi eleséggel és a következő üzenettel:

– Igen csodálkozik a püspök úr, hogy oly gyakran zörgetitek ajtaját testi ételért, miért nem keresitek meg egyszer lelki táplálékért is? Jóindulatában ne

kételkedjétek, ha a római hitre állnátok, gondot viselne rátok, mihamar kiszabadítana és hazaküldene titeket.

Az válasszal Harsányi István állt elő, aki már szívből megbánta, hogy koldult a püspöktől és alkalmat adott neki, hogy szolgálja szájával így kioktassa:

– Nem akarjuk, hogy a tiszteletreméltó püspök úr kétségek között vergődjön, ezért nyíltan kimondjuk: hozzánk ne fűzzön semmiféle reménységet. És hogy komolyan vedd a szavaimat, figyelj ide.

Odalépett a püspök kosarához, és ahogy köszvényes tagjaitól tellett, jó nagyot rúgott bele. A lábasok mind kiborultak. A presbiter nem akart ily kárvallottan eltávozni, félrehívta Czeglédi Pétert:

– Látod, milyen durva ez a vén ember, biztos veled is erőszakoskodik, szólj, ha meg akarsz szabadulni tőle.

– Én semmi durvaságot nem találtam benne, pedig náladnál jobban ismerem. Vallásom dolgában különben sem tőle függök, hanem egyedül az Istentől.

Mikor magukra maradtak, Harsányi kérte társait, erősítsék meg a lelküket, és utasítsák vissza a hazatérés csábító képeit. Az otthon édessége hamar megkeseredne, az árulás emléke egy boldog órát sem engedne nekik, csak hitüket és igazságukat megőrizve térhetnek vissza Magyarországra. A társak helybenhagyták Harsányi szavait, bár tudták, hogy egyikük-másikuk ezzel a saját halálára mondott igent.

Miután elutasították a püspök ajánlatát, a tömlöctartó is megvonta tőlük jóindulatát, semmiféle étellel nem szolgált nekik. A prédikátorok szeme elhomályosodott az éhezésben, erejük elfogyott, hogy lábukon sem tudtak megmaradni, álluk és hónuk alja elpenészedve rothadni kezdett, egymás után köpködték ki fogaikat, és szinte észre sem vették.

Harsányi nem hagyta el magát, írt a theátéi tanácsnak, melynek nyomán kiutaltak nekik valami kevés kenyeret, a félig már meghalt emberek ezt sem tudták megenni, hanem vízbe áztatták, és úgy morzsolgatták bele a szájukba.

Így tartott szeptember második napjától egészen decemberig. Ekkor eljött hozzájuk egy Piccula nevű német kapitány, megnézte a doktorral, hogy melyik életrevaló még a prédikátorok közül. Huszti Mihály és Szecsei István már mozdíthatatlan haldokló volt, Harsányit és Czeglédit viszont Piccula előhozatta a börtönből, vastag kötelet fűzetett a derekukra, és elindította őket társaik után Nápoly felé.

Huszti és Szecsei még decemberben meghalt, súlyos vasbilincseiket többé nem tették fel emberre, hanem a börtön falára akasztották, és ott őrizték, ritkaságképpen.

Harmincötünket – akik már korábban elhagytuk Theátét – állandó verésekkel hajtottak Nápoly felé. Bátorkeszi Istvánt addig ütötte egy katona, míg a dárdájának nyele el nem törött. Mindig az utolsók kapták a legtöbb ütleget, hogy az öregemberekről elhárítsuk, Lányi György és én maradtunk a csapat végére.

Egy Fülöp nevű katona különös élvezetét találta abban, hogy a fejemet üsse, s közben mindig azt mondta: hopp! Dühömben megkérdeztem tőle:

– Én vagyok az első rabod, Fülöp, vagy már csatában is győztél le ellenséget?

Előbb adott két nagy pofont, csak aztán gondolkodott el a szavaimon, ezentúl úgy mutogatott minket, mint fegyverrel szerzett törököket.

Mindennél jobban fájt nekünk, hogy amikor a városban fel-alá hurcoltattunk, az utcai nép nigromántoknak, ördögösöknek csúfolt minket, és répával, rothadt gyümölcscsel megdobált. Egyik este beszélgettünk erről Séllyeivel.

– Főtiszteletű uram! – mondtam neki, a megszólítás tisztességét mindvégig megőriztük. – Amikor elindultunk a nyomorúság útján, én úgy képzeltem, hogy az emberek mindenütt tudni fogják, hogy Istenért, Krisztusért, a hazáért és az igazságért, tehát személy szerint őértük is vállaltuk nehéz keresztünket.

– Mire gondoltál: szabadságukat vagy testi épségüket tegyék kockára értünk?

– Azt sem kívántam, de számítottam a rokonszenv és együttérzés apró jeleire, sorsunkat megkönnyítő, kis segítségekre.

– Akadtak irgalmas szívű emberek, akik magát Abdiást is megszegyenítették volna.

– De a tömeg, főtiszteletű uram, a tömeg! Megértem én a közönséges embert: örül, hogy nem tartozik közénk, hanem jobb sora van, szabadon járhat-kelhet, együtt élhet a családjával, de azt már nem értem, miért volt egész vonulásunk során a tömeg mindig az ellenségünk, miért ünnepelte a könnyű győzelmet, amit az erőszak fölöttünk aratott, és miért gúnyolt, ütött-vert minket, holott ezt még a hóhéraink sem kívánták tőle?

Séllyei elfordult, nem akarta, hogy az arcát lássam:

– A tömeg szereti erejét ott kinyilvánítani, ahol a legkönnyebb, üldözni az amúgy is üldözötteket. Isten akarata lehet az, hogy minket ilyen körülmények közé helyezett, áldozatunk értékét növeli, hogy nem adott mankót számunkra külső emberek segítségével, hanem csakis magunkra támaszkodhattunk. Nyugodj meg ebben, fiam, akkor is, ha tévednék.

– De ha elvégezzük futásunkat, és visszatérünk Magyarországra, felállhatok-e újra a katedrára? Találok-e elég erőt magamban, hogy szembenézzek azokkal, akik ugyanilyen tömeg részei lehetnek, ha a helyzet úgy hozza magával? Vagy úgy gondolja főtiszteletű uram, hogy nevelhető az ember?

– Nem, az ember nem nevelhető. Természetét nem változtatja, csak ideig-óráig, és akkor is csak kényszerítésre.

– És nekünk mégis meg kell próbálkoznunk a nevelésével?

– Halálunkig kötelezve vagyunk rá, sem balsiker, sem közöny, sem ellenségeskedés fel nem oldhat alóla. Ezen ne töprengj tovább, fogadd el vakon, mint a pápisták a dogmát.

Még sokszor elismételtem magamban a szavait. Egyszer Cápuaiban alamizsnát koldultam a főtéren álldogáló polgároktól, de azok dölyfösen csak annyit feleltek:

– Mi szoktunk alamizsnát adni, de keresztényeknek, nem eretnekeknek.

Csak annyit mondtam: – Adja az Úr, hogy jobb keresztények legyetek nálunknál! – és közben előrehaladt társaim után futottam.

Pesculopanium nevezetű falut elhagyva a betegeket számárhátra ültették, de a gyenge és lusta állatok nem haladtak olyan gyorsan, mint őreink szeretnék volna. A hóhérok ezért nem a szamarakat verték, hanem a rajtuk ülő betegeket, az ütlegektől a több mint hetvenéves Illés Gergely hamarosan holtra vált. Nem tudta magát tartani a nyeregben, társai két oldalról támasztották, de mivel egyik kezükkel a lábbilincüket kellett tartani, egy hegy meredek lejtőjén elengedték, Illés leesett a számárról, és agyonzúzta magát.

Séllyei kérte Gemannert, álljon meg szomorú karavánunk, hogy elföldelhessük Illést.

– Az Úr mondta: engedd meg a halottaknak, hogy eltemessék a halottaikat.

De Gemanner még azt sem hagyta, hogy kinyújtóztassuk, levétette azt a kevés rongyot, ami Illés nyakában megmaradt, és mezítelenül az út közepére vettette, kóbor kutyák étkéül.

Bár már sok társunk elhullott – hogy csak Sziviczky Andrást említsem, aki Sárvárrott, Karaszna Jánost és Szendrei Márton, aki Kapuvárrott végezte életét –, Illés volt az első, akinek halálát minden megmaradt prédikátor a saját szemével láthatta. Erről beszélt nekem Séllyei István, míg a számára mellett vonszoltam bilincseimet:

– Eddig mindenki maga dönthetett a saját sorsáról, most már az áruláshoz kevés volna saját akaratunk, meg kellene nyernünk Illés beleegyezését is, mivel ő mindvégig kitartott, és így ügyünk részese maradt és mindannyiunk hitelezője. Megnehezült a dolgunk, de talán meg is könnyebbült, mert most már végképp elvethetünk magunktól minden kételyt, az egyértelmű álláspont megtisztítja és megerősíti a lelket...

Itt tartott a beszédben, mikor odalépett hozzá a kegyetlen Ploss káplár, és elégedetlenül a szamár haladásával úgy egyberontotta a rajta ülő Séllyeit, hogy az orrából-szájából kiömlő vér megfestette a szamár oldalát.

Április 29-ik napján elérkeztünk Kaprakottára, itt is egy istállóba vetettek minket. A kapitány, látva, hogy mostani állapotunkban egy mérföldet sem vihet tovább bennünket, beleegyezett, hogy bilincseinket leverhessük lábunkról, és

derekunkra-nyakunkra kötve vihezzük tovább, de az ütések továbbra sem szüneteltek.

Három nappal később erdőbe érve az út kétfelé ágazott, az örök megosztottságát és figyelmetlenségét kihasználva Lányi György, Masznyik Tóbiás és Simonides János elfutott. Masznyikot és Simonidest néhány nappal később elfogták, de Lányit többé nem kapták a kezükbe.

A szökésért megdorgálták öreinket, akik úgy álltak bosszút, hogy visszarakták lábunkra a bilincseket. Egyik-másik prédikátor vasait csörgetve átkozta Lányit, felemlegették: Berencsen még dicsőségnek tartotta, hogy egybeláncolták olyan kiváló férfiúval, amilyen Miskolczi Mihály volt, miért nem vállalta továbbra is a szenvedések útját? Séllyei lecsendesítette a lázongókat, közöttük elsősorban Tinkovitz János nógrádi lelkészt:

– Tanácsot akartok adni az Úrnak, hogy mit tegyen velünk? Honnan tudjátok, mi a szándéka Lányival? Hátha mind egy szálig elveszünk, és ő viszi majd el példánk hírét Magyarországra? Az is lehet, hogy még viszontlátjuk őt és a segítségünkre lesz.

A Cápuából Aversába vezető úton Götz Mihály megérezte, hogy elérkezett megosztogatásának ideje, elbúcsúzott a társaitól és kiszenvedett. Halott és lélektelen testét lehajították a parasztszekérről, és az út mellett hagyták, már továbbindulóban mondott fölötte néhány szót lelkésztársa, Bugány Miklós:

– „Nem éheznek többé és nem szomjaznak többé, sem a Nap hévsége nem árt neki, mert a Bárány, aki vagyon a Széknek közepében, az táplálja és a vizeknek élő forrására viszi őt, és eltöröl az Isten az ő szemeiről minden könnyhullatást...”

Két hónapig tartott a szörnyű vándorlás Lipótvártól illetve Berencstől Nápolyig, az útnak indult negyvenhárom és öt prédikátorból harminc jutott el az út végéig. Később még a két theatéi rab: Harsányi és Czeglédi csatlakozott hozzájuk.

Nápolyban egy sáros pincébe vetettek minket, másnap, május nyolcadikán, előhoztak, levették rólunk régi bilincseinket, mert azokkal el kellett számolni kísérő öreinknek, alig kiserkent hajunkat újra lenyírták, és fejenként ötven aranyért eladtak minket a gályákra. Kollonits püspök beváltotta fenyegetését, rajta viszont majd Isten veszi meg a bosszúját.

Felírtak minket a soha meg nem szabaduló foglyok névsorába, ahonnan csak a halál törölhet ki, kitöltöttek minden rubrikát, anyánk, apánk nevét, hazánkat, de az utolsó kettőt: eladatásunk okát és idejét, valamint hivatalunkat, üresen hagyták. A törvény előtt akarták így fedezni magukat, mert Nápolyban tilos volt nemesembereket gályákra eladni, mi pedig, ha nem is születésünknel fogva, de hivatalunkra nézve nemesembernek számítottunk.

A tiszték aggodalommal néztek ránk: mihez kezdünk velük, hiszen mind csupa csont és bőr, egyszerűbb volna mindet halomra lövetni, legalább nem volna

velük több gondunk. De mivel rég volt háború, nem tudtak foglyokat ejteni, minket is átvettek.

A gerinc legelső csigolyája fölé tüzes vassal bélyeget sütöttek a nyakunkra, és ránk adták a gályarabok ruháját: egy turbánszerűen felköthető vörös rongyot és egy szakadozott csinvat leplet. Vigyáztak, nehogy el tudjuk fedni testünket a felügyelők ütései elől. Szakállunkat, hajunkat, bajuszunkat újra leborotválták, csak a fejünk búbján hagytak meg egy kis varkocsot, mint a törököknél szokás, ez a mi magyar lelkünknek jobban fájt, mint a tüzes bélyeg.

Élelmünk nem állt egyébből, mint kétszersültből és vízből, a többi rab a munkák szüneteiben salavári harisnyát kötött, ezért kaptak valamennyi pénzt, de mi ehhez sem értettünk.

Először különféle műhelyekbe kerültünk. A gályák mögött, közvetlenül a víz partján egy hatalmas épület állt a bognárok számára, akik éjjel-nappal, megállás nélkül építették a hajókat a király és az ország számára: különböző fegyveres gályákat, hombárhajókat, hadakozó katargót, tökhajót, mely úgy jár a vízen, mint a tők vagy a réce. A bognárok kezéhez hordoztuk a nagy gerendákat, mely munka nálunk erősebb embereknek is kitekerete volna homlokából az izzadságot.

Itt járt szerencsétlenül hitvalló társunk, Paulovics Mihály. Gonosztevő rabok közé sorolva fát rakott halomba, mikor a munkával végeztek, felügyelőjük kiadta a parancsot:

– Leva mano! – ami olaszul annyit jelent, hogy el a kézzel, abba lehet hagyni az emelést.

Paulovics viszont, mint latinul beszélő és gondolkodó ember, ezt a parancsot is latinul fogta fel: „leva mano”, vagyis emelj a kézzel, így még egyet akart emelni a fán. Tévedését a felügyelő engedetlenségnek vette, rárohant, és nagy botjával fejét, meztelen testét borzalmasan összeverte. Ettől kezdve Paulovics többé nem volt ép ember, arca hol elhalványodott, hol vörös-tüzessé változott, a feje állandóan fájt, és rosszindulatú hideg rázta.

Már halálán volt, amikor bevitték a nápolyi rabok kórházába. Meghalni sem hagyták nyugodtan, mert a kórház áldozó papja, egy fiatal jezsuita, mindig ott állt az ágya mellett és kísértette, hogy tagadja meg a hitét. Paulovics a szomszédos ágyon fekvő, ugyancsak súlyos beteg Otrókócsi Fóris Ferenchez fordult segítségért.

– Főtisztelendő Otrókócsi! Miért nem támogatsz engem ebben a nehéz küzdelemben? Hiszen láthatod, hogy ez a lélekrabló miképp ostromol!

Otrókócsi azonban nem segíthetett, mert őt is hosszában odakötötték az ágyhoz, és amúgy sem merte kihívni maga ellen az áldozó pap haragját. Így a haldokló Paulovics kénytelen volt magamagát védelmezni:

– Hagyjál engem békén meghalni! – kiáltotta. – Értsd meg végre, hogy ha harmincnyolc évig nem lettem katolikus, utolsó órámban is megmaradok a vallásomon.

Csak ezután válthatta fel a jezsuitát Paulovics fogolytársa, tisztelendő Leporinus Miklós. Leporinus elmélkedéseket olvasott fel, megkérdezte a haldoklót, mit kíván: temetésén milyen szent mondást hirdessenek ki?

– Legyen az, hogy: „Bízd az Úrra a te terhedet, és ő gondot visel majd rád.”

De Paulovics nem kapott keresztény emberhez illő temetést. Mikor meghalt, holtteste négy napig hevert a kórházudvar földjén, végre negyednap alkonyatkor két török rab kivitte, nagy köveket kötözött rá, és prédikátor társai szeme láttára a tengerbe hajította.

Mintha Isten nem akarta volna, hogy üldözőink megszabaduljanak gonosz tettük tanúbizonyságától, vihar támadt, a holttestre kötözött kövek leváltak, és a magas hullámok partra vetették Paulovics maradványait, kutyák és égi madarak martalékául.

Másnap a jezsuita áldozó pap felkeresett bennünket két kötéllel:

– Úgy tudom, nálatok az akasztott ember kötele szerencsét hoz, nem lehet alábbvaló az a kötél sem, mellyel a halott prédikátorra a köveket kötözték. Hadd kapja jutalmul a két legigyekvőbb: Steller Tamás és Kocsi Csergő Bálint. El ne merjétek hagyni, időről időre mutassátok be nekem.

És mindig magunkkal kellett hordanunk halott társunk megaláztatásának emlékét.

A másik műhely, ahová gyakran hurcoltak minket, a vaskötéltekerők háza volt; hogy itt mit kínlódtunk, azt csak az értheti meg, aki maga is próbálta. Ujvári Jánosnak a kötéljáró eszköz a fejét megsebezte, Körmendi Györgynek a lábait rontotta meg.

A tiszték a legkisebb dolgot sem vitték véghez ütések nélkül, Szomodi Jánost, minthogy szüntelenül dolgozott, szüntelenül verték, Szadai Andrást egy nap négyszer verték meg, olyan kegyetlenül, hogy az arca egybehasadt, és ömlött belőle a vér.

Hetünket elvittek a „Szent Januárius” névre keresztelt gályára, mely a franciák ellen indult Szicíliába. A „Szent Januárius” vitorlával is felszerelt, 35-40 méter hosszú, 4-5 méter széles hajó volt, három árboccal. A hajó orrában egy üteg ágyú állt, valamennyi le volt kötözve, mert ha a viharban elszabadulnak, összevissza gurultak volna.

A legénység 400-450 emberből állt, ennek fele szabad állású volt: matróz és katona, a többi rab. Elosztottak minket is a többi rab közé. Arccal a hajót felé ültünk. Ruháinkat elvették, egymáshoz és a padhoz láncoltak minket. Mindkét oldalon 24-24 evező állt ki a hajó oldalából, minden evezőt négy-öt ember hajtott vezényszóra, úgy kellett húznunk, hogy egyik lapát se fölözze a másikat.

A súlyos oldalevező rántása majd kitepte a karunkat, főleg, ha a rántás megelőzte a hullámot, vagyis a hullámnál gyorsabban érte a víz színét. Néha tizenöt-húsz órát eveztünk egyfolytában, miközben a padok között, a járódeszkán a hóhérpallér fel-alá sétált, és bikacsökkel verte meztelen hátunkat.

A gályán halotti csönd uralkodott, szájunkat vasból készült, gyötrelmes körtével peckelték ki, aki nem akarta engedni, azt torkon ragadták, és levegő után kapkodó szájába nyomták bele a körtét, mely ott magától kipattant.

Evezés közben úgy etettek minket, hogy a hóhérpallér egy percre kivette a pecket a számból, és ecetbe vagy borba mártott kétszersültet tömött a helyébe, pihenés idején pedig egy vályúba korpát, kását, babot öntöttek elénk. Egyik emberségesebb tiszt egy gerezdnyi szalonnát is adott volna nekünk, de a parancsnok nem engedte, egy francia államférfiúra hivatkozott, aki azt mondta, hogy semmi sem ront meg jobban egy rabszolgát, mint a kövérség és a nagy has.

Az állandó hallgatásban a rabok leszoktak az emberi beszédről, a hajóra lépő idegent hu-hu-hu kiáltással üdvözölték, akár a kutya, este pedig, mikor a jezsuita atya elvégezte a litániát, egyhangú, elnyújtott üvöltéssel jelezték, hogy aludni szeretnének. Ez után a szomorú takarodó után bilincsbe verve végigdőlünk a padokon vagy a padok alatt.

Amit még kimondani is szörnyűség: néhány önkéntes is akadt a lapátosok között, akiket a nyomor és az éhezés bírt rá, hogy szabad ember létükre felvegyék a bilincset, általában népes családok föld nélkül maradt gyerekei voltak.

Akit egyszer az evezőlapáthoz láncoltak, azt csak a halál szabadíthatta meg. Ritka kivételként előfordult, hogy irgalmas szerzetesek, akik erre tették fel az életüket, kiszabadítottak egy-egy rabot a törökök, franciák vagy a római pápa gályáiról.

A rabok erejét a szájfene kezdte ki, a nyomorúság pedig befejezte a halál munkáját. A közös sors a prédikátorokat sem kerülte el, meghalt közülünk Füleki István és Mazári Dániel, testüket a legközelebbi parton földelték el. Sok hányattatás után öten visszatértünk egy másik, „Szent Klára” névre keresztelt gályával.

A jezsuiták még a gályákon sem hagytak békén minket, egy öreg szerzetbeli, aki magát a gályákon nyomorgók irgalmas atyjának nevezte, hogy honnan, kitől és miért kapta ezt az elnevezést, senki sem tudta, kért, hogy álljunk át a római hitre. Társaim nevében én kérdeztem meg:

– Miért állanánk mi át?

– Nézzétek: én már hatvan esztendőnél idősebb vagyok, minden vallásokat megvizsgáltam, és a mi vallásunkat találtam egyedül üdvözítőnek. Higgyetek nekem.

– Mi nagyon sokra becsüljük a te nagy tapasztalatodat – mondtam –, de csak a te szavadra mi nem építhetjük a hitünket, hozzá fel más bizonyságokat is.

– Ott vannak például a jó cselekedetek!
– Nálatok? Mi csak azt tapasztaltuk, hogy nálatok semmi véteknek büntetése nincsen, szabad minden lopás, gyilkosság, paráznaság, szodomitaság.

– Az lehet, hogy nálatok van a szentebb élet, de nálunk a jobb hit.

Erre nem maradt más, mint a régi felelet:

– Jó fa nem teremhet rossz gyümölcsöt.

Más veszedelmes térítők is jártak hozzánk. Mikor Harsányi István megérkezett, őt hívta ki nyilvános vitára Tarracenus János presbiter pap, aki oly híres ember volt tudományban és szentségben, hogy már Indiába akarták küldeni apostolságra. Tarracenus köszöntötte a foglyokat, aztán megkérdezte:

– Hiszitek-e az Ótestamentumot?

– Miért kérdezed? Tudod te jól.

– Akkor hallgassátok meg az érveimet. Ha Mózesnek volt széke és katedrája, márpedig az Írás ezt bizonyítja, Szent Péternek is kell bírnia hasonlóval.

– Mit csapongsz itt összevissza? – kérdezte Harsányi István. – Ha vitatkozni akarsz velünk, vitatkozzál úgy, ahogy illik. Mit bizonyítasz ezzel?

– Ezt azért mondom, mert ti nem hiszitek a pápát. Márpedig, ha Szent Péternek nincs katedrája és utódja, mind elvesznek a bárányok.

– Tagadom a következtetést.

Tarracenus akkor a minket körülvevő sokasághoz fordult, és olaszul azt mondta nekik, hogy az öreg prédikátor semmit sem tud felelni az ő érveire. Az örök nem akarták engedni, hogy hozzáérjen a szent emberhez, de Harsányi mégis odacsúszott hozzá, és megrántotta köntösének szegélyét:

– Ne a tudatlan tömeg előtt keressed a dicsőségedet, ha hozzánk jöttél, velünk vitatkozz.

– Miért, ki vagy te? Te talán magánál Krisztusnál is nagyobb vagy?

– Ezt sohasem mondtam, Krisztus szolgálói között én vagyok a legkisebb.

– Akkor kövesd te is Krisztus példáját, hiszen jól tudjuk, hogy Krisztus is engedett a főpapnak.

– Semmi köze sincs a ti pápátoknak a zsidók főpapjához, akire te hivatkozol. Krisztus az Atya törvényének engedelmeskedett, melyet magára vállalt, és nem a főpap akaratának, mert ha annak engedett volna, Krisztus a zsidó főpap tanítványa lett volna, az pedig lehetetlen.

Tarracenus közbeszólt, hogy hamis párhuzamát megvédje.

– Igenis: Krisztus a főpap tanítványa volt.

– Ezek szerint mikor Krisztus megdorgálta a főpap és a farizeusok viselkedését és tradícióit, akkor a saját mesterét és iskoláját dorgálta meg, a főpap pedig, mikor halálra ítélte Krisztust, a saját tanítványa fölött mondott ítéletet? Ez hamisság, amit akárki beláthat.

Ekkor a nagy szentségű presbiter egyebet nem tehetvén, kiáltozni kezdett Harsányira:

– Te felfuvalkodott, kevély öreg, te magad vagy az ördög!

– Te teológusnak mondod magad, miért dühösködsz akkor, és miért káromlod felebarátodat?

Egy másik jezsuita a védelmére sietett:

– Ez nem dühösség benne, hanem ő igen hirtelen és hitbuzgó ember.

Tarracenus tovább kísértett:

– Én nem vitatkozni jöttem hozzátok – pedig azért jött, mint jól tudtuk –, hanem, hogy az igazságra tanítsalak titeket és megtérítselek.

– Ha azért jöttél, tudnod kell, hogy öntelt és durva ember szájából senki sem fogadja el a tanításokat. Alázatosan kellett volna felmutatnod a megtérítés érveit, de te ehelyett ördögnek nevezted. Miért kellene megtéríteni az ördögöt?

Elment a fényes presbiter pap, és soha többé nem jött hozzánk vitatkozni.

A későbbi századok talán csodálkozni fognak, hogy mi olyan könnyen győzhettünk a vitákban, de ez a harc nem vette túlságosan igénybe erőnket. Mellettünk állt a megrontatlan Hit igazsága, ezen túl, mint fentebb már mondtam, mi, a reformata vallás egyszerű prédikátorai és rektorai, tizenöt-húsz évig tanultunk, mielőtt elindultunk volna pályánkon, a katolikus kanonokok vagyis főpapok közül viszont csak minden tizedik végzett főiskolát, a közönséges papok örültek, ha írni-olvasni tudtak és egy kicsit latinul, hogy misét mondhassanak.

A szent iratokat és saját szimbólumaikat sem becsülték: a papok a Bibliából jószoltak, kuruzslók módjára szentelt olajjal gyógyítottak, sőt szerelmet gerjesztő italokat is kevertek. Az sem ment ritkaságszámba, hogy egy katolikus tisztelendő kocsmát, játékbarlangot, sőt bordélyházat nyitott. A vallásra és a tanulásra maradt a legkevesebb idejük. Mindig így történik, ha egy vallás hit helyett csak hatalmat ad a papjainak.

13

Az 1675-ös év múlásával a fátum jó változásokat készített számunkra. Segítőink akadtak Weltz György és Weltz Fülöp tekintélyes nápolyi polgárok személyében. Ők már a Theátéban maradt raboknak is küldtek egy summa pénzt, és Weltz György fogadta a Nápolyba érkező Harsányit és Czeglédit.

– Ismertek ti engem? – kérdezte tőlük.

– Nem ismerjük kegyelmed személyét.

– Én vagyok a ti barátotok: Weltz György. Legyetek bátrak, és ne csüggedjetek, már kérvényt adtam be ügyetekben a spanyol alkirályhoz, várom rá a választ.

Köszönték a rabok a főemberek nagy fáradozásait. Weltz pénzt adott nekik is, örzőiknek is, borbélyokat hívatott, akik a prédikátorok sebekkel borított testét bekötözték, gyógyították.

Sokáig nem tudtuk, milyen valláson állanak a Weltz testvérek, bár cselekedeteik nem mutatták, hogy valódi pópisták lennének, később mégis kitűnt, hogy a római katolika hitet követik.

Isten kifürkészhetetlen akarata, hogy aljassá züllött eszmék tiszta és feddhetetlen életű embereket is maguk mellé tudnak állítani. Ezek a régmúlt tradíciókat tartva szem előtt, mindenüket feláldozzák, hogy megóvhassák eszméik rég elveszett becsületét. Hasonlatosak ők a kiskorú gyerekekhez, aki a maga gyenge kezének munkájával szeretné pótolni azt, amit a részeges apa, céda anya és tolvaj testvérek pusztítanak a családon nap mint nap. Ezek – közöttük a Weltz testvérek is – állíttassanak külön az Utolsó Ítélet napján, jóindulatuk legyen bizonyság érdekükben.

A Weltz testvérek minden harmadik-negyedik napon meglátogatták a láncra vert foglyokat, és vigasztalták őket, minden héten egyszer ételt küldtek a maguk asztaláról, elpusztult ruháikat másokkal pótolták, és még a gályán lévő tiszteket is megvesztegették ajándékokkal, hogy bánnának szelídebben a prédikátorokkal. Bár olyan nagy emberek voltak, hogy egész Nápoly tisztelte és csodálta őket, nem szégyellték, hogy ilyen alávaló és megvetett rabokkal társalkodjanak:

– Most már legyetek csendes elmével, gondoljátok meg, milyen csodálatos munkát végzett az Isten sorsotokban, hány ellenségetek gonosz szándéka ment füstbe azzal, hogy ti életben maradtatok. Mint ahogy Jezabel megesküdött, hogy elveszejtí Illést, tirátok is oly hiába fenekednek üldözőitek. Bízzatok benne, hogy az Úr a gályáról is megszabadít titeket.

Még náluk is többet tett ügyünkért Zaffius Miklós, aki Velencében praktizált mint orvosdoktor, de valójában az evangéliumi tudományok titkos prédikátora volt, orvosi hivatalát csak azért folytatta, hogy fontosabb munkáját elrejthesse. Ő tudott sorsunkról, és megmozgatta ügyünkben Európa összes református hatalmasságát, írt Angliába, Genfba, Hollandiába, Bécsbe a követeknek, Erdélybe a fejedelemnek, leveleiben előadta siralmas állapotunkat, pénzt kért, hogy kiválthasson minket a gályákról, és arra is talált erőt, hogy vigasztalja a prédikátorokat.

Zaffius átköltözött egy időre Nápolyba, hogy kikémlelje szabadulásunk módját. Először a német főtisztékkel kötött barátságot, mivel azok dicsekedtek, hogy teljhatalmuk van a foglyok fölött. Sokszor meghívta ebédre Stahremberg generálist, gazdagon meg is ajándékozta. Stahremberg már megígérte, hogy elbocsát minket, de a mellé kirendelt jezsuita elijesztette szándékától, mondván, hogy a király csak akkor engedi szabadon bocsátani a prédikátorokat, ha elhagyják a vallásukat.

Ezután Zaffius a nápolyi spanyol alkirálynál, Don Antonio Pedro Alvareznál próbálkozott. Kérvényt adott be, amelyben bizonygatta a prédikátorok ártatlanságát: ha valóban bűnösök, miért hozták volna egészen ideig őket? Magyarországon is találtak volna a számukra hóhérbárdot vagy akasztófát. Kérte az alkirályt, ne vegye lelkére ártatlanok sanyargatását, és felajánlotta neki a gályarabokért kifizetett pénz visszaadását, fejenként ötven aranyat.

Az alkirály azonban nemcsak feslettségben élő, rossz ember volt, hanem a jezsuiták rabja is, Zaffius kérvényére ennyit felelt: a prédikátorokat neki úgy adták át, hogy azok soha sem csere, sem váltság útján meg ne szabadulhassanak, és ő ehhez tartja magát.

A hadi helyzet fordulása jött segítségünkre. Messinában a nép fellázadt a spanyolok ellen, és a francia királyhoz fordult segítségért, Lajos el is küldte katonáit, abban reménykedve, hogy Szicíliát, sőt egész Itáliát elfoglalhatja. Don Alvarezt, mint semmirevaló, tehetetlen parancsnokot leváltották, helyébe új alkirály, Don Ferdinando Giacomo Marchesio de los Velez neveztetett ki.

Úgy hírlett, kegyelmesebb lesz, mint elődje. Weltz György maga mellé vette a Nápolyban tartózkodó Littleton angol tanácsurat, és felkereste az új alkirályt, mindegyikünkért száz aranyat ígért. Don Ferdinando hajlott volna az ajánlatra, de hatalma kezdetén állva még nem mert ujjat húzni a jezsuitákkal.

Reményeink megsokasodtak, mikor a spanyolok szorongatott helyzetükben a belgáktól kértek segítséget, és 1675 decemberének tizenkettedik napján megérkezett Nápolyba Johannes de Haan tengernagy. A hatalmas belga-holland szövetség Zaffius titkos leveleiből és más jelentésekből már jól ismerte ügyünket, Bécsben állomásozó nagykövete, Bruininx Hammel Gellért egy memorandumot tett le Lipót király elé, melyben kimutatta a prédikátorok ártatlanságát, s az ügynek megnyerte a szász választófejedelem és az angol király támogatását is. Lipót kénytelen volt elrendelni ügyünk felülvizsgálatát.

Johannes de Haan elküldte hozzánk hajóhadának káplánját, Vireth Egyedet, ő egy vigasztaló levelet hozott magával, és hogy tisztább ismeretekkel tudjanak munkálkodni szabadulásunkon, tíz kérdést tett elibénk. Azt kutatta, hogy miért, kinek a parancsára és mikor hívtak össze minket Pozsonyban. Mivel vádoltak és hogy ítétek el minket, a tömlőcből hogy kerültünk a gályákra? Mi szerepe volt mindezekben a királynak? Hogy hívnak minket, melyik városban vagy faluban voltunk papok és iskolamesterek, híveink tettek-e valamit a kiszabadításunkra? Végül: milyen utat gondolunk a legjobbnak, hogy kiszabadulhassunk és visszanyerhessük régi tisztségünket?

Megfeleltünk mindezekre pontról pontra, hathatósan és becsületesen. Válaszunkat megkapván a tengernagy maga mellé vette Vireth Egyedet, felkereste az alkirályt, és kérte, bocsásson szabadon minket, mivel a déli napnál is világosabb, hogy ártatlanok vagyunk. Don Ferdinando nem merte megtagadni

kérését, ahhoz túlságosan is szüksége volt a belga és holland hadihajók segítségére, mindent megígért. Vireth Egyed elhozta a hírt a börtönünkbe, hogy harmadnap kiszabadulunk. De korai volt az örömünk. Másnap reggel a tengernagy elhajózott Szicíliaba, hogy a franciákkal felvegye a harcot, az ő távozásával don Ferdinando megfélekedett az ígéretéről, minden maradt a régiben.

De az Isten újabb segítőt küldött Ruyter Adorján Mihály főtengernagy és flottaparancsnok személyében. Ruyter magával hozta a szövetséges rendek memorandumát a rabok kiszabadításáról és Hammel Bruininx feljegyzéseit, melyeket maga a király is elfogadott. Még a szicíliai spanyol alkirály levelét is csatolta, Marchesio de Villafranca olyan szavakkal támogatót minket, mintha a raboskodó papok mind testvér atyafiai lettek volna.

Most már nem lehetett tovább halogatni, összeült a nápolyi tanács, és megvizsgálva ügyünket, a prédikátorokat ártatlanoknak találta az ellenük felhozott vádakban. Január huszonkettedik napján úgy rendelkezett, hogy szabadon kell bocsátani minket. Egy holland tanácsúr, Van der Cornelius jött a gályákra kihirdetni, hogy kész a szabadságunk, nem sokkal később követte őt Weltz György és Fülöp is.

Most már minden órában vártuk szabadulásunkat, de egyre késett. A holland hajók második raja is elvitorlázott, hogy harcba szálljon a spanyolokért. Híre terjedt, hogy többé nem is térnek vissza. A jezsuiták, akiknek halálos vereséget jelentett volna egyetlen prédikátor megszabadulása is, csak erre vártak. Előbb csak ilyen-olyan ürügyekkel tartóztattak, aztán bátorságra kapva újból leborotválták hajunkat és szakállunkat, ismét terhes munkákra hurcoltak minket, és a verések is újra elkezdődtek. Gúnyoltak minket, és gyakran mutogattak egy gályát, mely nemsokára elindul velünk Kína felé, ahol pártfogóink soha többé nem találhatnak nyomunkra.

Már minden reményünket elveszítettük, mikor február tizenegyedikén reggel észrevettük, hogy a holland hajóhad visszatért az öbölbe, felsorakozik a várossal szemben, ágyúit a várra és a palotákra emeli, készen rá, hogy bombáival elrontsa.

Maga de Ruyter nem lépett Nápoly földjére, csak egy csónakot küldött ki Vesthovius Tódorral és Vireth Egyeddel. Üzenetében a nápolyi alkirályt és egész Nápolyt hitszegőnek nevezte, többé nem adva semmiféle ígéretre meghagyta, hogy aznap éjfélig küldjék hajóra a prédikátorokat, különben a várost eltörli a föld színéről.

Az egész tengert elborító, hatalmas hajóhaddal szemben don Ferdinando csak két ágyús hajóval rendelkezett, így a fogait csikorgatva, de elfogadta az ultimátumot. Délelőtt tíz órakor abbahagyatták velünk a munkát, két óra felé leszedték rólunk a bilincseket, és átvittek egy szemközti, tisztességesebb gályára; ott kellett várakoznunk, míg az alkirály forma szerint is dönt a sorsunk fölött. Már esteledett, mikor jelentkeznünk kellett a gályák parancsnokságának hivatalos

szobájában, hogy kihúzzák neveinket a gályarabok vastag névjegyzékéből, melyet a halál lajstromának is hívtak.

Huszonöten éltünk még a gályaevezősök közül – Harsányit és Czeglédit más börtönben őrizték, őket Ruyter később szabadította ki. Egyenként szólítottunk a gályarabok parancsnoka elé, alá kellett írunk egy nyugtatványt eltávozásunkról. Ahogy a tollat letettük, szabaddá váltunk, Vesthovius és Vireth átvett minket a maga rendelkezésébe.

A parancsnok huszonötödiknek a fentebb már említett Tinkovitz Jánost idézte széke elé – ő volt az, aki leginkább korholta Lányi szökését. Tinkovitz volt köztünk a legidősebb és a legszegényebb, mikor nógrádi kis ekléziájából feljött Pozsonyba, csak egy fél kenyeret és néhány fej hagymát tudott hozni magával. A hosszú gyalogút közben sem kapott pénzt sehonnan, ennek ellenére még társaitól sem fogadott el alamizsnát. A parancsnok nyújtotta felé a tollat:

– Írd alá, aztán menjetek mind utatokra.

– Nem tehetem! – mondta Tinkovitz, és megállt a parancsnok előtt.

A már megszabadult Séllyei István visszafordult, és az öreg prédikátorhoz sietett ijedten:

– Miért nem írod alá?

– Ha ezt akartam volna, megtehettem volna még Pozsonyban.

– Hogy érted ezt?

– Gondoljátok meg: ha elfogadjátok a szabadulásnak ezt az útját, bármily jótékony, de idegen erőszak kezéből, és holland, belga vagy más idegen országba mentek, nem történt más, mint ha aláírtátok volna a második számú reversionálist, melyben Magyarországról való önkéntes kimenetelre kötelezitek magatokat.

– Most sem állsz hazád földjén!

– De igen – mondta Tinkovitz. – Míg fel nem adtam igazságomat, nem fogadom el idegenek segítségét, addig lelkemben szabad vagyok, és jog szerint magammal viszek egy talpalatnyi Magyarországot. Hazám földje ez, ahol én állok, hurcoljanak bár tengeri gályákra vagy a sivatagba, vagy a Kaukázus havára.

A parancsnok már ment volna, sürgette a prédikátorokat, hogy fejezzék be a vitát. Séllyei még egyszer megpróbálkozott:

– Véget ért már a mi áldozatunk ideje, testvérem.

– Ezt honnan tudod? Ki mondta neked?

– Azt hiszed, Isten véletlenül küldte szabadulásunkra ezt a hatalmas hajóhadat? Nem nyilvánvaló akaratát fejezte ki vele?

– Bár a mi elménk nem arra való, hogy pislákoló gyertyaként Isten útjait világítsa, mégsem volna helyes, ha minden dologban, mely számunkra hasznos és kedvező, Isten akaratát látnók. Ilyen módon Kollonits és más gyilkosaink is jogot nyernek, hogy hóhérmunkájukat Isten akaratának tulajdonítsák. Kötelesek vagyunk

a törvényt kutatni, míg véges eszünkkel belátható, és jó vagy balszerencsében egyaránt ragaszkodnunk kell hozzá.

– Értsd meg végre, hogy itt már elvégeztük munkánkat: a példa, amit állítottunk, évszázadokig példa lesz. Akármilyen magasztos lenne is, küldetésünk nem fejeződhet be a gályákon, mint ahogy nem a pozsonyi idézéssel kezdődött. Előbb vagy utóbb haza kell jutnunk, mert az országnak és vallásunknak szüksége van élő testünkre és munkánkra, nincs, aki a helyünkbe lépjen. És a valóságos Magyarország bajai számomra sokkal többet jelentenek, mint a képzelgéseinkben magunkkal hordozott Magyarország minden dicsősége.

– Krisztus sem fordult vissza a Golgotha közepéről, nekünk is végig kell járnunk a magunk útját, mert csak az út végén vár minket a Megváltás, és senkit sem válthatunk meg, ha előbb magunkat nem váltottuk meg. Nem kívánom nektek, de tapasztalni fogjátok, hogy félbehagyott munkáttal semmit sem értetek el, és még százszor visszatérnétek ezekre a gályákra.

Séllyei elveszítette a türelmét.

– Szálljon az én fejemre minden kárhozat, ami szabadulásunkból következik! Mondd meg, mit akarsz hát?

– Én semmit. Ti akarjátok, hogy változtassak azon, amit lelkiismeretem tanácsol, én nem állok útjába szabadságotoknak.

– És veled mi lesz?

– Nekem osztályrészemül jut a még nagyobb szabadság, melyen többé már semmi változás nem eshet – ezzel Tinkovitz örei kezére adta magát, akik visszavitték a gályára.

Weltz György egy olasz jogi doktorra bízta, hogy figyelje a sorsát, és ha lehet, próbáljon segíteni rajta, a doktor néhány hónap múlva értesített minket, hogy Tinkovitz testének romlandó sátorát letette. A „Szent Hilárius” nevezetű hajón evezett, viharba kerültek, és három napig élet-halál között hanyódtak a hullámokon. A veszély elmúltával a hajó kapitánya felhozatta a fedélzetre Szent Hilárius festett képét, és elrendelte, hogy mindenki leborulva imádjá a szerencsés megmenekülésért. Tinkovitz nem hajtotta meg a térdeit, ezért az alig elmúlt veszélytől eszelős kapitány kardjával rávágott, az öreg prédikátor összecsuklott és meghalt.

Mikor testét megszabadították maradék rongyaitól, hogy a vízbe dobják, mellén egy kis zsinegen függő dobozt találtak. Pénzt gyanítva felnyitották, de csak egy papír volt benne, melyre Tinkovitz életének jeligéjét írta: „Ama nemes harcot megharcoltam, futásomat elvégeztem, hitemet megtartottam. Végezetre eltétem nékem az igazság koronája, melyet megád majd nekem az Úr, amaz Igaz Bíró.”

Így hát a gályák parancsnokának hivatalából csak huszonnégyen léptünk ki, és még sokáig emlékeztünk szomorúan tőlünk elvált társunkra.

Akár a régi egyiptomiak a zsidókat, az alkirály nagy sebtében kiküldött minket városából, beszálltunk az értünk küldött csónakokba. A nagy hajók felé tartva, mintegy álomban beszélünk és énekeltük Isten nagyságos dolgait.

Először Haan János tengernagy hajójára vittek minket. A főember örömeiben könnyeket hullatott, mint olyankor szokás, mikor az elmúlt nagy szenvedéseket a szép jelennel vetjük egybe, s nem tudván hogy kimutatni szeretetét, csókolta, ölelte az Úr elromlott szolgálait, vacsoránál a díszhelyre ültetett minket, és amikor mi erre méltatlanoknak mondtuk magunkat, a Szentírással felelt:

– Az Isten felemeli a szegényt a porból, s a szűkölködőt előveszi a ganajból, hogy ültesse fejedelmek közé, az ő népének fejedelmei közé!

Másnap, február tizenkettedikén Ruyter Mihály főadmirálishoz kísérték minket, aki ritka kegyességet és emberséget mutatott irántunk. Nem tudván eltérni rongyainkat, tisztességes ruhákról gondoskodott, utána leültetett asztalához. Mikor meg akartuk köszönni, elhárította:

– Nem szükséges, uraim, hogy a mi jóakaratumkat megköszönjétek. A ti ügyetekben mi nem voltunk egyéb, mint eszköz Isten kezében.

Felelt erre Harsányi István:

– Az Isten eszközeinek is meg kell adni méltó becsületüket.

– Megtörtént azzal, hogy minket választott ki erre a cselekedetre. Én életem rendjében sok győzelmet arattam ellenségeim fölött, de egyet sem becsülök annyira, mint azt, mellyel titeket kiválthattalak az elviselhetetlen terhek alól.

A hajóhad vitorlát bontott, Ruyter előadta nekünk további szándékait: ha közeli visszatérése megengedi, a Földközi-tengeren és az óceán egy részén elvisz magával; ha ez nem lehetséges, biztos hajón elküld minket valamely protestáns országba. Megfontolván indokait, mi is helyben hagytuk a tervét, mert ha a szárazföldi utat választjuk, át kellett volna kelniünk egész Itálián, és a Nápolyi Királyságban vagy Róma közelében aligha kerülhettük volna el a jezsuiták bosszúját.

Néhány hetet a holland hajón töltöttünk, várva az indulás jelét, közben további utunkat latolgattuk. Bárhogy kívánkoztunk is haza, be kellett látnunk, hogy egyelőre lehetetlen, az evangélikusok a lutheránus Szászországban vagy Dániában szerettek volna menedéket kapni, mi pedig a kálvinista Svájcban vagy Hollandiában. A különböző tervek máris szétválasztották egykor közös csapatunkat.

Március végén megérkezett a parancs, miszerint a flottának továbbra is olasz tengeren kell maradnia. Hogy ne kelljen egy harcban álló hajóhaddal bolyonganunk, Ruyter átvitetett minket a Messinához közeli Melazzo kikötőjébe, ahol felszálltunk egy Margarétha nevezetű angol hajóra, melyet Andreten Jakab kapitány vezényelt.

Ruyter útlevelet adott ki, melyben a hatalmasok segítségét kérte számunkra, viszonzásul saját szolgálatait ajánlva fel. Krisztusnak ez a sokat harcolt vitéze mindennap táplálta hitét az Igéből, az Ótestamentumot tizenháromszor, az Újtestamentumot harminckétszer olvasta által, ritka tudományú és belátású férfiú volt. Szomorú pillantásokat vetett a reformátusok és evangélikusok különálló csapatjaira, és ilyen beszéddel bocsátott el minket:

– Íme, láthattátok, hogy tiport el titeket a közös ellenség, egyformán gonoszul bánt veletek, de ti egyetértés helyett most is veszekedtek egymással. Együtt szenvedtetek, hadd kérjem tehát tőletek, hogy ezentúl együtt is dolgozzatok. Egy-egy pénzt adok néktek emlékezetül: a pénz egyik oldalán két agyagkorsó úszik a tengeren, erről jusson eszetekbe, hogy ha egymás ellen mentek, cserép lesz belőletek; a másik oldalán pedig egy pár jármos ökör, ami azt jelenti, hogy csak együtt vagytok erősek.

Ezeket a szavakat Ruyter Mihály Adorján végakarátának tekintettük. Három héttel később megtámadta Szicília partjainál Duquesne Mátyás Szaniszló francia tengernagy hajóhadát, a parancsnoki hídon állva eltalálta egy ágyúgolyó, és leszakította mindkét lábát; nem érte meg a csata győzelmes végét. Emlékére megfogadtuk, hogy a torzsalkodás örök időkre megszűnik közöttünk.

Április harmadikán – éppen két évvel halálos ítéletünk kihirdetése után, elegendő élelemmel és mindennemű útravalóval ellátva, elindultunk. Sok vihartól hányattatva ugyanezen hónap huszonegyedik napján megérkeztünk Velencébe; négy napos veszteglés után bocsátottak be minket a városba.

Több más jötevőnk élén maga Zaffius Miklós várt, gyakran kiáltotta: győztünk, győztünk! Mintha csak magamagát akarta volna meggyőzni, mert lelkében mindig lehetetlennek tartotta, hogy meglássa a rabokat, akikért oly sokat fáradozott.

Velencében sok német és francia származású, protestáns kereskedő élt. Szoros közösségben, a Rialto-híd melletti német kolónián laktak, ennek a telepnek volt titkos lelkésze és szellemi mozgatója Zaffius Miklós. Az ő kérésére adták össze a pénzt a kereskedők a mi kiszabadításunkra s más fogolytársaink támogatására.

14

Mivel olyan gyengék voltunk, hogy utunkat semmiképp sem folytathattuk, Zaffius saját házába fogadott minket, és mint orvos, maga gondozta betegeinket. Mikor Zaffius az időt és állapotunkat megfelelőnek találta, feltárta előttünk azokat a dolgokat, melyekről rabságunkban nem értesülhettünk. Mindenekelőtt beszámolt hátramaradt társaink sorsáról.

Mint fentebb már említettem, a mi csapatunkat a lipótvári, a berencsi és a komáromi börtön rabjaiból állították össze. Éberhárdon hat, Kapuvárott nyolc, Sárvárott tizennégy prédikátort őriztek, tőlünk elkülönítve. Éberhárdon némelyek a hittagadást választották, mások, kihasználva öreik elszunnyadását, megszöktek, az ő sorsukról nincs fontosabb mondanivalónk.

A sárvári börtönben meghalt Sziviczki András, a kapuváriban Karasznai János és Szendrei Márton, a megmaradt húsz prédikátort ellenségeink 1675. július másodikán indították el a mi nyomunkban, Kövér Györgyre, Kollonits szolgálékú drabantjára és egy német segédcsapatra bízva. Útjuk nem sokban különbözött a miénktől, lenyírták hajukat és szakállukat, kifosztották őket pénzükből és ruháikból, testüket csak egy hosszú inggel takarhatták el, mely a legdurvább vászonból készült.

Triesztbe érve őket is tengerre akarták szállítani, Nápoly felé, de a hadihelyzet alakulása lehetetlenné tette, a Velencei Köztársaság háborús okokból megtiltott mindenféle áthajózást. Szárazföldön viszont a katonák nem akarták folytatni az útjukat, inkább megszöktek, a bilincsbe vert prédikátorokkal csak csekély számú őrség maradt.

A német segédcsapat parancsnoka, Heinrich von Heinrichson hajlandónak mutatkozott a foglyokat szabadon bocsátani, de fejenként száz birodalmi tallér váltságdíjat követelt. Ezt a hatalmas pénzt csak Csuzi Cseh Jakab tudta letenni, ő kezességet vállalt négy barátjáért, elutazott Bécsbe, hogy megszerzi a pénzt számukra is, de társai többé nem látták. Csak Csuzi Cseh szabadult meg az ellenség kezéből.

A többiek nem számíthattak magas pártfogókra. Heinrichson tábori sebésze, egy Rotenbiel Ulrich János nevezetű, vallásunkon álló ember azt a tanácsot adta, hogy a váltságdíj előteremtéséért forduljanak kérvénnyel Zaffius Miklóshoz. Tudta, hogy Zaffius a zürichi egyház megbízásából gyakorolja titkos hivatalát, és összeköttetésben áll az angol királlyal és Hollandia hatalmas rendeivel is.

A parancsnok, aki minél hamarabb szeretett volna pénzt látni és megszabadulni a foglyoktól, beleegyezett, hogy Rotenbiel és a foglyok nevében Beregszászi István hanvai lelkész személyesen vigye a kérvényt Velencébe, ahová meg is érkeztek augusztus közepén.

Zaffius azonnal munkához látott, Schorer János és Lauber Mátyás velencei német kereskedőktől kieszközölt száz tallért, azt Rotenbielnek adta, félig-meddig ajándéknak és költőpénzül, s visszaküldte Triesztbe, hogy ha lehet, az ezeröttszáz talléros váltságdíjat alkudja le a felére.

Rotenbiel még augusztusban meghozta Heinrichson válaszát: hajlandó beérni kilencszáz tallérral, bár ez az összeg alig téríti meg a saját költségeit is. Még a kilencszáz tallér is túlságosan nagy pénz volt, a velencei kereskedők egymaguk

nem vállalhatták, hiszen ezen kívül az akkor még a gályákon raboskodó prédikátorok váltságdíját is elő kellett teremteniök.

Zaffius érdekünkben felrázta az egész protestáns Európát, még saját régi iskolájának, a zürichi Teológiának is írt, s minden levélhez mellékelte egy másolatot a prédikátorok hozzá intézett kérvényéből.

Bár levelét mindenütt szomorúsággal és felháborodással fogadták, a pénz csak lassan gyűlt. A református Basel elrendelte a gyűjtést, de protestált az ellen, hogy a prédikátorokat közös néven egyház szolgáinak nevezzék, jöllehet egy részük evangélikus hitvallású. Bern városa pedig azon töprengett, vajon a gyűjtés csak a városra terjedjen ki, vagy a környező vidéket is bevegyék. Nyilvánvaló, hogy valamennyien a hatalmas Hollandia közbelépésére vártak, és abban reménykedtek, hogy végül is el tudják kerülni a váltságdíj kifizetését. Csak a következő év januárjában érkezett említésre méltó nagyobb összeg.

Zaffius nem merte kockáztatni a német kereskedők pénzét, a kért összegnek csak egyharmadát, háromszáz tallért adott át Rotenbielnek, azt ígérte, hogy a foglyok megérkezése után azonnal kifizeti a többit is, pénzben vagy váltóban.

Rotenbiel megbetegedett, Heinrichson pedig gyakran távol járt Triesztől, így a foglyok szabadulása egyre inkább elhúzódott, ellenségeink időt és alkalmat kaptak a közbeavatkozásra. 1675. október 11-én megjelent egy horvát kapitány Triesztben, és a gréczi törvényszék rendeletét felmutatva, a foglyokat az Adriai-tenger mellett fekvő Buccari várába vitte. Itt a prédikátorok újból királyi területre lépve visszakerültek Kollonits drabantjainak fennhatósága alá. Heinrichson próbálta állni adott szavát, ímmel-ámmal protestált is, de hiába.

Kodermann András, Buccari kormányzója bizalmi embere volt Kollonitsnak, a rabokat elzárta a világ elől, a számukra érkező pénzt, orvosságot elkobozta.

A prédikátorokat nyakuknál fogva összeláncolták, és egy minden undokságtól bűzlő börtönbe vetették, melyet több mint ötven éve nem takarítottak. Majdnem derékig érő, véres és vizes mocsokban fetrengtek, kisebesedett a szájuk és megromlott, folytonosan véres, habos tajtékot köpködtek, és több víz és más nedvesség jött ki a szájukból, mint amennyit magukba vettek. Kétségkívül a természetes életerőt hordozó nedvek fogyásából származott ez a különbség. Nyolcvan napon át a börtön sötétségében egyszer sem látták a napfényt.

Hárman estek áldozatául e kegyetlen bánásmódnak. Elsőül Szendrei György, a balogi református egyház lelkésze. Mivel Szendrei testesebb volt társainál, hamarabb elfáradt és le-lemaradozott az úton, a katonák gyakran megverték vastag botjaikkal, s oly rettenetesen, hogy a botról lehasadozó szilánkok szerteszét repültek.

Buccariba érve Szendrei már a végét járta, beszélni nem tudott, csak sóhajtozott, és szeméit az égre emelte. Az istentelen poroszlók megragadták, a börtön lépcsőin, fáján, kövén és egy szűk ajtón át maguk után húzták, a haldokló

ember meztelen testéről a bőr darabokban súrlódott le, és annyira vérzett, hogy ő félholtan talán nem is döbbsent meg annyira, mint társai, akik a tócsákban összegyűlő vért szemlélték. Nem sok napot töltve a fogságban, meghalt, holttestét kihurcolták a börtönből, és koporsó nélkül temették el.

Őt követte Thököly István, róla semmi közelebbit nem tudunk, mert mikor a halállal viaskodott, elkülönítették társaitól. Vele egy órában halt meg jó barátja, Szentkirályi András is. Számtalan betegség sietette pusztulását, a gutaités elbénította lábát, teste elgennyedt, nedvei eloszlata céljából a vállán két hatalmas sebet nyitottak, de ez sem szolgált könnyebbségére. Buccari várán kívül az Adriai-tenger partján ástak neki sírt fogolytársai, itt temették el az út mellett, közel Szent Miklós templomához.

Talán az ő elrettentő haláluk, talán a bánásmód tette, talán az állandó fenyegetés, hogy Málta szigetére viszik és gályaraboknak adják el őket, nem tudhatjuk pontosan, de sok prédikátor megingott, és elvállalta, hogy lemond hivataláról.

Mi akkor még a nápolyi gályákon sínylődve értesültünk szándékukról, és Weltz György útján a legkomolyabb hangú levelet írtuk nekik, intettük és kértük őket, hogy változtassák meg a szándékukat. De még mielőtt ezt a levelet kézhez kapták volna, Kodermann, aki nem érte be többé a hivatalról való lemondás silány zsákmányával, fenyegetésekkel rábírta őket, hogy hagyják el hitüket! Tíz prédikátor – köztük az összes evangélikus, szám szerint hét, és három református – elhagyta vallását, és belépett a katolika egyházba.

Csak öt református pap maradt állhatatos, ezeket olyan tömlöcbe rakták, ahol sem ülni, sem állni, sem feküdni nem tudtak, tagjaikat kitekerve, eleven gúzsba kellett kötniök magukat. Időnként a jezsuiták kivitték őket a napfényre, csak azért, hogy kísértésbe hozzák lelküket.

Zaffius munkájának eredményeként a holland hatalmasságok közbeléptek Lipótnál, alig titkolva fenyegetésüket, hogy megvonják hadi támogatásukat és hogy a mi szenvedéseinket megtorolhatják a hollandiai katolikusokon. Ennek volt köszönhető, hogy 1676. március 20-án végre kiadatott a parancs, miszerint a prédikátorok, akár gályán, akár a tömlöcben, akár Magyarországon, akár idegen földön bárminemű hatalom felügyelete és őrizete alatt tartatnának is fogva, vasláncaik és mindenféle bilincseik alól oldassanak fel, és a gályákról, tömlöcökből minél hamarabb bocsáttassanak szabadon. A prédikátorok viszont írásban kötelezik magukat, hogy magukért bosszút nem állnak, sem a hazába vissza nem térnek. Eleinte vonakodtunk aláírni, de később ráálltunk, mivel Bécsben élő titkos barátaink értesítettek minket, hogy száműzetésünket hamarosan enyhítik, majd fel is oldják. Szalontai, régi pozsonyi procuratorunk kézhez véve a királyi parancsot, először Lipótvárra sietett, hogy Kaposi és Szentmiklósi szabadon

bocsátását követelje, de mind a két öreg prédikátor meghalt már régen. Innen ment le Szalontai Buccariba.

Kodermann nem engedte, hogy a procurator azonnal felkeresse a szabadulókat, hanem bűneit palástolni próbálva a megmaradt öt prédikátort előbb tisztességes lakásba költöztette át, tiszta ruhát adott rájuk, és vetett ágyra fektette őket.

Szalontai így is valóságos hullákat váltott ki a börtönből, csak hordszéken és lepedőkben tudta elszállítani őket. A hosszú éhezésben minden erejük elfogyott, hónapokig nem kaptak mást, mint korpából, örölt csutkából és más ehetetlen keverékekből készült kenyeret, még az ehhez járó levest is megvonták tőlük. A száraz kenyeret egymagában nem tudták elfogyasztani, csak hiábavaló halmokba rakták, vagy sáfáruknak visszaadták. Április 12-től május 7-ig, tehát majdnem egy hónapon keresztül sem egy falat kenyér, sem más eledel nem ment le a torkukon, leszámítva egy-egy korty ivóvizet. Mikor megérkezett Szalontai, a prédikátorok már nem vártak mást, mint a megmentő halált.

Még az ellenséges valláson álló orvos, Nonni János is, aki Flumen városában kezelte őket, levelében bizonyította, hogy a foglyok a legvégső nyomorúság állapotában voltak. Tizenöt napos pihenő után is csak nagy kínokkal indulhattak el Velence felé.

Velencébe érkezve Kállai István, a váli református egyház lelkésze nem bírta tovább a harcot a testét rontó betegségekkel. Az éhezés, szomjaztatás annyira meggyötörte, hogy szája és torca teljesen megrothadt, nyelve elsenyvedt a börtön csípős nedvességében, és tizenegy foga kiesett.

Nyakáról levették ugyan a vasörvet, kezéről a bilincset, de a betegséget semmiféle orvosi tudomány nem tudta kiűzni a testéből. Halála előtt való napon jobb kezét nyújtotta társainak, így búcsúzott el tőlük. 1676. május 24-én adta át lelkét Istennek, a velencei gyülekezet Lido szigetén temette el.

A második csapatból, mellyel húsz prédikátor hagyta el Magyarországot, tehát csak négyen őrizték meg hitüket és életüket – nem számítva a más úton megszabadult Csuzi Cseh Jakabot és Bátorkeszi Istvánt. A négy prédikátort velencei pártfogóik a Maria Formosa téren álló vendégfogadóban helyezték el, maguktól nem tudtak járni, Albert Konstantin német kereskedő ölben vitte fel őket az emeletre.

15

Kisebb csoportokra oszolva indultunk Svájcba. Az első tíz ember május nyolcadik napján hagyta el Velencét, Stoppán Péter kalauzolása alatt. Az örök hóval borított Bergell szorosán átkelve az organdini völgybe érkeztünk, ezt a vidéket már protestáns nép lakta.

Mikor híre kelt, hogy megjöttek a gályarab prédikátorok, még a falusi kislányok is elibénk siettek, és az ég felé emelt kezekkel dicsérték az Istent megszabadulásunkért. Boldog volt, aki valamit adhatott nekünk, négy napig maguknál tartottak, és utána is csak nehezen engedtek el minket.

Chur városába jutva, május huszadik napján meghalt hitvalló társunk, Turóczi András, füleki evangélikus lelkész. Még a gályán egy szálfá összezúzta a lábát és belső részeit, többé nem nyerte vissza erős és állandó egészségét. Deszkavékonyagra lecsigáztatva és elkínóztatva szabadult, betegen kelt útra velünk, és bár itt Churban minden sebészeti és orvoslási mód rendelkezésére állt, Turóczi napról napra jobban halálra vált.

Halála előtt három nappal lelkésztársai fel akarván vidítani őt, elhozták a számára készített sarukat, és kérték, próbálja fel, de ő csak kinyújtotta az ágyon meztelen lábait, és azt mondta, hogy ezeket a romlandó sarukat ő már aligha hordozza.

Már beszélni sem tudott, suttogva mondta el alázatos halotti imáját:

– „Istenem, Uram, minden kegyelem forrása! A Te véghetetlen és kimondhatatlan irgalmadba ajánlom szegény lelkemet, fáradt testemet, eszemet, beszédemet, bejöveteletem és kimeneteletem, gondolataimat, hitemet, vallásomat, életem egész folyását, vándorlásom végét és utolsó órámat, üdvösségemet és lelkem boldogságát, testem békés pihenését és feltámadását, amit szívemből kívánok majd az egész örökkévalóságon keresztül.

Veled akarok megpihenni, és tudom, hogy e perctől kezdve nem látok hiányt semmiben, lelkem betölti az öröm, úgy mondom, hogy: Ámen.”

Turóczi testét tisztességesen eltemették. A városi szenátus és a nép jelenlétében Vedrosius Jakab lelkész és dékán tartott fölötte méltó gyászbeszédet.

Május 27-én még együtt töltöttük a pünkösdi ünnepeket, majd a churi ekléziával elindultunk Svájcba, és a valeni és zürichi tavon át megérkeztünk Zürichbe. Betértünk a Csukához címzett vendégfogadóba, ide jött értünk egy papi bizottság, és átkísért a káptalanbeliek nagy szobájába. Nagy tömeg előtt Heidegger János Henrik, a lelkészi tanács elnöke üdvözölt minket, a városházán pedig Escher János Péter zürichi főember.

Sorstársaink közül nem mi voltunk az elsők, akik Svájcba eljutottunk. A Kaprakottánál megszökött két evangélikus prédikátort, Masznyik Tóbiást és Simonides Jánost elfogták ugyan üldözőik, és börtönbe zárták, de hat hét múlva Zaffius kiszabadította, és Velencén át Svájcba küldte őket. Zürichbe érve felmutatták Zaffius ajánlólevelét, melyben az egyház lelkészének és az iskola tanárainak oltalmára bízta a két lelkészt: „ezek ugyan mind a ketten evangélikusok, de annak a nevére kérlek titeket, akit mind a két részről Megváltónknak ismerünk el, hogy ne tegyetek megkülönböztetést velük! Láthattátok; Velencében az evangélikus kereskedők voltak az egyetlenek, akik mind a mieink, mind az ő

gályarabjaik felszabadítására szívüket és pénzesládáikat megnyitották, holott a mi vallásunkon álló kereskedők ezt nem akarták cselekedni!”

Még ez a levél is alig oszlathatta el a gyanakvást az evangélikus vallás prédikátorai iránt, pedig azok rosszul öltözöttek, minden szükséges dologból kifogyva érkeztek meg Zürichbe, és nagyon igénylették volna a segítséget. Kaptak ugyan ellátást és tizenkét birodalmi tallért, de egyébként senki sem törődött velük, úgyhogy egy hónapot sem tartózkodtak a városban, hanem tovább utaztak hitfeleikhez, Augsburgon át Nürnberg felé. Bár később mindannyian visszajutottunk hazánkba, soha többé nem láttam őket viszont.

Zürichben minket sem fogadtak olyan szívesen, mint például Churban a parasztok. Séllyei István házigazdája, Hospinianus Rudolf megbízott ugyan egy festőt, hogy készítse el egy vászonra a superintendentens és Harsányi István kettős arcképét, középen egy levelet tartó angyallal és a zürichi tó látképével, és gyakran kellett beszélünk kiállott szenvedéseinkről a helvét gyülekezetek előtt, mindannyiszor szánakozó könnyeket és részvétet keltve, a velünk való bánásmódból gyakran hiányzott a melegség.

A város minden papjának, sőt némely professzornak is szállást és teljes ellátást kellett adniok két-két hitvalló részére, ezt csak úgy vállalták, ha költségeiket a későbbi gyűjtésből megtérítik. Én Jablonczi Jánossal együtt Hottinger Henrik János héber nyelvtanár házába kerültem.

A papság megkérte a városi tanácsot, lásson el bennünket nadrággal, kapcával, cipővel, kalappal, inggel, gallérral, nyakkendővel, zsebkendővel és egy pár kesztyűvel. Kérésükre a tanács megbízta a kurátort, hogy szerezze be a szükséges dolgokat, de mindent a lehető legnagyobb szerénységgel és mértékkel, és őrizzenek meg minden számlát. A gyűjtésből később mindent levontak, a ruhák árán kívül Komáromi István badeni fürdőzésének költségeit, Séllyei István sétabotjának árát, zsebkéceket, sapkákat, sőt egy láda narduszgyökeret is, amit egyikünk sem látott, sőt azt sem tudtuk, hogy mire való. Zaffius szolgálatait is ebből a pénzből jutalmazták száz arannyal.

Bár helyzetünket tűrhetőnek, sőt jónak lehetett mondani, mégsem tudtunk megvigasztalódni, s mindenképpen szerettünk volna hazajutni. Viszont a király diplomájában sem adott kegyelmet nekünk, csak tudomásul vette büntetésünk felfüggesztését; a Magyarországra való visszatérést a saját kezünkkel aláírt reversionálisok is akadályozták.

Séllyei próbálta magas pártfogóinak közbenjárását kérni érdekünkben, de a svájci rendek képviselői értésére adták: országuk semlegessége nem engedi, hogy egy idegen király ügyeibe beleavatkozzon. Mivel nem akartuk egész életünket Svájcban tölteni, Séllyei más utakat keresett.

Megérkezett Zürichbe Malapert Ábrahám holland követ, s ő azt tanácsolta, hogy öt-hat prédikátor menjen ki Hollandiába, és eszközöljék ki, hogy Hollandia

lépjen fel Lipótnál száműzetésünk feloldása érdekében. Ajánlatát Hirzel polgármester a badeni országgyűlés elé terjesztette, a rendek úgy határoztak, hogy tekintetbe véve, miszerint a németalföldiek könnyebben eltarthatják ezeket az urakat, mint ők, és mivel a hitvallók jelentése, színről színre való látása nagyobb részvétet gerjeszt, tehát a prédikátorok menjenek mind Hollandiába, szívesen segélyükre lesznek útlevelekkel és ajánlatokkal.

Otrokócsi Fóris Ferenc írt ügyünkben régi tanárának, Burmann teológiadoktornak, de azt a választ kapta, hogy a nagy hadiköltségek miatt, melyeket jelenleg az ország viselni kénytelen, Hollandia aligha látná szívesen az összes megszabadítottat. Meg kell fontolni azt is, vajon elbírnának-e ezek a törődött emberek egy ilyen hosszú utat, és hogy az esetleges királyi kegyelemnél Zürichben sokkal közelebb volnának Magyarországhoz.

Végül is olyan megállapodás született, hogy nyolc prédikátor utazik Hollandiába, hat pedig Németországba. Mindegyik csoportban egyaránt részt vettek kálvinisták és lutheránusok is, hogy a két hitvallás ugyanazon közügyben egymástól el ne legyen választva. A többi, még mindig gyengélkedő prédikátort Séllyei az én gondjaimra bízta.

Séllyeiéket Hollandiában a reformata egyház és a világi hatalmak egyaránt szeretettel fogadták. Az utrechti egyháztanács általános ülésben hallgatta végig szenvedéseink történetét és a gályarabok köszönetét, melyen megindulva imádsághadjáratot hirdettek boldogulásunkért.

Séllyei kérte a holland rendeket, járják ki Lipótnál a hazánkba való visszatérést és vallásunk szabad gyakorlását. A rendek azonban szemmel láthatólag beérték annyival, hogy a prédikátorokat kimentették a közvetlen veszélyből; vonakodtak ennél többet tenni, hacsak, mint mondták, a helyzet nem kényszeríti őket.

Kétszáz forint segélyt szavaztak meg számunkra, a közbelépés ügyét pedig eltolták a görög kalendákra, vagyis sohanapjára. Séllyei itt azt is megtapasztalhatta, hogy kiszabadulásunkat sokkal inkább de Ruyter Mihály bátor és hajlíthatatlan jellemének köszönhetjük, semmint a holland rendeknek. A politikusok és miniszterek ereje abban merült ki, hogy a felelősséget egymás vállára hárítsák, és valamiképp megőrizték a barátságot Lipóttal. Akadt olyan államférfiú is, aki komoly hangon bizonyítékokat kért Séllyeitől, hogy a magyar prédikátorok valóban nem szöttek összeesküvést a király ellen. Ezen Séllyei úgy megdöbbsent, hogy válaszolni sem tudott.

Csak egy nagyon csendes, minden tüskétől megfosztott instanciát küldtek Bécsbe a követükkel. A király jószágára és igazságos lelkére hivatkozva kérték öfelségét, engedje meg a száműzött lelkészek visszatérését, hivataluk folytatását, adja vissza templomaikat és iskoláikat.

Lipótra lehetett volna hatni, ha a hadi támogatásul nyújtott pénz elvonásával fenyegetik; a skolasztikusokhoz illő bölcsességek hidegen hagyták, még azt a fáradságot sem vette magának, hogy válaszoljon erre az instanciára.

A holland rendek ajánlólevéllel továbbküldték a prédikátorokat Angliába, de Károly udvarától sem nyerhettek egyebet újabb ajánlólevélnél, mely ismételten a holland rendek jóindulatára bízta őket.

Közben másik küldöttségünk a brandenburgi választófejedelem segítségét próbálta megszerezni. Frigyes Vilmos utasítást is adott követeknek, hogy – úgymond – Magyarország dolgairól meg ne feledkezzenek, ami kétségen kívül szép tett, de minket nem segített vissza hazánkba.

A sok hányattatás, eredménytelenség megosztotta a prédikátorok kis csapatát. Steller Tamás és Nikléczi Boldizsár továbbment Dániába segítséget kérni, a fiatalabbak közül Otrokócsi Fóris Angliában maradt, tanulmányait befejezni, Jablonczy és Köpeczy pedig a leydeni egyetemre iratkozott be. Séllyei szinte magára maradván és reményvesztetten tért vissza Svájcba.

– Nekünk, magyaroknak régi hibánk, hogy akik egyszer segítenek rajtunk, azokat tökéleteseknek képzeljük, és tőlük várjuk sorsunk megoldását – mondta nekem a superintendens egy este, mikor újtjáról beszámolt. – Most legalább belátjuk, hogy Isten után csak magunkra számíthatunk.

– És most mik a tervei, főtiszteletű uram?

– Hazamegyek – mondta Séllyei, és összekulcsolta a kezeit.

– És a kötelezvény?

– Elegendem van a kötelezvényekből. A határig eljutok, a határon pedig csak találok majd egy megvesztegethető katonát.

– Ha felismerik, le fogják tartóztatni.

– Meg fogják gondolni. Ők sem biztosak a maguk dolgában, újabb mártírok nem használnának nekik. Üzent Csuzi Cseh Jakab Losoncról: nemcsak mi tekintettük magunkat eklézsiánk papjainak és tanítóinak, mivel hivatalunktól csak a gyülekezet egybehangzó akarata foszthat meg, de a híveink is kitartottak mellettünk, családunk mindenütt megmaradhatott a parochiális házban. Csuzi Cseh Jakab már újra dolgozik, azt írja: a Duna, a Garam és az Ipoly körül szabadon lehet hirdetni az ígét. Talán Pápán is szükség lesz rám.

– Én is elmegyek magával, főtiszteletű uram.

– Ne gyere, legalább most még ne. Ha már így alakult a helyzet, használd ki az előnyeiket. Képesítésedet otthon szerezted, csak „doctor domi” vagy, még a megszólításod is dísztelenebb, mint a külföldi doktoroké. Neked nem kell lemaradnod mögöttük, végezd el valamelyik külföldi akadémiát.

– Már késő van hozzá.

– Miért volna későn? Még harmincéves se vagy, asszony, gyerek nem köt, miért nem akarsz tanulni?

– Valaha nem volt nagyobb vágyam, mint hogy eljussak Leydenbe vagy Cambrigiába, a King’s College-be; ha kellett volna, mint a koldus meghúztam volna magam falaik alatt. De most már nem tanulásra való ingerült szívem, ha belegondolnék az életembe, könnyen lehet, hogy összetépném a könyvet. Mit kezdjen egy gályarab Voëtiusszal vagy Melanchtonnal?

– Mégis arra kell hogy kérjelek: iratkozz be legalább itt a genfi akadémiára. Ha nem tudod rávenni fáradt lelkedet, sebzett kedélyedet, hogy belemerüljön a könyvekbe, Pápán vár a régi helyed, gyere haza. De csak akkor, ha nem tudsz tanulni.

Séllyei október harmincadik napján megtartotta köszönő-búcsúzó beszédét:

– Virágozz, arany Helvétia! Az Úr engedje, hogy bajodban irgalmat találj nála, mint ahogy te is segítettél a bajba jutottakon. Legyen békesség a te kerítéseiden és csendesség a te tornyaidban. Ha a népek dühösködnek, és a föld birodalmi felkelnek ellened, az Úr legyen erős várad, biztos menedéked, erősséged és segedelmed.

Séllyei elhagyta Zürichet, még abban az évben levelet kaptam tőle, hogy Draskovicsék el akarták foglalni az új iskolánkat, de a hívek beköltöztek és megvédték, és a templom is a mi kezünkön van. Távollétünkben Veresmarty Mihály vitte az ügyeket, de most Isten segítségével újra ő lett Pápa lelkésze és superintendense. A többiek közül is sokan hazatértek, és, bár nem kaptak kegyelmet, gyakorolják lelkészi hivatalukat.

Magamra maradtam – egy nagy sereg leszakadt utóvédeként. Svájc magában már rég elvégezte a prédikátorok ügyét, velem senki sem törődött többé. Séllyeinek tett ígéretem szerint novemberben beiratkoztam a bási egyetemre, majd egy szemesztert elvégezve Genfben mentem.

Rövidre nyírt hajamban már több volt az ősz szál, mint a fekete, de előlről kellett kezdenem a diákéletet, a genfi akadémia egy év alól sem mentett fel. Bizonyítványaim, melyek mint becsületes és tudományokban jártas embert mutattak be, különösen mint teológust ajánlottak a tehetősek figyelmébe, nem szereztek nekem támogatást. Egy városszéli szegény csizmadiánál, Le Jeune-nél kaptam ágyat-asztalt havi két tallérért, de ezt sem sokáig bírtam fizetni.

Megunva a nyomort, a nálam fiatalabb és képzetlenebb praeceptorokat, felfuvalkodott oktatókat, az egész Svájcot, ösztöndíjért folyamodtam, hogy Angliába mehessek. A papi testület úgy határozott, hogy az igazgatótanács adjon nekem erre a célra némi segílyt. Július tizenötödikén a pénztáros, ifjabb Turretin nevezetű, a kezembe nyomott tíz tallért, megmondván, hogy ez egyszer s mindenkorra szól, gazdálkodjak vele, mint a talentumról írva van. Más világi és egyházi hatalmasságokhoz is hiába mentem, sehol sem találtam támogatóra.

Ezek után úgy éreztem, megtettem mindent, amit égi és földi kötelesség rám rótt, szabadon követhetem kedvemet. Elhatároztam, hogy hazatérek.

16

Visszatértem Velencébe, és ismét Zaffius Miklós segítségét kértem. A doktor más névre szóló útlevelet szerzett, a benne feltüntetett személyleírás alig hasonlított rám, a vakszerencsét kellett megkísértenem vele, de helyzetemmel annyira torkig voltam, hogy még kétesebb eszközöket is elfogadtam volna.

Én a gyalog megtett utat választottam volna hazafelé menet is – végig az Adria mellékén –, de Zaffius attól félt, hogy itt számtalan ismerőssel találkozhatok össze, s azt tanácsolta, inkább menjek postakocsival Bécsbe, ott várni fog kipróbált hűségű emberünk, Zolihoffer Mihály, az ő támogatásával könnyebben átjuthatok majd a határmenti német erődökhöz.

Zolihoffer abban az időben már hatvanadik életévét meghaladott, tisztos és vagyonos polgár volt, fűszerkereskedő. Foglalkozása különösen kedvezett céljainknak, kapcsolatban állt ugyanis nemcsak Európával, de a távoli Indiával és az Antillákkal is, házat minden feltűnés nélkül felkereshették idegenek, és bárkit bárhova el tudott juttatni málhás szekéren. Zolihoffer engem is szíves vendégbarátsággal fogadott, óvatosan szorította meg a kezemet, mintha attól félne, hogy felszakítja rajta az evezők tépte sebeket.

– Isten hozta. Amíg Bécsben marad, nálam fog lakni – rám hunyorított –, nem lesz egyedül, egy régi barátja vár magára.

El nem tudtam képzelni, kire gondol. Szobámból gitárpengetés és halk énekszó szűrődött ki.

– Fügefa kizöldül, vagyon közel a nyár...

A kilincset lenyomva legnagyobb megdöbbenésemre Lányi Györggyel találtam szemközt magam. A korponai evangélikus rektort, mint főtebb már említettem, társaim állandó gyanakvással figyelték és főleg szökését kárhoztatták. Ami engem illet, én a kezdet kezdetétől szívemből szerettem őt, most is örültem, hogy viszontláthatom, és kértem, mondja el, mi történt vele, mióta útjaink Kaprakotta városa után elváltak.

– A myrmidonok és a kevély Ulysses katonái sem tarthatnák vissza könnyeiket sorsom felett! – mondta Lányi, a latin közhelyeket szívesen használó Nikléczi Sámuel utánozva. Ezen jót neveltünk. Aztán komolyra vette a szót.

– Annyit tudsz még, hogy én az erdőben, ott ahol az út villában elágazott, lemaradtam. Eleinte gondolni sem mertem szökésre, mindig vártam, hogy a csapat újra kibukkan a sűrűből, és a katonák visszavisznek közéték. Beértem volna annyival is, hogy rothadó tömlöcistállók után az erdők levegője éltet, férges víz helyett forrásból iszom, és legalább egy ideig nem vernek agyba-főbe.

Ahogy azonban eltelt egy-két óra, és köröttem nem is rezzent az avar, reménykedni kezdtem. Hátha nem találnak nyomomra az örök. Kértem az erdő

szélére, de rögtön vissza is léptem a fák közé, mert észrevettem, hogy ti épp akkor értek oda. Még hallottam is, mikor valaki azt mondja:

– Szomódi uram! Szomódi uram! Mit akar kegyelmed?

A katonák lesték az erdőt, be-becsörtettek, mint a vaddisznók, és kiáltoztak, elbújtam előlük egy barlangüregben, egy nagy botot szorongattam fegyverül az esetre, ha rám találnának, mert akkor már el voltam szánva, hogy semmi módon nem hagyom újból ráverni a nyakamra a vaskarikát, inkább üssenek agyon. Csak harmadnap jöttem elő a barlangból – ti akkor már Nápolyban járhattatok.

Ott álltam egyedül, száz és száz mérföldre hazulról, idegenben, Itália közepén, egyetlen fillér és úti írás nélkül. Csak annyit tudtam, hogy Észak felé kell indulnom.

A ruhám már az első faluban bajt hozott rám. Emlékszel, én német szabású öltönyt viseltem, amit még Wittembergában csináltattam, azóta nem jutott pénz újra, még Szelepcsényi is megszidott érte: mit keres itt ez a plundra? Ez is Luther hitével jött Magyarországra? Elég legyen annyi, hogy le akartak tartóztatni, mint szökött katonát. Mivel igazi személyemet sem vallhattam be, alig-alig tudtam kimagyarázni magam.

Hogy a további zaklatásokat elkerülhessem, németes szabású ruhámat eladtam, és paraszti göncöket vettem magamra, bal lábfejemet kissé kifordítva lépkedtem, mintha sánta lennék, így már nem tarthattak katonának.

Koldulás közben – mert mi másból élhettem volna – katonák, polgárok és ostoba papok légiójával kellett találkoznom, vége-hossza nem volt a faggatásnak, honnan jövök és hová megyek. Itália, barátom, a hóhérok és spionok országa lett, testvér testvért figyel, apa fiút jelent fel, én is bizton várhattam, hogy ha nem ma, akkor holnap feladnak üldözőimnek, de hiába, segítség nem kínálkozott.

Egyik este egy vendéglő istállójában már alváshoz készülődtem – hálóruhám és esti tisztálkodásom nem állt egyébből, mint néhány imából –, mikor nagy zajjal megérkezett egy spanyol zarándok társaság. A vendéglős szolgájától megtudtam, hogy Róma felé tartanak, céljuk a pápa előtt tisztelegni, nem tudnak olaszul, sőt ami papoknál még furcsább, latinul sem, szükségük lenne tolmácsra vagy útivezetőre, de nincs pénzük, hogy ilyet fogadjanak.

Én úgy gondoltam, legalább az út egy részét hadd tegyem meg biztonságban – spanyol zarándokok között senki sem fog szökött evangélikus rektorokat keresni –, s felajánlottam, hogy pusztá ételért-italért elkísírem őket. Magamat is kegyes zarándoknak mondtam, aki Rómába igyekszik.

Kíváncsi természetű és szerfölött buzgó zarándokok voltak, végig kellett járnom velük az összes út menti templomot, akár kőből, akár fából épültek. Eleinte még elbámultam azon, hogy a templomokban nem találni szószéket, meg hogy a misét tartják az istentisztelet fő részéül, de aztán nagyon eluntam magam köztük. Félnem is kellett, hogy elárulom magam, mert egyetlen katolikus imát sem tudtam,

csak mormolással és ajkam mozgatásával vehettem részt a közös áhítatban. Róma határában búcsú nélkül otthagytam a spanyolokat, gondoltam, innen már nélkülem is tudják az utat.

Bolyongtam egy kicsit Rómában, tudtam, ez életben többé úgysem jutok el ide. Láttam a romokat, átismételhettem magamban az egész római históriát. Elmentem megnézni a Szent Péter-templomot is, előtte a tér tele volt kurtizánnal. Hallottam, mikor egy csizmadia épp a templom kapujában megalkudott az egyikkel, hogy töltsse vele az éjszakát; jártak arra papok és polgárok is, de egy szót sem szóltak, mintha rendjén valónak találták volna ezt a jelenetet.

Felírtam egy oszlopra a véleményemet:

„Élni ha óhajtasz szentül, úgy hagyd oda Rómát,
Ott te lehetsz minden csak kegyes életű nem.”

Egyedül mentem tovább Északnak, több-kevesebb szerencsével járva utamon. Folytonos koldulással eljutottam Anconáig, itt az éhség és a fáradság annyira megrohant, hogy úgy éreztem, egy óráig sem tudom magam lábom tartani. Elvándoroltam a főtérre, hogy néhány fillért kolduljak össze, vagy egy paradicsomos lepény maradékát.

De a főtéren senkit sem találtam, az egész város a piacra tódult, ahol egy őrjöngő barát emelvényt ácsolt magának, azon állt, és testét korbácsolva prédikált. A nép tetszéssel fogadta, és mintha csak egy mutatványost jutalmazna, rongyokba csomagolt pénzt dobált fel a dobogóra, a prédikáció után a barát össze is szedte annak rendje-módja szerint. Irigykedve bámultam. Ennyi pénzért, én nem egyszer, de tízszer is megkorbácsoltam volna magam.

A piac sarkán egy osztrák zarándok kéregetett énekelve, szép diszkant hangja volt, de nem figyelt rá senki, egy poltúra nem sok, annyi sem hullott földre tett kalapjába. Megálltam mellette, hallgattam egy ideig, aztán megszólítottam: akar-e velem közösen pénzt keresni, alakíthatnánk egy vándorló kórust. Mivel ő is éhezett, és szeretett volna minél hamarabb hazajutni Linz környéki falujába, ráállt. Betanultunk egy német éneket, az „Ó, édes Jézus! Szívemnek vágya! Meddig kell még epekednem?”-kezdetűt, ő énekelte a felső szólamot, én basszus hangommal az alsót.

Először a kocsmák ajtóit előtt kezdtünk énekelni, abból kiindulva, hogy a részeg ember mindig könnyebb kézzel adakozik. Az olaszok még sohasem hallottak olyan kórust, mint a mienk, nagyon tetszett nekik, annyi ételt és italt adtak, hogy magunk nem is tudtuk elfogyasztani, szétszertottuk a szegény zarándokok között. Sok gyerek a nyomunkba szegődött, és a városban szélteben-hosszában kísérettek bennünket, hogy újra és újra hallhassák énekünket. A kegyes

dalok mellett betanultunk magyar mulató nótákat és osztrák ländlereket is, én vettem magamnak egy gitárt.

Egyre tovább jutottunk Észak felé. Elérve Velencébe, először a „Tengeri Oroszlán”-ban, a tengerészek és katonák kedvenc kocsmájában próbálkoztunk. Az első asztal mellett nagy megdöbbenéssel vettem észre azt a zsoldos kapitányt, aki végigkísért minket Olaszországon, és akitől én Kaprakotta után megszöktem. Igyekeztem eltakarni arcomat a gitárral, de ő láthatólag felismert engem, az ének után odajött, és álmélkodva kérdezte, hogy kerültem ide és mit csinállok.

Először úgy tettem, mintha nem érteném, hogy mit mond, aztán hirtelen kiugrottam az utcára, és addig futottam, amíg bírtam. A baj nem jár egyedül; amint az Aranypalota előtt a tömegben elvegyülve megpihentem volna, egy olyan emberrel találkoztam, aki Laibachban látott kezemen-lábamon bilincsekkel. Sietve hajót kerestem, mely utolsó pénzemen elvinne a kellemetlen ismerősök Velencéjéből.

Éneklő társam a kikötőben talált rám, együtt mentünk el Karinthiába. Szülőfalujában, Querzben én is eltöltöttem néhány napot, aztán július közepén tovább indultam. Horvátország felé kerültem, mivel nem mertem megkockáztatni, hogy a hidakat őrző katonák vizsgálni kezdjék drága, de gyatra hamis útlevelemet. Pettaunál átúsztam a Drávát, majd Rackersburgnál a Murát. Elhagyott utakon haladva eljutottam Fürstenfeld stájer tartományi faluba; azután már magyar földre léptem. Feledve minden szenvedésemet, arcomat a meleg földre fektettem, és szabad folyást engedtem könnyeimnek.

Mivé lett Magyarország, testvér! Csak az ország egytizede a miénk, a többi török és lengyel; egész Magyarország csak egy hosszú folt. És ami megmaradt, az is milyen nyomorult, sehol nem láttam egy élő fát az út mellett, mind kiégett vagy elsorvadt, az utakat pedig úgy benőtte a fű, hogy a lovasok taposnak nyomot a gyalog járóknak. Sehol egy ház, legfeljebb egy-egy pásztor kidőlt-bedőlt nádkunyhója. Némely faluban csak egyetlen ember él, az sem tudja, kié a birtok, a falu, az ország.

Németújvárnál, a Batthyány-vár előtt járkáltam, támogatás után leskelődve, mikor belém kötött egy részeg német tiszt. Spanyol szolgálatba toborzott katonákat, engem is be akart sorozni, hiába tiltakoztam. Úgy tettem, mintha megadnám magam, azzal az ürüggyel, hogy szeretnék hazamenni feleségemtől elbúcsúzni, egy sötét sikátorba csaltam, botommal fejbe vágtam, és hátra sem nézve menekültem tovább Kőszeg felé.

Ezt a várost elég jól ismertem, hamarosan rátaláltam néhány hitén megmaradt lutheránusra, adtak pénzt és ruhát, egyikük kocsiján elrejtve átvitt Sopronba, ahol éppen ott tartózkodott Lang Mátyás, Eggenberg hercegnő udvari lelkésze.

Lang több mint egy hónapig vendégül látott házában, s ezen kívül is megtett mindent, hogy ügyemen segítsen. Elment Pozsonyba és a berencsi várba,

virágnyelven megtudakolta, mi várna rám, ha felfedném magamat? Felmentés helyett Lang csak a halálos ítéletet megerősítő határozatot hozott magával; mivel én még Lipót diplomájának kiadatása előtt megszöktem, egyedül nekem nem járt ki a királyi kegyelem.

Nem tudván dönteni további sorsomban, Lang összehozott szepességi superintendensükkel – aki a lengyel védelem alatt megmaradhatott hivatalában –, és tőle kért tanácsot. A superintendens már akkor megijedt, mikor meghallotta, hogy elszöktem és titkon hazatértem; Istenre és Krisztus szent nevére kért, hogy ne hívjak ki az evangélikus egyház ellen további súlyos csapásokat, melyek elkerülhetetlenül bekövetkeznének, ha ittlétem kiderülne, hanem minél hamarabb hagyjam el az országot.

Támogatás helyett feljebbvalóimnál is csak elutasításra találván, végképp elvesztettem a kedvem mindenféle küzdelemtől, beleegyeztem a superintendens ajánlatába, hogy utazzak el Németországba, és a lipcsei egyetemen folytassam tanulmányaimat, szerezzem meg a „baccalaureus theologiae” tudományos címet.

Visszatértem Sopronba, itt nyolc nap után egy Knopf Jeremiás nevű kalmárra bíztak, aki szolgalegényi ruhát adott rám, és elhozott ide Bécsbe, Zolihoffer házához. Most szászországi fuvarosokra várok, akik továbbvinnének magukkal Lipcsébe.

Eddig tartott az elbeszélés, melyet lankadatlan figyelemmel hallgattam végig. Szavait végezve Lányi rám nézett, mintha vigaszt várna tőlem, mintha előttem világosak lennének sorsunk mélyebb okai, melyeket ő nem értett, mintha én ismerném Isten céljait életünkkel. Nem szóltam semmit, csak tehetetlenül széjjeltártam kezeimet.

– Azt mondta a superintendens: harcomat már megharcoltam, térjek vissza az élet rendjébe! Csak azt nem mondta, hogy kell ezt csinálni. Menjek el nevelőnek egy főúri családhoz, vagy írjak négy könyvből egy ötödiket? Kanyarodjak vissza a régi, sima útra, melyet a haza és Krisztus becsületének védelmében odahagytam? Minek kellett akkor felhalmozni magamban a szenvedéseket, a harcok tapasztalatait, akár egy kereskedőnek a tőkét, ha soha többé nem hasznosíthatom? Mire való volt az egész?

– Nem tudom, testvérem, én magam sem tudom.

Zolihoffer nyitott be a szobánkba, emlékkönyvét hozta, kért, hogy jegyezzünk belé néhány sort. Én szokott jeligémet írtam fel, melyet Jeremiásból vettem: „Az Úr az én erősségem, az én bástyám és menedékem a nyomorúság idején.” Lányi sokáig gondolkodott, fél kezével eltakarva az arcát, aztán a következő distichont jegyezte be:

„Véren lőn alapítva az Egyház, kezdete vér volt.

Vérrel erősült, nőtt, vége is az lesz: a vér!”

Ezen a jámbor Zolihoffer erősen elbámult, de jobb lelkű ember volt annál, semhogy szólt volna.

Majdnem ugyanazon órában indultunk el, Lányi Lipcse, én pedig Magyarország felé. Kitártam a karomat, és szomorúan megöleltem, mintha csak tudtam volna, hogy ez az utolsó találkozásunk. Lányi élete delén meghalt Lipcsében. Ha az Idő kedvemért visszafelé forogna, azoknál az óránál állítanám meg, melyeket a vele való beszélgetésben töltöttem el.

Zolihoffer egy postakocsin szerzett nekem helyet, mely a Duna jobb partján haladt végig, követve a régi híres Mészárosok útját. Erre valaha a hajcsárok terelték csordáikat, Keletről Nyugatnak. Bönyben leszálltam, a dombokon átvágva innen értem a leghamarabb Kócsra.

Átmentem Csicsón, a királyi tárnokok rég elpusztult szállásán, az Öreghegyen megálltam, és lenéztem a falumra. Csak egy düledező palánk vette körül Kócsot, az sem védte senkitől és semmitől, épített csűr sehol sem látszott, nagy kazlakba rakták fel a gabonát, a kazlakat olyan ritkán bolygatták, hogy a tetején kizöldellt a fű. A határban koszos és sovány marhák legelésztek, legelőt találhattak bőven, mert a földek sok helyütt parlagon maradtak.

Ember, akit kérdezhettem volna, sehol sem mutatkozott, nem tudtam, életben találok-e még apámat, több mint négy év telt el azóta, hogy utoljára láttam. Házunk körül kidőlt már a vályogkerítés, helyébe magas, vad élő sövény nőtt, ahol a sövény kiritkult, az volt a kapu.

Apám kint feküdt az udvaron egy lészán, feje alatt forgáccsal kitömött párna, minden ruhája egy abaposztóból készült hosszú köntös volt, az is rongyos, a foltozás többre ment, mint az eredeti szín. Már olyan öreg volt apám, hogy nem látszott rajta az idő múlása, aludt, a délutáni napon melengetve magát. Óvatos kézzel felébresztettem, szeme kékje sokkal fakóbb volt, mint régen.

– Én vagyok, apám.

Csak sokára ismert meg, mikor végre megértette, ki vagyok, sírni kezdett.

– Hol vannak a többiek? – kérdeztem.

– Senki sincs már.

Öcsém, lánytestvéreim elhaltak, apám egyedül kínlódott a földdel, amíg bírta, amikor megrokkant, a falu nem hagyta éhen halni.

Apám mindenről elfeledkezve újra elaludt, én bementem a házba, letakarítottam a vastag port, és rendet raktam, sarat kevertem, betapasztottam a fal repedéseit.

Munka közben ki-kinéztem az udvaron fekvő apámra, elfogott az iszonyú lelkiismeret-furdalás, hogy a fát, melynek árnyékában felnőttem, pusztuló korában magára hagytam. Miért volt fontosabb a vita az egy vagy két szín alatt való áldozásról, a purgatóriumról vagy az ubiquitásról, mint a föld, amelyből vétettünk, amely hordoz magán és ölébe visszafogad? Apám fájdalom helyett miért vettem a

lelkemre idegen fájdalmakat, miért hadakoztam egy felfoghatatlan országért, míg régi házunk és régi falum elpusztult?

Egy ténfergő kutya beugatott az ablakon, összerázkódtam: ez a mi falunkban a közeledő halál jelének számított, akár a megrepedt pohár vagy leütött fecskéfészek.

17

Egy év után meghalt apám, tisztességgel eltemettem, többé semmi sem volt, ami ott tartson Kócson. Csekély házi holminkat szétszítottam apám régi gondozói között, és 1678 Őszelő havában visszatértem Pápára.

Visszakaptam rektori hivatalomat, az eklézsiák az egész országban mindenütt visszafogadták pásztoraikat és tanítóikat. Séllyei örült érkezésemnek, egy presbiterre bízott, hogy vezessen körül régi iskolámban. Az udvari nagy szederfába belevágott a villám, az épületet is megcsapta az idő, a második emeletet még be sem fejezték, máris omladozott, rendbehozatalára nem jutott pénz. És a falak pusztulása mintha magával hozta volna a közöttük élők lezüllesztését is, a presbiter dühösen szidta a tanulókat:

– A régi tanítójuk nagyon kiengedte őket, eldurvultak, a lelkük megkeményedett: isznak, dohányoznak, verekednek, még a legjobbra is ráférne, hogy naponta bottal megcsapassék. Én szelíd ember vagyok, mégis azt mondom: a világ szemetei ők és egyházunk megrothadt tagjai.

Velem akart jönni, de elküldtem a presbitert, és egyedül mentem be az osztályterembe. A kopott padokban heten-nyolcan ültek, ennyi maradt meg huszonöt tanítványomból. Ezek is félig elfeledtek már, kemény arccal néztek vissza rám, készen, hogy minden szidásomat eleresszék a fülük mellett. De hát miért is szidjam éppen őket, akik legalább kitartottak a helyükön? Úgy tettem, mintha csak az előző napon hagytam volna el az iskolát.

– Örülök, hogy újra látlak titeket – mondtam, és mindet név szerint szólítottam, ez megindította és büszkévé tette őket. – Itt az ideje, hogy dolgozni kezdjünk.

Napközben nekünk kellett elvégeznünk az ácsok és a kőművesek munkáját az iskolán, így a tanórák belenyúltak az éjszakába, sokszor már nem is volt érdemes aludni térnünk, ott a padokon vártuk be a reggelt, beszélgettünk.

Mint a régiek mondják: a példázatok vonzanak, először én is históriákat és anekdotákat meséltem hitünk hőseiről: Dévai Bíró Mátyásról, aki börtönre vettétvén megtérítette János király főkovácsát, Török Bálintról, aki magának Szulejmán szultánnak is kiverte az álmod a szeméből.

De őket minden történetnél jobban érdekelték a szabályok, a világot és a lelket összetartó és mozgató törvények, a világ szemükben egy nagy gömbre vagy

legalábbis kockára hasonlított, melyben ha tudják a képleteket, biztosan eligazodhatnak.

Valaha Debrecenből teli zsák tudománnyal indítottak el, minden kérdésre öthat feleletet is tudtam volna, de mostanra már a forgó idő kiszeelelte fejemből a könyvek tanácsait, dogmákat, régiek véleményeit, úgy fogadtam minden kérdést, mintha most hallanám először. Ültünk a padokon a hajnali derengésben, mikor a színek még alig szabadultak ki a sötétségből, a farkast sem lehetett megkülönböztetni a kutyától, tudnom kellett, hogy amit mondok, ők továbbviszik és továbbadják, ezért nagy gonddal keresgéltem a szavakat.

–Tanuljátok meg, hogy a világot nem emberi kéz teremtette, tehát az események folyására ne is keressetek emberi képre formált szabályokat, igazságokat.

– Isten tehát nem igazságos?

– De igen, ez a legfőbb vonása, ő az Örök Méltányosság, viszont nem kulcsár, aki minden elsején számadást készít. Ezért úgy kell végigélnünk életünket, hogy a törvények rejtve és zárva maradnak előttünk; az isteni akarat sem jóban, sem rosszban el nem fárad, mint az emberek akarata, ha akar, örökös napot éget a fejünk fölött, s mikor ellenségeink már megenyhülnének, ő még mindig nem ad enyhülést. Ezzel ti ne törődjétek, ami titeket illet: tegyétek magatokat alkalmassá, hogy a jó eszközei lehessetek.

– De hogy kell ezt csinálni?

– A magatok építésében nincsenek törvények és példaképet sem szabad követnetek. Magatokra figyeljétek, és a ti elméteknek újulása szerint változzatok. Legyetek hasonlatosak az Úrhoz, aki erősen kiáltja prófétája által: „Nem olyanok az én gondolataim, mint a ti gondolataitok, sem az én útjaim, mint a ti útjaitok.” Ne utánozzatok senkit, mert minden emberben külön csoda rejlik.

Annál, amit adtam, sokkal többet kaptam tőlük, mert míg velük foglalkoztam, megpihent elfáradt kedélyem, felengedett bennem a folytonos figyelem, mellyel a világ dolgait követnem kellett. A szavak, melyeket már rég meguntam, mert a sok vitában, veszekedésben, magyarázatban összevissza nőttek, mint a betegen burjánzó virágok, és már semmire sem voltak jók, a fiatalok között visszakapták ősi és romlatlan jelentésüket. Jövőjük töretlen ereje mindenre rávetette fényét, akár az ég; testi és lelki hibáink, minden nyomorúságunk kijavíthatónak és helyrehozhatónak látszott. Kértem az Istent, bár életem végéig tartana meg tanítói hivatalomban.

Ősszel titkos futár érkezett Pápára, s nagy összeget számolt le Séllyei kezeihez. A helvetiai és holland rendek küldték utánunk a különféle gyűjtésekből összejött pénzt, azzal a szigorú kikötéssel, hogy csak azok között a prédikátorok között oszthatjuk szét, akik valóban, és hites bizonyságokkal igazolhatóan a gályákon raboskodtak.

Kapott belőle a régi társak közül Alistali György Szönyben, Bugány Miklós Gömör Panyitán, Komáromi Süllye István Ácson, Leporinus Miklós Zsolnán, Nikléczi Sámuel Tamásfalván és mindenki, akinek hollétéről tudtunk, vagy ha meghalt, akinek maradványait utolérhettük. Aki külföldön maradt, mint Otrókócsi Fóris Ferenc, vagy sorsát nem ismertük, mint Bátorkeszi Istvánét vagy Kálnai Péterét, annak a részét félretettük megbízható helyen, nem romló aranyban. Minden dénárrol pontos számadást vezettünk Séllyeivel, hogy jötevőinknek vagy társainknak bármikor be tudjuk mutatni.

Október végén eljött hozzánk Losoncról Csuzi Cseh Jakab doktor. Séllyei szíves barátsággal fogadta, és meghívta asztalához. A doktor sokat és gyorsan evett, még meg sem rágta az egyik darab húst, már újat fogott a kezébe; közben teli szájjal szidta azokat a prédikátorokat, akik kivonták magukat a pozsonyi idézés alól, és a mi kihurcoltatásunk idején a hazában maradtak:

– A nyomorultak! Míg mi a tömlöcökben és a gályán rothadtunk, ők vagyont gyűjtöttek, és Bécsbe jártak instanciázni, hogy a király adjon nekik nemesi levelet. Míg mi a saját bőrünket vittük a vásárra, ők a kutyabőr után kereskedtek!

Így dohogott magában, míg vacsora után Séllyei érkezettnek nem látta az időt, hogy megkérdezze:

– Miért jöttél hát?

– A pénzemért.

– Miféle pénzedért?

– Elfelejtettétek elküldeni a részemet a helvetiai és holland kollektákból. Legalább háromszáz aranyra van szükségem.

– Szükséged? Talán éhezel?

– Nem éhezek, de ki akarom nyomtatni munkáimat: „Édom ostromá”-t, a „Kincses Tárház”-at és még többeket is tervezek.

– Bizonyára te is tudod, hogy a pénzt egy kikötéssel küldték: csak azoknak juthat belőle, akik a gályákon raboskodtak, te pedig még Triesztben megváltottad magad.

– Ej, illik az paphoz, hogy ennyire alávesse magát a puszta formáknak? Nem voltam-e hitvalló társatok?! Nem szenvedtem-e gálya nélkül is eleget? Sárvárott hetekig feküdtem kalodában, Pozsonyban száz pálcaütést ígértek, mert hűséges maradtam a hithez. Vagy nem így történt?!

– Ha csak rajtam múlna, odaadnám neked az egész pénzt, nekem nem kell, de a helvétek és hollandok kikötését át nem léphetem.

– Mit félsz? Soha nem fogják megtudni.

– Megtudja az Isten – felelt egykedvűen Séllyei.

Látva, hogy a superintendens kimondta utolsó szavát, tőle már semmi jót sem remélhet, Csuzi engem akart meggyőzni, de én is csak a fejemet ráztam:

– Nem áll szabadságomban.

– De ha tehetnéd, akkor megtennéd, mondd a superintendensed szemébe!
– Akkor se tenném. Százan is vannak prédikátorok, akiket a nyomorúságtól mentene meg ez a pénz, főtiszteletű uram pedig nincs rászorulva.

Csuzi magából kikelve förmedt rám, nekem mondta el, amit Séllyeinek nem mert:

– Felfuvalkodott, hogy mersz ítéletet mondani fölöttem, egyházad nagyja fölött?! Vigyázz: eljöhet még az ideje, hogy visszatömöm szavaidat a szádba!

Köszönés nélkül otthagytott minket, és kocsi szállításra szállt. Séllyei figyelmeztetett:

– Csakugyan vigyázz vele! Én ismerem régről, tíz évig is tud várni a bosszújára, de a végén csak megállja.

– Mit tehet velem? Felgyújtja a házamat?

– Azért csak vigyázz, kérd az Istent, hogy még holt lábbal se fordítson felé.

Egyik év tolt a másikat, Pápán a templom és az iskola ügye lassanként rendbe jött, de a „túl a dunai” superintendens, melynek Pápa volt székhelye és gondviselője, nem tudott magához térni.

Az eklézsiák malmait, a borharmincadot, sabbatalékat hitünk ellenségei mindenütt elvették tőlünk, a prédikátorok, elesve régi jövedelmeiktől, ekére-kapára kényszerültek vetni a kezüket, és tulajdon nehéz munkájukkal táplálták magukat. Egy jó ruhára így sem telt, a hallgatók megutálták a papot rongyosságáért és ha megöregedett, vagy elveszítette hangját, irgalom nélkül koldulni küldték.

A prédikátorok, hogy ezt a nehéz sorsot elkerüljék, inkább hízelegtek az ekléziának, s így próbáltak pénzt és ajándékot szerezni, elfordították a szemüket esküjüktől, és megalkudtak a bűnösökkel. Még az volt köztük a legkülönb, aki hallgatói hóna alá vánkost varrt, vagyis kicsinyítette vétkeiket, sokan meg se merték feddni a híveket, sőt egyenest részt vettek a bűneikben.

Részegek, emberszóló, táncos papok igazgatták a lelkeket; tisztos, hosszú köntös helyett rövid kabátot, hasított süveget hordtak, hajukat, szakállukat katonák módjára megnyírták, sőt török módon is, úgyhogy a megmaradt haj bojtaként lebegett a fejük tetején, vadászebeket és sólymokat tartottak, verekedtek, trágár módon beszéltek és paráználkodtak.

Séllyei elmerült a gondokban. Nem volt akkora hatalma, mint elődjeinek; Pathay István például poroszlókkal vettette börtönre azokat a papokat, akik botránkozást okoztak, ő legfeljebb kérhetett, azt is sokszor hiába.

A superintendens mind gyakrabban bejött előadásaimra. Hátul ült le, régi szokása szerint száját tenyerével eltakarva figyelt, utána elhívott magához:

– Szép, szép, amit csinálsz, valaha én is szerettem tanítani, de van értelme, hogy időd javát még mindig ilyen munkára fordítsd?

– Én szeretem.

– Mit adhat ez neked? Aki olyan alacsony helyen nevel, mint Pápa, az másoknak nevel. Mire örömet találnál valamelyik tanítványodban, már el is búcsúzhatsz tőle, megy Debrecenbe, és ott tanul tovább.

– Engem nem bánt, főtiszteletű uram, hogy ha valamelyik fiamból nagy ember lesz, akkor majd más professzor dicsekszik velem. Tudom, hogy nem vész el benne az én árva magvetésem, néha feltör majd benne egy-egy gondolatom. A mi falunk határában volt egy szőlőskert. Sorsára hagyták, behullott a fenyőmag, és felverte az egészet az erdő. De még tíz-tizenöt év múlva is, mikor az erdő már áthatolhatatlan és sötét volt, egy-egy szívós inda felkúszott a fenyő tetejére, és nagy fürtökben nőtt rajta a szőlő.

Hogy elrejtett szándékát nem értettem meg, Séllyei nyíltan kimondta:

– Arra kérlek, vállalj lelkészi hivatalt!

– Miért?

– Legalább egy példára szükség volna egyházmegyénkben, hogy a többi prédikátort is megfegyelmezhessem, és munkát követelhessek tőlük.

Én sohasem kíváncsi voltam szószerkezetbe, igyekeztem elhárítani a superintendens kérését:

– Tanító vagyok, főtiszteletű uram, nem prédikátor.

– Ha azt akarod, hogy öt-hat év múlva is legyen kit tanítanod, ne csak magad üljél az üres teremben, most prédikátorra kell lenned! Ha nincs, aki művelje őket, elvesznek az eklézsiák a gazban! Mit csináljak? Hasonló vagyok ahhoz a szegényhez, akinek ezer helyen lyukas a kabátja, de csak egy foltja van, s azt mindig oda teszi, ahol legjobban kilátszik a meztelensége. A kollégiumot rendbe hoztad, most már más is elviszi helyetted, fontosabb munkára kellesz. Gondold meg, amit mondtam, ígérem, ha nem akarsz menni, nem küldelek erőszakkal.

Ha kinyitom a számat, csak engedetlen szavak jöttek volna ki rajta, inkább meghajtottam a fejem, és átmentem rektori szobámba. A gyertyák fényében könyveimet és papírjaimat rakosgatva próbáltam megnyugodni.

Azt a vakbuzgalmat, mellyel tíz évvel ezelőtt elébe siettem minden nehéz küldetésnek, már nem tudtam felkelteni magamban, összetört testemmel, emberek közé nem való, megfáradt kedélyemmel szívesebben maradtam volna Pápán.

És ha megvonva magamtól minden vigasztalást, újra elindulok is ezen a nehéz úton – mert tudtam, mi vár rám egy eklézsiában –, attól kellett félnem, hogy eljön az óra, amikor fellázad a lelkem és a nyelvem, ott állok majd a gyülekezet előtt, egy mondat közepén elakadok, és többé nem tudom folytatni.

– Menjenek mások, akik kevesebbet próbáltak! – mondtam, de csak magamban, mert tudtam, hogy az eklézsiák ügyét nem lehet annyiban hagyni, valakit segítségükre kell küldeni, és nincs, aki elmehetne helyettem. Másnap bejelentettem Séllyeinek, hogy elvállalom. Látszott rajta az elégedettség:

– Akkor jelöljük ki az ekléziádat. Mit szólnál Mezőőrshöz? Régi, híres község, tavaly halt meg a prédikátoruk.

– Jó lesz.

Közömbös beleegyezésnél többet várt, tétován nézett rám:

– Nem akarsz mást választani? Több hely is van.

– Számomra nincs különbség, főtiszteletű uram. Akárhová megyek, mindenütt távol leszek Pápától és az iskolánktól. De ezt ne vegye panasznak.

Séllyei tehetetlenül széttárta a karját.

Még azon a héten eljött Mezőőrsről egy presbiter, és ilyen beszéddel állt elélem:

– Tisztelendő és minékünk mindenkor becsületes, jóakaró Urunk! Az egész községnek akaratjából elvégeztük, hogy keressünk valahol egy bölcs lelki tanítót, ki a gyülekezet kormányzására elegendő lenne. Minekutána hallottuk kegyelmed becsületes hírért-nevét, és sokan meg is próbáltuk, nem ellenkezve a superintendens úr tanácsaival, úgy végeztünk magunkban, hogy kegyelmedet körünkbe hozzuk. Ezért ha kegyelmed nem utálja a mi szegény gyülekezetünket, fizetésünket, annyi sok szomszédhozó lelkekhez, kik az Istennek Igéjét igen szomszédhozák, kérjük kegyelmedet mint becsületes Urunkat, hogy jöjjön közibénk, és legeltessen minket Istennek igéjével. Melyet, ha kegyelmed megcselekszik, tudom, hogy a jövőben meg nem bánja, mi is becsülettel, oltalommal és tisztességes fizetéssel ajánljuk minnen magunkat...

Alig győztem türelemmel kivárni, míg a végére ér, csak ennyit feleltem:

– Jól van, elvállalom.

A presbiter egy kulacsot vett elő, hóna alatt megtörülte az ingében, és felém nyújtotta:

– Hogy dolgunkat így elvégeztük ilyünk, tiszteletes uram, hiszen nem sarut kenni való a bor.

Egyszer ittam, de a presbiter tovább erőltetett, rá kellett szólnom:

– Nem szoktam többet, ne is kínáljon.

A presbiter elrakta a kulacsot, hallgatott, de az volt a szemén, hogy ilyen szokásokkal nem leszek hosszú életű az ekléziában.

Nemsokára jött értem a kocsi, a kollégiumban maga Séllyei búcsúztatott a régi igéssel:

– Légy feddhetetlen életedben, szólásodban, ruházatodban, magaviseletedben, ételben, italban, erkölcsödben, házádban és házádon kívül...

Kikísért a kocsihoz, és megölelt:

– Ha eljön az idő, visszavárunk Pápára.

– Mikor jön el?

– Napot nem szabhatok, addig kell maradnod, míg a szükség kívánja.

18

Ahogy megérkeztünk Mezőörsre, a presbiter a maga házához vitt, és egy nagy listát tett elém:

– Voltunk ez esztendőben az egész ekléziával együtt a rajtunk kvártélyozó Pálffy Károly hadai miatt kimondhatatlan szorongásban, sokrendbeli kárvallásban. A német kvártélyon felül a szegénységnek ezernégyszáz forintot kellett lefizetni készpénzben. Ilyen renddel az eklézsia szorultsága miatt a következő lenne a kegyelmed szolgálatára való konvenciónk:

- I. Pénzbeli fizetés 25 forint
- II. Búzabeli fizetés 20 mázsa
- III. Fahordás
- IV. Szénatakarás
- V. Őszi-tavaszi szántás a régi mód szerint
- VI. Faggyú 1 font
- VII. Egy kősó

Ezen felül minden pár ember egy kenyeret, másfél font húst, vagy egy tyúkot, vagy egy disznólábat tartozik adni. Megfelel-e így kegyelmednek?

– Megfelel – mondtam, bár nagyon kevés volt, amit ígért.

Mikor a szállás után kérdezősködtem, a presbiter a vállát vonogatta:

– A parochiális házban még bent lakik a régi pap özvegye. Nem tehetjük ki a szabad ég alá.

– Nem baj, nekem elég lesz egy szoba is.

– Egyedül nem élhet a tiszteletes úr, úgy nagyon idétlen. Nőtlen rektort még elfogad a község, de nőtlen prédikátort soha.

– A kánonok sem köteleznek erre, nekem magamnak pedig nincs szándékom megházasodni.

– Gondolja meg tiszteletes úr, mekkora kincs egy jó asszony! A régiek azt mondták, hogy a férfi csak egy oszlopot tart a háznál, de az asszony kettőt. Ha szabad volna, én ajánlanék is valakit kegyelmednek.

– Kit?

– Nézze meg a régi papunk özvegyét. Jó és szép asszony, végvári katonák és tisztek jártak utána, elvinnék személyéért és vagyonáért, de ő megszokta, hogy prédikátor mellett éljen. Csak most rögtön ne mondjon nemet tiszteletes úr, a többire majd sort kerítünk.

A házasságból aztán nem lett semmi, a régi prédikátor özvegye úti cifra-házi rossz volt, otthonában rendetlen, piszkos, de ha elment hazulról akár csak a

második házba, rögtön kicicomázta magát. Nem érte fel ésszel, hogy az ő helyén és az ő korában – mert bizony elhaladta már a negyvenet – az asszonynak nem drágakövekkel és arannyal, hanem erénnyel kell ékeskedni. Mivel nem vettem feleségül, megharagudott rám, kitúrt még az egy szobámból is, egy düledező parasztházba kellett költözni. Egyetlen ablakomat olajba mártott, hólyagos papír takarta, a derékaljamat kukoricahéjjal tömték meg. Sokszor feküdtem le éhesen, üres volt a kamra, még azt a keveset sem adták meg, amit ígértek.

A magam nyomorúságánál jobban bántott, hogy a templomot is utálatos állapotban találtam. Meg volt engedve ugyanis, hogy háborúság idején az emberek a templomba hordozkodjanak, minden бүdös és mocskos volt a sok szuszéktól, gerendához felkötözött szalonnától. Nem is becsülték többre csűrjűknél vagy istállójuknál, egy Májer András nevű hívő a templomban okádott, a felesége pedig a templom oldalát lehugyozta.

Mikor megfeddtem őket, igen morgolódtak ellenem, elmaradtak tőlem. Szerdán prédikálni akartam, de nem volt hallgatóm, a könyörgésre is beharangoztam, de senki sem jött rá, el kellett hagynom. Négy évet töltöttem Mezőörsön, de csak két Nagypénteken tudtam prédikálni, a másik kettőn nem volt kinek.

A lakodalmakat az ősi szokás szerint való keddi nap helyett kezdték vasárnap és ünnepeken tartani, az esketést reggel végeztem volna, de nem engedték. Mindennapos szokássá lett a vegyes házasság, és a katolikus felek azt kívánták, hogy az újszülöttet kalendáriumi szentek nevére kereszteljem.

Aztán már az Úr napjának megtisztelését is elhagyták, vasárnap is dolgoztak a mezőkön vagy elmentek halászni. Gondoltam, ha már így történt, legyen az egész falu az én templomom, kijártam a családokhoz, és ott próbáltam tanítani, de nem sok dicsőséget arattam. Ha a lányoktól elkérdeztem a Miatyánkot, közbeszólt az anyjuk:

– Hagyja, tiszteletes úr, a mi atyánkot, a gazember szégyent tett a gyerekeken.

Ezen kívül nem tehettem mást, mint hogy esténként, mikor az emberek kiültek a ház előtti lócákra, végigsétáltam a falun, abban a reményben, hogy valaki odalép hozzám és megszólít, de senki sem tartóztatott fel tanácsot vagy vigaszt kérve. Hiábavalónak éreztem minden itt töltött napomat, és sokat gyötrődtem.

Hogy a hit meggyöngült, meghalt a Törvény is, mert a hitetlenek semmi jóra nem igyekeztek. Eluralkodott a babona, éjjel fonót tartottak, ördögösök, boszorkányok és varázslók, akiket régen tűzzel égettek volna meg, most szabadon adták tanácsaikat. Szent György napjának hajnalán ótvar ellen harmatot szedtek, a gyerek burkát eltették fegyver elleni védelmül, beteg embereket fonállal megmértek és más pogány babonásokkal gyógyítottak.

Az ünnepeket is meggyalázták: Szent Gál napján kakasviadalt rendeztek, Karácsony éjszakáján lövöldöztek, hordószám vették a sört, bort, és reá gyűlvén, az ifjak majd egy hétig ittak.

Mindezt szomorúan szemléltem a templomból vagy rozzant házamból, és nem tudtam, mit tegyek. Volt mód a kezemben több, mint elégséges, hogy büntessenek: az ünneptörést, szitkozódást, részegséget, lélekmondást, törvénszegést pálcával, pellengerrel torolhattam volna meg, vagy ha más már nem segít: az Eklézsiából való kiűzetéssel. De az ilyen büntetéseket a prédikátorra éppoly szomorúnak és megalázónak találtam, mint a bűnösre nézve, így sokáig nem akartam rájuk fanyalodni, míg egy szörnyű istenkáromlás rá nem kényszerített.

Négy polgár a Sógorok utcájából – ez az utca onnan kapta a nevét, hogy a benne lakók mind atyafiságban álltak egymással – Jézus papírra írt nevét árulta, olyan hatalmat tulajdonítva a cédulának, hogy hideglelést gyógyít, ördögöt űz, a fegyver élet kivonssza, a puskagolyók erejét elveszi. Ezt az üzletelést már nem lehetett eltűrni a reformata hit alapos sérelme nélkül.

Néhányszor figyelmeztettem őket, eztán a szószékről kipredikáltam bűneiket, de semmi sem használt, folytatták üzleteiket, sőt már a közeli falvakba is eljártak. Bejelentettem a presbitereknek, hogy türelmem végére értem, a következő vasárnap mind a négy polgárt kiközösítem az Egyházból.

Főbíró Vitoris István, akinek bírósága alatt semmi derekas építés nem ment véghez, nagy sok ösztönzésre fonatta csak körül új sövényvel a veteményeskertet, gyámolította karóval és ajtóval a templomudvar düledező falát, most igen tette magát, megpróbált lebeszélni a büntetésről, mivel ő maga is a Sógorok utcájában lakott:

– Tiszteletes uram most haragszik, és hol a harag nyertes, ott vesztes a nyugalom. Nem kellene ebből a kis ügyből ilyen nagyot csinálni!

– A mi tanítóink is éppilyen simóniak és üzletelő szentségtörések miatt szakadtak el a római vallástól. Ha ma eltűrjük, hogy Krisztus nevével kufárkodjanak, holnap már a bűnbocsánattal és a túlvilági étellel kereskednek.

– Maga még fiatal ember, tiszteletes uram, a mi régi prédikátorunk, aki huszonöt esztendőtt töltött velünk, mindig azt mondta: egy papnak többet kell hallgatni, mint beszélni. Köztünk legyen mondva: még halottan született csecsemőt is megkeresztelt, hogy a szülőknek kedvezzen. Miért nem akar tanulni az ő példájából?

– Nekem más tanítóim voltak.

– Kicsoda?

Levettem könyvemet a polcról, és felolvastam a presbitereknek:

– „Jaj a here, tunya, rest, nem ugató, nem vigyázó papoknak! A lelkipásztorok a poklok kapui ellen is mondják ki az igazat, és tanítsanak az Ördög és a gonosz emberek akarata ellen. Aki pedig bármilyen ürüggyel a felismert

igazságot elrejtí vagy elhallgatja, azt Krisztus is megtagadja majd Ítéletének napján az ő Atyja és az angyalok előtt.” Így szólnak a kánonok – mondtam, és becsuktam a könyvet.

– Még egyszer mondom: ne közösítse ki őket, tiszteletes úr, nem volna jó, ha egy pár cédula miatt szembekerülne az eklézsiával!

– Ne fenyegetsen, főbíró úr, tudhatná, hogy nem a juhok terelik a pásztort, hanem a pásztor a juhokat.

Öklével vágott az asztalra:

– Higgyc meg, pap uram: ha meg meri csinálni, tormát törünk az orra alá!

Az elkövetkező vasárnap külön állítottam a négy bűnöst, és még egyszer figyelmeztettem őket, hogy bánják meg bűneiket; amikor erre csak nevettek és a vállukat vonogatták, rájuk mutattam:

– Atyámfiak, ezek a személyek káromolták Istent, Krisztus nevével üzleteltek, ezért a Szentháromság nevében, Krisztus hatalmával, mint rühös juhokat, kivetjük és kiűzzük őket az Úr országából, eltiltjuk az Ő lelki kenyereitől, az Ige hallgatásától. A Sátánnak adjuk őket, hogy legyen kötve az ő bűnük, lássák, milyen a Törvény átka alatt lenni. Azért mindaddig, míg meg nem térnek igazán az Úrhoz, és az ő Anyaszentegyházát meg nem engesztelik, meg nem gyógyulnak vétkeikből, átkozottak legyenek, bírja és gyötörje őket a Sátán, az Isten igéjét ne hallhassák, a gyülekezet helyére el ne járhassanak. Velük sem egyetek, sem igyatok, nyájasságtok velük ne legyen, nekik ne köszönjeteK, mert Szent Pál mondja: azok is olyan bűnösök, kivetettek és átkozottak legyenek, akik pártjukat fogják.

Leeresztetem a karomat:

– És most távozzatok!

A kiközösítettek elmaradtak a templomból, de nem törtek meg. A hívek nem hagyták magukra őket, a tilalom ellenére eljártak házukhoz, beszélgettek velük, ettek az asztaluknál. Én mégis bíztam benne, hogy merev nyakuk előbb-utóbb meghajlik.

Mikor meghallottam, hogy egyiküket hirtelen vértolulások vették elő, és a halálán van, felkészültem, hogy elmegyek hozzá, és ha nyilvános bűnvallást tesz, feloldozom és Úrvacsorában részesítem. De, bár eszénél volt, nem üzent értem, inkább meghalt átokkal a fején.

Másnap eljött a templomba a halott testvére, hogy a temetést megbeszélje velem. Én nem mondhattam mást, mint a törvény feltétlen és legszigorúbb parancsát: ha egy kiközösített meghal, halálának emlékezetére nem harangozhatnak, a község közül senki feléje sem mehet, sem sirató, sem koporsócsináló, sem sírásó. Temesse el a maga háza népe a maga gyalázatára, ahogy tudja, de nem a közönséges temetőben, hanem attól távol, egyéb magános helyre.

– És nem lehetne ezen enyhíteni? – kérdezte a halott testvére. – Nagy szégyen volna a családra az ilyen számártemetés.

– Ha behunynám a szemem, vastag büntetést vennék magamra Egyházaamtól, de rajtatok ez sem segítene. Isten és ember előtt a halott így sem térhetne vissza a reformata egyház sáncaiba, átokkal a fején halt meg. Lelkét nem menthetjük meg a pokoltól.

– Nem volt rossz ember a testvérem.

– Ne próbálkozz tovább, mert hiába volna.

De csak őt küldhettem el, a hívek egymásnak adták a kilincset, ostromoltak, hogy ne tagadjam meg a részvételt a temetésen. Azt feleltem: bárcsak tizedannyi buzgalmat tanúsítottak volna a kiátkozott jó útra térítésében, ne pártolták volna bűneit, és elutasítottam őket.

Magamban mégis bántott, hogy így meg kell aláznom egy családot, újra meg újra végiglapoztam a Kánonokat, nem találok-e egy feloldó paragrafust, a kertben sétálva is ezen töprengtem, míg neki nem mentem a templom falának, és be nem vertem a fejem. A fájdalomtól előntött a düh:

– Mit töprengsz itt, mikor minden világos?! Ne légy lágyszívű, engedd hatni a Törvényt, nemcsak azért, mert így kívánja a kötelesség; de ha engedsz, nincs, ami jó útra térítené őket, minden folyik tovább a régi módon! Maradjanak kiátkozva, akik kiátkozottak akartak maradni.

Végül is a falu árkain túl temették el a halottat, összetákolt koporsójába a szentségek helyett csak a botját és a pipáját tették. A rokonok és a kuruzslók már kint a temetésen bujtogattak ellenem, nyíltan és szembe nem mert fellépni az eklézsia, mert ha a prédikátort megsértik vagy jogait megcsorbítják, a törvények úgy intézkednek, hogy a falu maradjon lelkész nélkül, ami országra szóló szégyennek számított. De Mezőörsről mindenképpen el akartak üzni.

Asztagomat, szénámat fedéllel be nem takarták, rúddal le nem nyomtatták, ott hagyták elrothadni a mezőn. Sem tűzifát nem szolgáltatottak be, sem egy karóvég, sem egy marék tapasztó sár düledező házamra nem került.

Látva, hogy semmit sem tehetek ellenük, vérszemet kaptak, közös akarattal mehtagadták tőlem az ételt és az italt, egy éjszaka míg fent vakoskodtam az olajmécses mellett, kövel bedobták ablakomon a hólyagos papírt.

Nem néztem utána, ki volt és merre menekült, de az az éjszaka sötétebbnek tűnt azoknál, amelyeket a munkácsi piacon töltöttem, Báthory Zsófia fenyegetései alatt. Akkor legalább tudtam, hogy a reformata vallás esküdt és dühödt ellenségével állok szemben; de mit tehetek most, amikor a saját eklézsiam gyűlöl meg és fog össze ellenem?! Csak küldetésem és hivatalom tisztessége tartott vissza, hogy mindent hátrahagyva el ne fussak.

Hogy bosszantásaikkal nem érték el a céljukat, minden lehetséges módon és helyen áskálódtak ellenem. Először Séllyeinél jelentettek fel kötelességeim

elhanyagolásáért, de a superintendens bizonyítékokat követelt, aminek nem voltak bőviben.

Ekkor vallásunk ellenségeihez, a német katonákhoz és jezsuitákhoz fordultak, náluk meghallgatásra találtak, együtt főzték ki a tervüket ellenem.

1687. február nyolcadik napján Győrbe tartottam, de a nagy győri kapu előtt német katonák feltartóztatták kocsimat, engem elfogtak, és Mezőőrsre visszavittek. Mivel a vidék confinárius végvári területnek számított, hadi törvényt ültek felettem, és mindenféle árulásban: törökkel való paktálásban, felségsértésben bűnösnek találtak. Tanúkért nem kellett messzire menniük, eklézsiám egy emberként ellenem vallott.

Elítéltek és valamelyik várbörtönbe akartak szállítani, de elrejtett pénzemet előszedve, meg tudtam vesztegetni őreimet. Szemüket behunyva utamra engedtek, de figyelmeztettek, hogy egyhamar ne mutatkozzak se a falu környékén, se Pápán, mert irgalom nélkül elbánnak velem.

Éjszaka, szökve, mint a tolvaj, hagytam el Mezőőrs határát, órákig futottam, míg végre meg mertem pihenni. Egy fának dőltem, és hálát adtam Istennek megmenekülésemért:

– Ó, Istenem! Gondviselésed mellé evilági nyomorúságos életemben békességes türést és állhatatosságot adtál. Noha gondviselésed bőséges volt, mindazonáltal próbául sok kísértéseket mértél rám. Sok nyomorúságokban, ínségben és kedvtelenségekben forogtam: tömlöcben, félelmes utakban, fáradságban, kísértésekben és halálos veszedelemben az én nemzetségem és vallásom miatt, veszedelemben a hamis atyafiak között is, de el nem hanyatlottam és meg sem tántorodtam, hogy megfutnék tiszteletedtől, mert a Te jobb kezed erősített és tartott engem.

Most, amikor megint olyan idők járnak, amikben semmi örömöm sem telik, terjeszd ki fölém sátradat, és adjál nekem békességes megmaradást. Védd meg szegény hazámat, Magyarországot, mely a keresztény világ falai elé vettetett előbástyául, védd meg Neved mártírjaiért, mindennapos áldozatukért, mellyel én is szolgálak Téged, míg csak élek és azon is túl.

19

A győri újvárosban bújtam meg. Kicsiny híján másfél esztendeig nyomorogtam itt, sok költséggel, betegségben és számkivetésben. Gabonás zsákokat hordtam és lajtokban vizet, a piacon kikötött lovakra vigyáztam és így tovább, épp hogy koldulásra nem vetemedtem.

Minden hónap első napján bementem a vallásunkon megmaradt győri iskolába, abban reménykedtem, hogy a pápai postával Séllyei küld nekem

valamennyi pénzt, de csak ritkán tehetette, mert a holland és helvét kollekták már rég elfogytak.

Február elsején, a szokott módon megjelenve az iskolában Kecskeméti Soós Jánossal találkoztam, ezzel a nyomorult állapotú zsoldárussal, ki az Isten kiváltképpen való látogatását szenvedte testének minden tagjában, mégis egész Magyarországon végighordozta a reformata vallás lámpását. Ő már régen várt rám – és közben a rektortól megtudhatta sorsomat –, de amikor meglátott rongyaimban, mégis sírva fakadt, mondván:

– Ne félj, Isten felemel nyomorúságodból, királyok lesznek a te talpalóid és királyné asszonyok a te dajkáid!

A zsoldárús szállására vitt, és vendégül látott, már amennyire erszénye megengedte, hiszen a kinyomtatott könyvekért még nagy összegekkel tartozott a nyomdászoknak és a kereskedőknek. Türelmesen megvárta, amíg befejezem a vacsorámat, csak aztán szólalt meg:

– Készülj fel, küldetésed lesz!

– Nekem küldetésem?

– Otrókócsi Fóris Ferencsel kell beszélned.

– De hiszen ő Kassán él! Hogy jutnék én oda, fél országon keresztül?

– Már eljött onnan. Holnap vagy holnapután ide kell érkeznie Győrbe.

– Mit akar itt?

– Alapos okaim vannak azt gondolni, hogy Bécsbe készül, el akarja hagyni a reformata vallást.

Bár, mint fentebb írtam, sok háborúságom volt Otrókócsival, azt mégsem akartam elhinni róla, hogy konvertálni készül. Kértem a zsoldárúst, nyomról nyomra mondja el a történeteket.

– Mint bizonyára jól tudod – kezdte elbeszélését –, a gályákról kiszabadulva Otrókócsi nem tért vissza a hazába, hanem Helvéciában, Angliában és Hollandiában tanult és írt nem alávaló munkákat. Ultrajectumban régi professzora, Leusden János fogadta maga mellé, aki a keresztény világban először nyomtatott ki héber nyelvű Bibliát tudós holland zsidók segítségével és támogatásával. Otrókócsi a profán tudományokért sohasem lelkesült, de a Szent Történetben és a dogmatikában kevesen előzték meg, ezen kívül a nyelveken szólás különleges tehetségével is kitűnt.

Két év után Otrókócsit szülőfaluja, Rimaszécs visszaszólította elhagyott prédikátori székébe. Bár Leusden maga mellett akarta tartani, Otrókócsi mégis visszatért régi hivatalába. Ekléziájában hamarost megnősült; akkor már túljárt harminckettedik évén, ám a józan ész tanácsát félrevetve egy tizennégy éves lányt vett feleségül, Hanvai Darvas Máriát, gazdag nemesi család származékát. Ebből a házasságból aztán sok kényszerűség és megbotránkozás származott.

Kevesellve a jövedelmet, amit olyan kis község, mint Rimaszécs nyújtott, Otrokócsi áthelyezését kérte. Debreceni superintendensünk, Nógrádi Mátyás nem szívesen tette ide-oda megállapodott papjait, de szem előtt tartván, hogy egyházunk nagy reménységéről van szó, és elismerve az áldozatokat, melyeket Otrokócsi hitünkért hozott, Gyöngyösre küldte őt, az egykori franeckeri diák, a híres Nagymási Márton örökébe.

Gyöngyösön ezerszer különbül élhetett egy prédikátor, mint nálatok, a naponta fenyegetett túl a dunai eklézsiákban. A város a török kincstár birtoka lévén maga a szultán terjesztette ki fölé oltalmazó karját, egyházát pedig a Rákócziak pártfogolták, kórházat, könyvtárat alapítottak, és bőkezűen gondoskodtak az egyházzszolgák fizetéséről is.

Itt Gyöngyösön én is többször jártam Otrokócsinál. Arra biztattam, hogy gyűjtse össze, és bocsájtja ki könyvben imádságait – mert elmélyült és buzgó imákat írt –, meg is állapodtunk, s a következő évben kinyomattam.

Míg asztalánál vendégeskedtem, sok furcsaságot tapasztaltam magaviseletében. Régebben ismerem őt, mint téged, tudtam, hogy az emberek társaságánál jobban vonzza a magány, már a szatmári kollégiumban is ő volt a Bethlen Gábor által hagyományozott kis könyvtár leghűbb látogatója, mert ott egy félreeső ablakmélyedésben meghúzódhatott. Pál apostolhoz hasonlóan ő is szent, nehéz betegség tövisét hordta a szívében, érzékeny lelkét az üldözések még inkább megviselték.

Gyöngyösön a Szent Orbán-templom mellett lakott egy csöndes, erős falú parochiális házban, valaha a jezsuitáké volt, míg a kurucok el nem űzték őket a városból. Otrokócsi feleségén már kiütközött rossz természete, nem sokat törődött a ház rendjével, hagyta halomba gyűlni a mocskos edényeket, újszülött fiát sem gondozta, naphosszat énekelt, cifrázkodott és fésülte magát. A prédikátor, hogy ne is találkozzon vele, bezárkózott a szobájába, és a jezsuiták otthagytott iratait, könyveit olvasgatta.

Nekem is sokat beszélt a jezsuitákról, ők az ötödik angyal trombitaszavára feltámadó és a világot elpusztító sáskasereg, mondta, melyről János beszél Jelenéseinek könyvében. Mit akar Isten velük, miért túri vajon hatalmukat, és van-e erőnk, hogy tegyünk valamit ellenük? – kérdezte, elcsüggedve hitében. Én már akkor féltém megingásától.

Egyre furcsább hírek érkeztek felőle. Hideg télben karjára vette gyenge kisfiát, és talán az otthoni békétlenség elől elbolyongott vele a havas Mátrába. Vadászatra induló gazdaemberek találtak rá és vitték haza, különben el kellett volna vesznie a hegyek között. Azt hallottam, más alkalmakkor is elméjének háborodásába esett, még a templomban is gyakran hadargott magában, az eklézsia vezetése lassanként átszállt a második prédikátorra.

Mikor a törökkel együtt vonuló tatár csapatok rátörtek a vidékre, a város Otrokócsit küldte hozzájuk követségbe. A tatárok lefogták, és kezesként fél évig Hatvanban tartották; mikorra hazatért, felesége megcsalta egy Oroszi János nevű diákkal.

Az asszony nem is tagadta nyilvánvaló bűnét, nem vizsgálatra, csak ítéletre volt szükség. A világi és eklézsiái törvények a parázna személyt megkövezéssel vagy feje vételével sújtják, melyet a kegyelem is csak megszégyenítésre és örökös száműzetésre enyhíthet. A gyöngyösi főbíró és az egyházi presbiterek azonban az asszony híres családjára, az eklézsia patrónusaira való tekintetből nem engedtek szabad folyást a törvénynek, elhallgatták és elmellőzték az ügyet. Hanvai Darvas Mária bántatlan maradt a latrával együtt. Otrokócsi protestált, de csak annyit ért el, hogy megfedték: viselje csendben szégyenét, mert rajta is volna mit számon kérni szolgálatbeli sok hanyagságáért.

Otrokócsi otthagya céda feleségét, vele együtt a gyalázatos, szolgalelkű várost, és Kassára ment. Erre csak a szükség kényszeríthette, mert Kassán mindig tűrhetetlen dolga volt a mi prédikátorainknak. A város ragaszkodott evangélika vallásához, sok jeles tanítókat küldtünk közéjük, de ők a legtöbbet a maguk pártjára állították, és aki egykor kenyérrel osztotta a Szent Vacsorát, az hamarosan lutheránus ostyát osztogatott. Ezeken a jeles tanítókon nincs mit csodálkoznod, ha a tisztségeket és a pénzt nálunk a mohamedánusoknak juttatnák, fél Magyarország mohamedánussá lenne.

Akit pedig nem tudtak meggyőzni, azt Kassán jobban gyűlölték, mint hitbéli ellenfeleinket, a katolikusokat. Ha választaniok kellett, inkább a jezsuitáknak adták át templomaikat, és még temetőhelyet sem engedélyeztek a reformata egyháznak.

Otrokócsit nem bírhatták rá hittagadásra, ezért gyűlölettel vették körül. Ő, aki egész életében a vallások megegyezésén munkálkodott, úgy érezte, most céljának megfelelő helyre jutott, megírta könyvét, a „Békesség tanácsá”-t, melyben össze akarta békíteni a reformata és evangélika vallást, de nem ért el mást, mint hogy saját eklézsiája is árulással gyanúsította.

Egyedül élt, család és barátok nélkül, s mind jobban magába húzódott. Míg régen kedvvel és tüzzel vett részt hitbéli vitákon, itt a jezsuitákkal disputálva megtorpant, és mint aki magának sem hisz többé, százak szeme láttára otthagya a harc helyét. Mivelhogy a kassai eklézsia igen a tövisek között van, Ujhelyi István főkurátor alkalmatlannak ítélte Otrokócsit, felmondott neki, és mást állított a helyébe.

Otrokócsi fellebbezhetett volna a zsinat előtt, de ő lemondott erről a jogáról, búcsúzó beszédében szomorú sorsát az emberi rosszakaratnak tulajdonította, és erre panaszkodott. Otthagya Kassát, nem tért vissza a Hernád partjára sem, ahol felesége és gyereke húzódott meg, hanem útnak indult, s ha jól sejtem, Bécsbe tart.

– És miből következtet kegyelmed arra, hogy konvertálni akar?

– Ismerem megbántott, féktelen természetét; mindenáron elégtételt akar. Mivel a mi egyházunktól nem kapta meg, vallásunk ellenségeihez fordul majd, azok pedig csak úgy támogatják, ha felveszi a hitüket. De még nincs minden elveszve, ha megérkezik Győrbe, beszélned kell velem.

Elborított a fekete düh; megint olyan munkát akarnak a nyakamba varrni, amihez semmi kedvem:

– Miért én beszéljek vele? Felőlem fusson Bécsbe vagy Rómába, ha akar, én nem töröm magam érte.

– Ti barátok voltatok.

– Sohasem voltunk barátok.

– De társak voltatok a közös bajban.

– Az már elmúlt.

– Nem múlt el. Ha Otrókócsi elfutna, mindannyiunk ügyét dehonesztálná. Gondold meg: micsoda öröm lenne a jezsuitáknak, ha egy prédikátor, aki a gályákon raboskodott közübük állna, és bűnösnek vallaná magát mindabban, amivel vádoltak titeket Pozsonyban! Visszafelé tekintve értelmét vesztené minden szenvedésed. Ha azt akarod, hogy ne váljon semmivé a mártírok halálos áldozata, s a hosszú évek, amiket börtönben és a gályákon töltöttek, beszélned kell velem.

– De miért éppen nekem?! Miért nem a győri rektor megy hozzá vagy éppen kegyelmed?

– Mert csak téged jogosít fel a közös sors. Mindenki másnak azt mondhatná, hogy élje végig az ő szenvedéseit, mielőtt tanácsot ad neki.

A dühtől fogamat csikorgatva, de be kellett látnom, hogy a sánta zsoldárának igaza van.

– Mi értelme vitatkozni velem? Még soha semmiről nem tudtam meggyőzni, Otrókócsi mindig csak azt hallotta meg, amit meg akart hallani.

– Akkor is meg kell próbálnod – a vállamra tette a kezét –, és akármennyire nehezedre esik is, ne menj hozzá haraggal, mert csak haragot kaphatsz tőle válaszul. Én jól ismerem őt, hidd el: nem ígérkezett rosszabb prédikátornak, mint bárki más vallásunk kétszáz éve alatt. Ha nincs ilyen vad idő, mely kegyetlen színvallásra kényszeríti, ha lelke ellenállóbb, sorsa szerencsésebb, talán egyházunk nagyjai között emlegetnénk. De ha már így fordult, akkor is meg kell óvnunk legalább az ámulástól.

Otrókócsi másnap este megérkezett Győrbe. Még abban az órában felkerestem a szállásán. Csak félig nyitotta ki az ajtót, kérem kellett, hogy engedjen beljebb. Arcán, minden mozdulatán látszott igen nehéz nyavalyája, velem is ordítani kezdett:

– Mit akarsz itt? Ki küldött ide?! A gyöngyösi főkurátor jelentett fel, hogy elhagytam eklézsiámat, mert nem tettem esperessé? Vagy azt jöttél számon kérni,

hogy elloptam Boroszlóban a nyomda mátrixait, és a magam hasznára fordítottam az árát?

– Senki sem vádol téged – mondtam egykedvűen –, hacsak te nem saját magadat.

A szobában alig lehetett látni, csak a kályhában égő fahasábok adtak valami fényt.

– Miért van itt ilyen sötét? – kérdeztem.

– Nem tudod? Azt mondja az Írás: nem szeretik a világosságot a sötétség fiai.

Gyertyát gyújtottam és körülnéztem. Otrokócsi bontatlanul hagyta ládáját, készen, hogy továbbutazzon.

– Hová készülsz?

– Visszamegyek régi iskolámba, Ultrajectumba.

– Miért erre még? A Szepességen át biztosabb lett volna az út.

Nem válaszolt, meg kellett értenem, ami egyébként is nyilvánvaló volt: Bécsbe akar menni.

– Nem tudom, mi a szándékom Bécsben, de még túlságosan frissek az oroszlan barlangjába indulók nyomai, visszariaszthatnának. Isten nem hagyja bosszú nélkül az árulást. Gondolj barátodra és társadra a holland egyetemeken, Bátorkeszi Jánosra. Elhagyta a vallását a dicsőség kívánásából, magas katolikus méltóságot fogadott el, megírta a „Szöllögerezd”-et, melyben két kézzel hányta a mocskot minden protestánsra. Tudod-e, mi történt vele? Csepregen betegségbe esett, elővették a szörnyű lelkiismeretbeli furdalások, megkínozta a hagymáz, elrágta kezeit és nyelvét. Ordított, de nem testének, hanem lelkének fájdalmában. Nem illik – mondta –, hogy ez a nyelv és ezek a kezek, melyek Istent annyi szóval és írással káromlották, büntetlen szálljanak koporsóba. Megátkozta hittagadását, és keserves kínokkal múlt ki a világból.

Mintha magában már rég végiggondolta volna ezeket, Otrokócsi csak a fejét rázta:

– Engem hiába fenyegetsz az ő példájával. Én nem áruló vagyok, rám az Isten magasabb feladatot bízott, attól nem tudsz eltéríteni. Engem választott ki Isten, hogy eszköze legyek protestánsok és katolikusok összeegyeztetésének.

– És ezt hogy közölte veled Isten?

– Egyháztörténeti könyvem írtam, amikor először derengett fel bennem ez a csodálatos világosság. Az ördög kísértésének véltem, és ki akartam üzni elmémből, de a szemem megakadt a 86-ik zsoltár első versén: „Az Ő egyházának fundamentumai a szent hegyekben vannak.” Elgondolkoztam: a szent hegyek mért ne jelenthetnék Itáliát és Hispániát, hiszen éppen ezeket a helyeket szentelték meg az egyházatyák és az apostolok tanításai. Sok ilyen gondolat forrong bennem, el kell mennem Rómába, hogy bizonyosságot szerezzek!

– De hát ezek kiragadott, zavaros sorok, képzelgések, nincs bennük értelem! Te tudós vagy, a magad méltóságának tartozol annyival, hogy minden döntésed alapját megmutatod a bölcséletben.

– Én Lutherrel felelek: mit bánom én, ha a bölcsélet nem érti azt! A Szentlélek nekem több, mint Arisztotelész, foglyul adom értelmemet a Krisztus iránti engedelmességnek. És ne félts te engem – mondta és kitárta a karját –, ha küldetésem sikerül, felvirrad nemsokára az a boldog idő, melyben minden vérengző indulatok és ördögi gyűlölségek, melyeket vallásbeli különbségek e hazában okoztak, elülnek, minden igaz hazafi szíve-lelke a kölcsönös atyafiúi szeretet kötele által együvé kapcsolódik, úgyhogy minden félrevonás nélkül, egy szívvel, egy lélekkel fognak munkálkodni hazájuk boldogulásán.

– Ezt honnan veszed most, az üldözés és a gyilkosságok éveiben?! Átkozott legyen, aki békét hirdet, amikor vér hull, s letéti a lelki ellenállás fegyverét az önmagát védelmezővel! Aki a mi egyházunkra támad, a magyar haza szabadságát gyöngíti.

– Azt akarod mondani, hogy a reformata egyház a Szabadság egyháza?! Ezt hitesd el azzal, aki nem ismeri a Történetet. A protestánsok a mi hazánkban nem a vallás *általános* szabadságáért küzdöttek, mint példának okáért a hollandok; már Bocskai alatt kimondták, hogy a vallás szabadsága csak a két protestáns felekezetre és a katolikusokra vonatkozik, a görög katolikusokat elnyomták, és térítőket küldtek közéjük, az anabaptistákat pedig ki is átkozták. Illa blasphaemia nefanda! És vér csurgott a ti kezetekről is, két éve a saját szememmel láttam a Felvidéken, hogy Thököly kurucai huszonnyolc katolikus lelkészt és mestert elevenen megnyúztak, aztán testüket a pöcegödörbe vetették.

– Ne Thökölyről, vallásunkról beszélj. Ezer prédikátor közül tízet ha találsz, aki ütött, és egyet sem, akit meg ne ütöttek volna. Mi nem vért és pusztulást hoztunk, hanem segítő kezünket, azok nyomorult sorsát éltük, akik ránk bízták lelküket és csontjaikat, és megtettük, ami tőlünk tellett. Nem a jezsuiták és nem a püspökök mentek a gályára...

Elfulladt a szavam, csak sokára tudtam folytatni:

– Nem illik hozzád ez a gyalázkodás, ne légy hasonló Sicamberhez, aki fejet hajtott az oltár előtt és azon túl imádta, amit addig megégetett, és megégette, amit addig imádott.

– Elegendem van ebből az átkozott se hús, se hal vallásból! Az én lelkem már rég darabokra törött, minden reggel úgy drótoztam össze a cserepeit, hogy szét ne essen estig, míg újra lefekhetek. Nekem támasz kell, mystica, ami feltölti kiüresedett lelkemet! És rend! Végiggondoltad már egyszer is, milyen tökéletes gépezet a katolika egyház, milyen egyenes úton vezet azokat, akik az ő kezébe tették le a sorsukat?

– Minek ennyire kiabálni? Miért nem mondd ki nyíltan, hogy konvertálni akarsz?

– És ha úgy volna, ki tehetne nekem szemrehányást?

– Senki. Csak Isten az Utolsó Ítélet napján és halott társaink álmaidban.

Így és hasonlóan próbáltam meggyőzni, de Otrókócsi nem is figyelt a szavaimra. Felálltam, hogy elmegyek, mikor szembefordult velem:

– Most látjuk egymást utoljára?

Nem bírtam keserűségem visszafojtani, a szemébe vágtam:

– Hacsak nem ülsz majd te is ott valamelyik bíróságban, amelyik engem elítél.

– Ha ez az utolsó találkozásunk, kérlek, maradj még egy keveset.

Maradtam, de már remény nélkül.

– Sohasem szerettelek – mondta –, ugye, te se engem?

– Én se téged.

– Most már megmondhatod, hogy miért. Azért, mert én kaptam mindent, amit te szerettél volna: külföldi egyetemeket, tanárok és főpapok figyelmét, kitüntető szavakat?

– Azért is, de ezt még eltűrtem volna. Az ingerelt ellened, hogy túlbuzgó voltál, főtisztelendő Otrókócsi!

– Már a buzgalom is baj? – széttárta a karjait. – Ha így van, ezt az egy hibámat el kell ismernem.

– De téged vakbuzgóságodban nem az egyház szolgálata hajtott, hanem a saját fejed füstje. Nem azt akartad megmutatni, mit tesz egy református prédikátor, hanem azt, hogy mire képes Otrókócsi Fóris Ferenc.

– Én azt hittem, ha magamat építem, az egyházunknak is hasznára válik. Épp azért gyűlöltelek, mert te mindenről lemondtál, hogy hivalkodva viseld a Közösség keresztjét, és nem hagytad a lelkedet szabadon nőni, amerre akar.

– Én egyszerű és biztos dolgokban akartam használni, mint régi tanítóink: Károli Gáspár, Szenczi Molnár Albert és a névtelenek. Karó akartam lenni a megroppant fa mellett, kés a kenyérhez.

– Te erre indultál, én arra, és most mind a ketten itt vagyunk, elveszítettük a világot és a világ elveszített minket.

– Én nem vesztettem el a világot, és talán még te sem. Nem értelek: a nehéz rabságban, amikor minden az árulás mellett szólt, te voltál az, aki a legbuzgóbban kitartottál, most a béke idején konvertálnál, amikor mégiscsak könnyebben élhetsz.

– Ne hidd. *Akkor* sokkal egyszerűbb volt: egy „nem” és egy „igen” között kellett választanunk, most pedig Isten magát a kérdést sem fogalmazza meg a számunkra. Ó, a mártírok jól és könnyen alszanak, nincsenek rémes álmaik! – Otrókócsi elgondolkodott. – Talán jobb lett volna, ha egy ideig még Gyöngyösön maradok. Hogy eljöttem, a következő évben rátörtek a városra a jezsuiták, és én a

harcot mindig jobban viseltem, mint a béke kis ügyeit. Talán ott a veszedelemben megtaláltam volna lelkem egyensúlyát.

– Ezen kár immár töprengened, elég afölött dönteni, amit még a kezünkben tartunk.

Néhány nyugtalan lépést tett a szoba hosszában, és újra megállt előttem:

– Mondd, hát érdemes volt gályákra, mártíromságba menni ezekért?! Hatalmaskodó urakért, ostoba polgárokért, sunyi parasztokért, céda asszonyokért?!

– Ha erényei tökéletesek volnának a világnak, nem lenne szüksége megváltásra, és mi, prédikátorok is fölöslegessé válnánk.

– De azt hogy magyarázod, hogy megszenvedtünk minden poklokat, hazajövünk, és terhére vagyunk a saját egyházunknak? Miért nem tesz senki egy lépést sem ügyünkben?

– Nem próbáltál meg mindent. A zsinathoz sem fellebbeztél Kassa ellen.

– Miért kell külön kérnem őket?

– Üldöznek minket, protestánsokat, üldöztetés idején pedig mindenkinek elég a maga baja, azért nem tudnak törődni velünk. Ha belegondolsz, most nem is számíthatsz különös figyelemre.

– Tehát te a jövőben bizakodsz?

– Abban sem, miért bíznék? Talán ha a gályákon utolsó szálig meghalunk, teli lenne hírünkkel a világ, de nem volt látványos halálunk, így nem marad fenn látványos emlékezetünk sem. Sőt, ha úgy lesz, ahogy te jósolod és a vallások megbékélnek egymással, még ritkábban emlegetnek majd minket, mert a hitvallók emléke erős akadály lesz minden megbékélésnek.

– Nincs hát jutalom sem a jelenben, sem a jövőben?

– Nincs. Jutalom? Ha jutalomra vársz, menj oda, ahol teli a pénzes zsák.

– És te, te nyomorult? A tested ebben a hideg télben is kilátszik rongyaidból!

– Ne törődj te azzal, nem cserélném el veled a lelkemet. Nekem elég az, hogy a végső veszélyben kiálltam hazámért és egyházamért; ezt már el nem törölheti semmi, még az sem, ha én magam elpusztulok, mint a fa, melyet virágzáskor ért a hosszas eső.

Búcsú nélkül otthagytam, soha többé nem láttam őt.

Küldetésem kudarcát elmondtam a sánta zsoldárának, aki igen elszomorodott.

– Így hát folytatódik a hosszú sor: Krisztus tanítványai közül nem egy és nem kettő, hanem sokan hátramásztak, és Uruktól elszakadtak. Szent Péter három esztendeig tanult Krisztus iskolájában, és íme, egy szolgáló szavára megtagadta Krisztust, mégpedig átkot mondva. Szent Pál is panaszkodik, hogy az Ázsiából való tanítványok mind elhagyták őt. – Felsőhajtott. – Bár Istennek úgy tetszene, hogy vége szakadna a tanítványok árulásának, imádkozni fogok, hogy fordítsa jóra Otrókócsi Fóris Ferenc szívét.

A zsoldárúrus hiába imádkozott, alig néhány hónappal később Otrókócsi megtagadta reformata vallását. Szándékával Fenessy György egri püspököt kereste fel, aki igen megörült neki, és egy Pethő István nevű jezsuita gondjaira bízta, hogy tanítsa. Mikor a katolika vallásban kellően előrehaladt, a püspök maga vitte Otrókócsit Nagyszombatba. Reformata egyházunk nagy reménysége a mohácsi ütközet gyászos évnapján tért át új hitére, a Szent Miklós-templom előtt nyilvános beszédet mondott, magamagát a zsoldár századik, elveszett, de megtért bárányához hasonlította.

Árulását gazdagon megfizették, a király száz tallért ajándékozott neki, a papok kasszájából pedig évi 150 forintot kapott. Könyveit maga Kollonits Lipót, egykori ítélő bírása adatta ki a saját költségén, hálából Otrókócsi egyik könyvét a bíborosnak ajánlotta.

Élete nagy célját, hogy vatikáni könyvtáros legyen, Otrókócsi mégsem érte el. Ellátogatott ugyan Rómába, ott több mint egy évet töltött, megcsókolta Incze pápa aszott kezét, de egy doktori kalapnál egyebet nem nyerhetett. Visszatért Nagyszombatra, és a Marianumban tanított.

Erős ellensége lett vallásunknak, nemcsak azt állította, hogy egykori prédikátor társai lázadók és összeesküvők voltak, akik bűneikért méltán kerültek a gályákra, hanem egy kézikönyvet is írt a reformata vallás ellen, melyben fontos érvekkel próbálta cáfolni tanításainkat – minden jezsuita a zsákjában hordta, és disputáiban erre a könyvre támaszkodott. Elátkozta hitünk virágzó almafáit, azt kívánta, hogy vad bokrok törjenek fel templomaink üszkös falán.

Hosszú időbe tellett, míg magához tért örjögéseiből, haragja megtört és lelke megenyhült régi, elhagyott élete iránt. Feleségét, nagyra nőtt fiát gyakran magához hívatta egy bizalmas pap barátja által.

Mikor meghalt, szájról szájra járt a hír, hogy halálos ágyán megtért, magához hívatta a pusztafödémesi prédikátort, és felmutatta neki a második helvét hitvallást, melyet saját kezével másolt le, és bejelentette, hogy ebben a hitvallásban akar meghalni. Szándéka kitudódott, a jezsuiták megfosztották a katolikus szentségektől, holttestét a városon kívül, az eretnekek árkába vetették.

De ezt csak azok higgyék el, akik az álmokban is hisznek. Jeles és szavahihető férfiak vizsgálata megmutatta, hogy a beszentelés megtörtént, és Otrókócsit a Szent Miklós-templom cintermében temették el. Ott várja a feltámadást, nem tudva, hányadik angyal harsonájára kell majd felkelnie, arra-e, amelyik a hitvallókat szólítja, vagy arra, amelyik az árulókat. Az Ítélet nem a miénk, tűnődjön el esendő lelke fölött az Úr, és bánjon vele érdeme szerint.

Miután Isten győzedelmessé tette a kereszténység fegyvereit a fehérvári törökök ellen, és a pogány hadakat Fehérvárból kigyomláta és kigyökerezte, az onnan elmenekült szegénység is hazaszállott, magukhoz tértek a régi községek. Ezzel letelt az én győri száműzetésem is, meghívtam a lepsényi eklészia szolgálatába.

Két évet töltöttem Lepsényben békén, az egész Szent Társaság és gyülekezet megegyező akarata mellett, ez volt az én csöndes, kegyelmi időszakom, a már elmúlt és a még rám váró próbák között. Itt találtam meg Istentől nekem rendelt asszonyomat, hűséges társamat is.

Még Győrből a falu felé tartva mondta nekem Szabó István németbíró, hogy egyelőre nem költözhetek be az eklészia-házba, mert bent lakik hitvalló társunk, Farkasdi Dániel árva hajadon lánya, Judit, és semmiképpen sem volna illendő, hogy én, mint legényember, egy fedél alatt éljek vele.

Szó nélkül beleegyeztem, hogy az iskolamester egyik szobájában lakjak. Ismertem és tiszteltem Farkasdi Dánielt, ama hat prédikátor közé tartozott, akit Szelepcsényi Pozsonyból a saját éberhárdi kastélyába hurcolt, hogy mint mondta, jó embert neveljen belőlük. Mocskos szóval kesergette a lelküket, szemük közé köpdösött, szolgálival is köpdöstette s úgy megdolgoztatta őket, hogy vér folyt a tenyerükből.

Istennek azonban úgy tetszett, hogy kiszabadítsa a prédikátorokat, egy nyári napon az őrizők kedvükre elnyújtóztak és elaludtak, ők megszökhettek, és nem is kerültek többé az ő lelkükre ácsingózó madarászok kezébe. Később mind a hatan sok és fontos munkát végeztek a reformata vallásért, jó emlékezetük maradt fenn, ezért vállalta el Lepsény is Farkasdi Dániel árvájának eltartását.

De a lány helyzete semmiképpen sem volt megfelelő, és így nem is volt szabad sokáig fenntartani; a németbíró rám ruházta a gyámság jogát, és megkért, hogy gondoskodjam Judit tisztességes férjhezmeneteléről.

Számos kérő jött háztűznézőbe, Tatai János nemesúr el is mátkásodott volna vele, de a lány valamennyit elküldte. Mivel eltartása terheket rótt az amúgy is szegény eklézsiára, a presbiterek nyílt színvallásra kényszerítették Juditot: kit választ? Én döböntem meg leginkább, mikor bejelentette, hogy ha lehet, velem akarja megosztani a sorsát.

Nekem régről tetszett, de mivel arra készültem, hogy egyedül élem végig az életemet, elmondtam Juditnak, hogy százszor jobban tenné, ha egy bírót, iparost vagy akár egy végvári tisztet választana, mert az én szolgálatom örökös fenyegetések között telik el, minden percben készen kell állnom, hogy meneküljek, vagy hogy a törvényszék előtt védjem magam. Nem tudtam eltéríteni a szándékától. Még ugyanabban a hónapban végbement az esküvőnk.

Több mint tíz évet éltem együtt ezzel az asszonnal, forgó időkben, sok csapás és kevés szerencse között, fiút szült nekem, ha kellett, gondozott és eltartott,

ha lehetett, mindig egymás mellett voltunk, most mégis hiába kutatok emlékezetemben olyan jelek után, melyekkel felidézhetném őt. Alig emlékszem rá.

Évek múltak el úgy, hogy bár naponta tízszer, hússzor is beszélünk, gondjaimban elmerülve mégsem vettem észre, hogy ő is ott van, mint ahogy a megszokott, hasznos tárgyat sem veszi tudomásul az ember. Sohasem kért semmit, sohasem volt beteg és sohasem beszélt magáról. Csak sokkal halála után – a vér heves tolulása állította meg a szívét, mikor engem a lázi templomban lefogtak a német katonák –, csak akkor jutott eszembe, hogy voltaképpen soha nem beszélünk másról, mint mindennapos bajainkról és az én ügyeimről.

Szerettem őt, és a szívem gyakran megtelt arcával, mozdulataival, de ő ebből nem sokat érzett, semmit sem adtam neki azokból a kedveskedésekből és becézgetésekből, melyekkel más ember felvidítja az asszonyát, én nem vettem észre, mikor vesz magára új ruhát, nem tudtam, melyik a kedvenc virága. Vádolhatnám magam, üthetném ököllel a mellemet, de nem volna igazságos; erőmet és figyelmemet nem kedvteléseimre pazaroltam, hanem vallásunk ügyét szolgáltam vele, azt hiszem, maga Judit is így kívánta.

De majd, ha elvégeztem futásomat, az Úr színe előtt találkozunk előresietett társammal. Levetve testünk gondokból szőtt sátorát, nevünket és mindent, ami hozzánk tartozott, lelkünk majd egymáshoz ér, ő megérti bánatomat földi idegenségünk miatt, és megbocsát.

Lepsényről Séllyei visszarendelt Pápára, és most már harmadízben, újra rám bízta az iskolát. A vizionlátásnál szomorúan tapasztaltam, hogy a superintendens erősen megöregedett, bár alig haladta túl hatvanadik évét, már nem szívesen mozdult ki kedves karosszékéből. Nagy tiszteletszámba ment, hogy megérkezésemre felkelt, és elém sietett, hogy megöleljen:

– Ó, tudom, tudom, hogy nehéz volt, ne panaszkodj. Inkább örüljünk, hogy újra itt lehetsz, beszéljünk, mint régen.

Jobbára csak ő beszélt, a fiáról, aki már elindult a nyomdokaiban: Bicskén lett prédikátor. A lányait is férjhez adta már. Utána az én dolgomra került sor:

– Az iskolában nem lesz olyan sok munkád, mint régen, jó kezekből veszed át a diákokat, a tanítás mellett marad időd és erőd, szeretném, ha arra fordítanád, hogy rólunk és egykori hitvalló társainkról, akiket a Historia máris „gályarab prédikátorok” néven emleget, minden aprólékos részleteket felkutatnál, feljegyeznél és megőriznél.

– Lehet, hogy a király vagy az ország új pört indít védelmünkre? Ahhoz kell? Séllyei szánakozó mosollyal nézett rám:

– Ó, szent együgyűség! Tudhatod, hogy ebben az országban minden nehéz és homályos ügyet inkább a feledésre bíznak, semmint a magyarázatra. Ne reménykedj abban, hogy tisztesség adatik a halottaknak, elégtétel az élőknek.

– Akkor miért kell összeszednünk a régi iratokat?

– Számítanunk kell rá, hogy a forgó idő megsokszorozza ellenségeink vádaskodásait, és fel kell készülnünk ügyünk védelmére. A pozsonyi pört még tízszer, százszor is lefolytatják ellenünk. Sietned kell, napról napra nehezebb lesz a munkád, mert a jezsuiták minden iratot elsüllyesztenek könyvesházaik és kancelláriáik fiókjában, amihez csak hozzáférhetnek.

Hosszú éveket követelt ez a munka, az egész országgal leveleztem. Protocollumok, közönséges levelek, tábori feljegyzések ezreit gyűjtöttem össze, a legfontosabbakat lemásoltam és eljuttattam Zaffius Miklóshoz Zürichbe, aki közben már hazatért Velencéből, és katedrát kapott az egyetemen. Az a cél vezetett, hogy ha az eredeti iratok elpusztulnának, mint ahogy el is pusztultak, mikor Heister generális felégette Pápát, a világ akkor is tudomást szerezzen történt dolgainkról.

Sok régi és szomorú írás került elő. Szilvási István császári prédikátor felesége június 3-án egy levelet küldött a gályákra, melyben urát kitartásra buzdítja, kér neki Istentől békességet, nemsokára szabadulást, hazába visszatérést. Nem tudta, hogy az ura éppen az előző napon halt meg.

Debreceni prédikátorok juttattak el hozzám egy régi levelet, melyet több mint húsz éve én írtam nekik a gályákról, segítségüket kérve. Én már teljesen elfelejtettem ezt a levelet, úgy bogoztam, mint egy idegen ember sorait:

– „...a szertelen nyavalyában és nyomorúságban teljességgel elbágyadtunk és elfogyatkoztunk, úgyannyira, hogyha Isten arra rendeltetett emberek által szabadulást nem nyit rövid időn, háborgatóinknak örömére meg kell emésztetnünk. A hegyekre vetjük ugyan szemünket, de arra semmi segedelmünk nem jöhet...”

Séllyei minden levelet felolvastatott magának, újra és újra megkönnyezte őket; leginkább Bátorkeszi István krónikás verseit, melyeket a berencsi és trieszti börtönökben szerzett. Mikor a versekben eljutottam az ő nevéhez, fuldokló zokogás vett rajta erőt.

*„Nemesek, vitézek, közönséges rendek!
Én, Séllyei István megválok tőletek.
Azt hagyom tinéktek, hogy Istent féljétek,
A megismert hitben erősek legyetek.”*

Ezután a feleségétől búcsúzott:

*„Téged is édesem! nem sok idő múlva
Megszán az Úristen az árva táborban,
Nem hágy sok ideig a keserves gyászban*

Velem együtt vígadsz Isten országában...

– Ó, az én szegény asszonyom! – mondta könnyeit hullatva.

Letettem a papírt, és a superintendensre néztem:

– Mi végre való, főtiszteletű uram, így elmerülni a múltban?

– Mert már csak ez maradt nekem, ez az egyetlen hely, ahol még otthon érzem magam.

Többször is megesketett, hogy történjék bármi, nem hagyom abba a gyűjtést, és nyugodtabb időkben megírom vagy megíratom társaink történetét. Erre halottas ágyán kezet adtam neki.

Hatvanöt éves korában halt meg Séllyei István, ki az Egyházi Szent Társaságnak majd negyven esztendőktől fogva jó tanítója, majd botránkozás nélkül való, jó lelkiismerettel szolgált, feddhetetlen életű generális inspektora volt, nekem apám helyett apám, barátom és példaképem. A csillagképek kétszer is körbefordulnak majd, mire ez a kis haza még egy ilyen embert szül.

Megüresedett helyére a zsinat Csuzi Cseh Jakab doktort választotta meg superintendensnek. Bár Séllyei előre megmondta, én mégis megdöbbsentem, mikor kiderült, hogy Csuzi hosszú éveken át megőrizte haragját ellenem, amiért nem juttattunk neki a holland és helvét kollektákból. Már az első perctől gyűlölködve beszélt velem, de sokáig nem mert kitúrní hivatalomból. Túl jártam ötvenedik évemen, és ebből majd harmincat töltöttem a reformata egyház szolgálatában, ha a superintendens erőszakhoz nyúl, sokan lettek volna, akik a védelmemre kelnek.

Idők múlásával Csuzi mindenhová a saját embereit ültette be, nap mint nap zaklatott általuk, ezt elunva, végül is magam hagytam el az iskolát és Pápa városát. A Veszprém megyei Lázi község hívott magához prédikátornak.

Újból nehéz idők jártak vallásunkra, hiába hozott törvényt Sopronban az országgyűlés, hogy ezentúl honlakót vallásának szabad gyakorlatában semmi módon nem szabad háborgatni, a jezsuiták, ezek a kútból kijött és füstből lett sáskák ismét hatalmat kaptak, hogy ártsanak nekünk.

Mátyus földjét, a két Csalló víz közét háborgatták legelőbb. Trencsénben Frank János főbíró a tanácsból kihányta a protestánsokat, megtiltotta a prédikátornak, hogy eskessen, kereszteljen avagy halottat temessen, a deákokat elkergette, az iskola kapuját beszegezte, a kántort tömlöcbe záratta, jeles első embereket csak azért, mert nem katolikusok, a nyílt utcán letaglózottat.

Másutt a prédikátort új halálnak nemével ölték meg: eleven nyulat, ludat, récét, tyúkot kötöztek rá, és a város piacán körbe kergetve agarakkal, kopókkal és komondorokkal szaggatták szét az istenteleneknek nagy nevetségére, de az istenfélőknek nagy szomorúságára.

És a vihar egyre közelebb ért hozzánk, a győri mezőséghez és a Balaton mellékéhez. Előbb csak egy előjáró hoppmestert küldtek hozzánk, hogy kutasson ki mindent, írja le az eklézsiát levelekben, hány és milyen vallású ember lakik nálunk, kik a papi személyek, milyen jövedelem van a kezükben, és így tovább.

Csak azon csodálkoztunk, hogy ezeket még nem tudták, hiszen minden lépésünket, minden szavunkat figyelték rebbenő szemű kémeik. Nem volt titkos végzés, ezüst, arany vagy titkos jövedelem Magyarországon, melyet már rég fel ne írtak volna az austriai ház könyveiben.

Alig távozott el a hoppmester, megjelentek a jezsuiták seregeikkel. Táp Szent Miklós, Mezőörs, Bér, Pázmánd, Nyalka, Kis Bér, Ászár, Vörös Berény, Kajár, Kenese látta egymás után fekete szerzetüket.

Mindenütt a templom kulcsát követelték ordítva, fenyegetődzve, a hívek lehajtott fejjel hallgattak, csodában reménykedtek, de nem volt, aki csodát tegyen értük. A jezsuiták elszedték egyenként templomainkat, hol annak előtte Isten ígéje folydogált, ott azontúl a római Bestiának megbélyegzett népe gyűlt össze, mindennap térdet hajtva a Dágon bálvány előtt. A lelkipásztorokat kiüldözték, s minden jószágukat felprédálták.

Táp Szent Miklós nem akart juhok módjára engedelmesen a vágóhídra menni, lakói ellenállottak, a templom kerítéséhez gyűltek össze, hogy megvédelmezzék vallásuk helyeit. Még azon a napon negyven lovas németet küldtek oda, hogy segítsék a jezsuitákat. A katonák azzal fenyegetődztek, hogy a polgárok százait kardélre hányják, a prédikátort és a mestert pedig rabságba viszik, ha nem engednek.

Mikor sok szomorú tanácskozás után meghódoltak, a katonák elhurcolták a községből a prédikátort, akik el merték kísérni papjukat, azokat fogságba vetették, s némelyiket kétszáz, némelyeket több forintra megbírságoltak. A jezsuiták bevették magukat az elhagyott parókiába, elsőben itt nagy lakodalmat szereztek, mintha hatalmas ellenséget győztek volna le, aztán a templomban a székeket, orgonát elrontották, a kereszteléshez való edényeket, poharakat és egyéb szent eszközöket elprédálták.

A veszedelem már a szomszédos falvakban járt, feleségem kért, hogy legalább kis fiunkra való tekintetből menjünk biztonságosabb helyre, de a család nem menthetett fel engem a helytállás kötelessége alól. Láziban maradtam. Annyit tehettem, hogy megírtam Pápára és Debrecenbe, ha nekem valami bajom történne, vegyék gondjaikba özvegyemet és árvámat.

Naponta imádkoztam Istenhez, hárítsa el rólunk a csapásokat, pecsételje már le a mélységes kutat, melyben vallásunknak oly sok híve lelte halálát, vonja elő kebeléből elrejtett kezét, hogy vaspálcával törje le ellenségeinket; de Istennek másképp tetszett.

1702. április harmadikán, éppen vasárnap volt és az eklézsia egybegyülekezett istentiszteletre, a lázi németbíró két vasas tiszttel és több jezsuitával betört a templomba. Be sem végezhettem tanításomat, rögtön rám parancsoltak, hogy menjek el Láziból.

A körülöttem siránkozó sokaságtól még akkor sem mehettem volna ki a templomból, ha akartam volna. Az egyik tiszt és a jezsuiták, látva, hogy nem mozdulok helyemről, taszigálni és verni kezdtek. Mint egykor a berencsi templomban hitvalló társunk, Paulovics Mihály, én is a templom oszlopaiba kapaszkodtam ép jobb kezemmel, onnan kiáltottam oda a jezsuitáknak:

– Nem vagytok ti Krisztus tanítványai, sem a szent apostoloknak követői, mert nekik nem voltak puskáik és darabontjaik. Ők Isten igéjével tanítottak és harcoltak, és nem béreltek zsoldosokat. Ti Heródes vérontó seregei vagytok és a pénzért hazudó Pilátus szolgálai.

Szavaimtól a hívek is magukhoz tértek, védőn körbefogtak, de a dühödt jezsuiták és katonák megfordított puskákkal kergették szét őket. Mikor hozzám jutottak, betömték a számat, úgyhogy folyt a vér belőle, de fogaimat köpködve és dadogva is tovább beszéltem.

– Talpra áll ellenetek, akit János említ, ama Hét Tanú...

21

Rebellióért, királyi emberekkel való szembeszegülésért elítélve újabb két évet töltöttem börtönben, szakadatlan verés, nyomorgattatás és munkára hajszolás között. A Sors olykor, mint egy feledékeny szakácsné az ételeit, kétszer is feltárlja nekünk ugyanazokat a körülményeket, de másodszorra mindig keservesebben. Nekem is rosszabb volt ez a második fogságom, mint a berencsi vagy a theátéi várbörtön, ahol a nyomorúságot legalább a velem együtt szenvedő társak vigasza enyhítette. Most a két hosszú év alatt nem láttam ismerős arcot, már annak is örültem volna, ha legalább régi öreink közül találkozom valakivel, hogy ne érezzem, mennyire kiestem a világból.

A börtönből kiszabadulva visszatértem Láziba, hogy megkeressem a családomat, de senkit sem találtam: asszonyom meghalt, fiamat előbb Pápára vitték, majd elérve a megfelelő kort, a debreceni kollégium vette gondjaiba.

Magamra maradtam, nem tudtam mihez fogni. Pápán hiába töltöttem az időmet, itt egyházunk ügye aláhanyatlott. Esterházy Antal földesúr ispánjaival kergettette ki összes birtokáról a nyakas prédikátorokat és iskolamestereket, de el akart bánni minden evangélikus kereskedővel és református paraszttal is, ha csak rajta múlik, máglyákat állít fel Pápa főterén, és eléget minket.

Nem volt, aki Esterházyval szembeszálljon az eklézsia védelmében, Csuzi Cseh Jakab doktor meghalt, utódát a superintendensi székben, Hódosi Sámuel

Heister német generális és gróf Wolkra veszprémi katolikus püspök előbb egy évre börtönbe záratta, aztán elűzte a vidékről.

Búcsút mondva Pápa kapuinak, elindultam szerte az országban, hogy helyet találjak, de hajdani virágzó eklézsiáinkban mindenütt csak pusztulást láthattam. A német annyi kárt tett vallásunkban, hogy hozzá képest semmit a török és a tatár. Templomainkat, iskoláinkat elkobozták, minden vármegyében csak két falut engedtek artikuláris helynek, ahol református vagy evangélikus prédikátor istentiszteleteket tarthatott, vagy más szertartást végezhetett. Máshonnan mindenünnen ki voltunk tiltva, a plébánosok uralkodtak.

Ezeknek az artikuláris helyeknek a sorában végigjártam Felsőőrst, Veszprémet, Komáromot, de mindenütt úgy fogadtak, mint veszett kutyát, aki csak balszerencsét és veszélyeket hozhat magával. Megmaradt kis megélhetésüket féltették tőlem, senki nem hívott vissza a reformata egyház szolgálatába, szerettek volna minél messzebb tudni maguktól. Végül is, hogy valami formát adjanak ügyemnek, egy parciális gyűlést hívtak egybe, ahol engem, mint kiérdemesült emeritus papot elbocsátottak, éljek-haljak, ahogy tudok.

Nem tiltakoztam, sokunknak volt ez közös sorsa, ha elmúltak jó napjaink, egyébként sem kívántam vissza régi helyemet a katedrán vagy a szószékben. De mivel én nem egy superintendens vagy esperes hívására lettem tanító és prédikátor, hanem szegény hazám szolgálatára, engem semmiféle szinódus vagy zsinat fel nem menthetett hivatalomtól.

Nem remélhettem, hogy az én árva igehirdetésem fordít Magyarország dolgán, mégis használni akartam. Elindultam azokba a falvakba, ahol iskoláinkat és templomainkat elkobozták, vallásunkat kioltották, az erdőbe, ahová azok az eklézsiák vették be magukat, akik már nem bírták a szorongattatást, inkább odahagyták földjeiket és házaikat. Senki nem kísért el útjaimra, a tövisek között én magam voltam az Egyház, mely megtagadott engem.

Este érkeztem, titkos helyeken, parasztok konyháiban, csűrökben, vagy ha más nem volt, nagy fák alatt kereszteltem, eskettem, magyaráztam a Bibliát. Reggelenként továbbálltam. Jezsuiták, katonák, ispánok üldöztek, csak Isten akaratának és a földönfutó, szegény hívek segítségének köszönhettem, hogy százszor is nem kerültem a kezükre.

1705 januárjában abba kellett hagynom e munkámat, mert nehéz köszvény vett elő, a nyavalya még a régi vizes börtönökben kezdte ki a csontjaimat. Mivel vonszolni sem tudtam magamat, és senkim sem volt, aki gondozzon, a pápai lazaretumban kértem egy ágyat, melyet jó ismerősök irgalmasságból meg is adtak.

Rothadó testű öregek, nyomorultak, nyáladzó nyavalyatörősök között feküdtem, éjszakánként jajgatásukra felriadtam, és nem tudtam újra elaludni. Eltöprengtem, miért jutottam ilyen ínségre és lappangásra, hol rontottam el a dolgaimat, de nem találtam a választ. Attól a perctől kezdve, hogy tarisznyámban a

Heidelbergi Kátéval elindultam Kócsról Debrecenbe, mindent úgy próbáltam tenni, ahogy lelkiismeretem, hazám és egyházam becsülete megkívánta.

Százan és ezren éltünk és dolgoztunk ugyanúgy, miért nem sikerült többre jutnunk? Mert erős és méltatlan ellenségeink voltak, csapatukat maga *a király* vezette. Először megijedtem ettől a gondolattól, de újra és újra átvizsgálván a történeteket, meg kellett bizonyosodnom róla, hogy a király csakugyan ellenségünk volt. Amit elmém, ha vonakodva is, elfogadott, annak gyökereit a szívből nehéz volt kitépni. Minden imánkban Lipótért fohászkodtunk, apánk Isten után az ő nevét dicsérte, őt megtagadni olyan érzés volt, mintha a támasztó földet rúgnám ki magam alól. Mégis hozzá akartam szoktatni a szívemet, az éjszaka sötétjében százszor és százszor elmormogtam: „a király nekünk ellenségünk, a király nekünk ellenségünk”, és megesküdtem, hogy életem maradékát én is ellene fordítom.

Már lassan lábadoztam, mikor megjöttek a hírek a kurucok győzelméről. Nemcsak a Felvidéken, de túl a Dunán is közeledtek, Simontornya, Földvár, Tata bevétele után Pápa falai alá értek.

A várat Miglio Tullio, olasz zsoldoskapitány védte, hitbuzgó pápista, az ütközetre készülve elküldte csatlósait a katolikus papokhoz, hogy imádkozzanak fegyvereinek győzelméért, elrabolt templomainkból naphosszat kihallatszott a római litánia.

Mikor végre megszólaltak a kurucok ágyúi, úgy hallgattam őket, mintha az én lelkem szállt volna ki a csövükön dörögve, és rontotta volna Pápa átkozott idegen bástyáit.

– Isten, ím, bosszúállókat küldött – mondtam magamban –, akik befejezik a mi munkánkat.

Úgy éreztem, eljött az idő, mikor megint szükség van rám, s bár alig bírtam magam, botra támaszkodva megszöktem a lazaretból, kihasználva az éjszakát, átmentem a kurucokhoz, és jelentkeztem az ostromlók vezérénel, Bottyán János tábornoknál.

Bottyán a mi reformata vallásunkban született, de családjával együtt ő áttért a katolika hitre, és annak buzgó, sőt türelmetlen patrónusa lett. Mivel azonban hadserege kilenczized részt protestánsokból állt, nem akadályozta vallásunk ügyét; egyébiránt így intézkedett a szécsényi országgyűlés és a Nagyságos Fejedelem parancsa is.

Bottyán engem is szívesen fogadott, türelemmel végighallgatta sorsomat. Először még könnyezett szenvedéseimen, aztán már csak a fejét rázta hitetlenkedve, végül nem fojthatta vissza a nevetését:

– Ne haragudj, öreg, nem rajtad, hanem a balsorsodon nevetek. Neked csakugyan nem volt szerencséd, ha te kalapot árulnál, az emberek fej nélkül születnének.

Be kellett látnom, hogy a balszerencse, akkora tömegben, amennyi nekem kijutott, már valóban nevetséges, és én magam is elmosolyodtam. Bottyán így szólt:

– Tudlak használni, öreg, de nem valami nagy helyen. Nem bánod-e, ha csak deák leszel te, aki mester, sőt talán doktor is voltál?

– Nem törődök a ranggal.

– Hadi irodámon már dolgozik egy deák, Mihály deák, ő katolikus vallású, hogy tudjon kivel veszekedni, rakok mellé egy reformátust is. Akarod-e, öreg?

– Akarom.

Mihály deákot Bözölley Mihálynak hívták, jó barátságban éltünk együtt öt évig, amíg a pestis el nem ragadta közülünk. Mindenüvé együtt mentünk Bottyánnal, nemcsak a főhadiszállásra, hanem a táborokba is, még a társzekerekre is mi felügyletünk, melyek a hadi kancelláriát és az archívumot szállították. Bottyán semmi különbséget nem tett közöttünk, vagy ha tett, az én javamra: mivel tiszta, hosszúkás betűkkel írtam, nékem diktálta le a Fejedelemezhez szóló leveleket.

Vonulás közben mindenütt találkoztam papokkal, főleg protestánsokkal. A legtöbb pastor fugitivus volt, menekülő prédikátor, a rác vagy a német kergette el őket a helyükből; bujdosó vagy a császár bosszúja elől menekülő, börtönből szökött exulánsok a rájuk bízott eklézsiákat, ha tudták, biztosabb helyre telepítették, maguk meg Rákóczi táborába futottak.

A fejedelem rendeletéből minden ezredbe tábori prédikátort kellett kinevezni, így mindnyájan találtak hivatalt: káplánok vagy regimentkáplánok lettek. Egyesek azonban nem sokra becsülték hadi körülmények között az ige hirdetést, és inkább fegyverrel harcoltak, mint például Kabai Márton vagy Váczi Katona Mihály, mások kémszolgálatot vállaltak vagy pénzügyekben képviselték a főtiszteket.

Ahogy az idők múlásával mind több falu és város került a kurucok kezébe, és feléledhettek a régi eklézsiák, úgy fogyott a papok száma. Eltávoztak a táborból, mert feleségük más ember háta mögött lakott és aggódtak érte, vagy mert házukat, földjüket szerették volna rendbe tenni, vagy egyszerűen féltek a háború veszedelmeitől. Mint mindig, a zászlók alatt most is csak azok maradtak, akiknek nem volt mit veszíteniük, vagy az ellenség gyógyíthatatlanul tönkretette életüket.

Főkáplánunk, gróf Zichy Pál, mindent megtett, hogy pótolja az eltávozó papokat, engem is elhozott Bottyán kancelláriájáról, és besoroztatott a lelkészek közé. Rám adták a tábori papok uniformisát: kék köntöst veres övvel, ez volt az első és utolsó ruha, amit kaptam. Évenként öt és fél rőf violaszín fajlandis posztó és négy rőf remek posztó járt volna nekem, de a színét sem láttam, hiába járt közbe értem a felügyeletet végző superintendens. A köntös leszakadt a nyakamból, rövid dolmányra szorultam, kilátszott két lábam szárán a császári börtönök bilincseinek nyoma, a vasaktól feketéskék színt mutató Jézus-bélyegek.

A papok feleltek a hadsereg tisztességes magaviseletéért, és ez nem kevés munkával járt. A táborokban mindenütt az egeket s a szent angyalokat irtóztató, földet döngöltető rút káromkodások hallatszottak, és bár az ónodi hadi regulák úgy intézkedtek, hogy aki szidalmazza az Úrnak nevét, halállal lakoljon, kövezzék agyon az egész gyülekezet, ha minden káromkodót meg akartunk volna kövezni, el kellett volna rontani kőért az ország összes házait.

Minden dolguknak és végzésüknek a bor volt a pecsétje, és nem kellett messzire menniük, ha inni akartak. Minden ezrednek külön tábori kocsmája volt, néhol nagy gyalázatára maga az ezredprédikátor foglalkozott borkiméréssel, hogy jövedelmét gyarapítsa.

Annyit el tudtunk érni, hogy az istentiszteleteken becsülettel viselkedjenek a katonák, példának okáért, ha katolikus papok miséztek a vallásukon álló katonáknak, s Úrfelmutatáskor a katolikusok letérdepeltek, a többiek levett kucsmával, tisztességesen hallgattak, de ha elhagyták az istentisztelet helyét, és felhevítette őket a bor, nem tudták megtartóztatni magukat.

Összebeszéltek, lóra szálltak, s fegyveres kézzel foglalták vissza a reformata vallás elrabolt diplomáit. Sándor László és Zana György ezereskapitány kurucai egyetlen éjszakán tizenkét plébánost kergettek el, a veszprémi egyházmegyében sok katolikus papot meg is öltek.

Míg az ő tetteiket, ha nem is mentheti, de magyarázhatja a bosszúvágy, mások, főleg a szegényebb kurucok csak a maguk hasznára raboltak-fosztogattak, holott a fejedelem elrettentő példaként még Kiss Albert ezereskapitányt is felakasztatta, amiért a más vagyonához nyúlt.

Míg a szerencse kedvezett nekünk, a katonák hallgattak feddéseimre, és szerettek, még énekeikbe is bevették a nevemet, hogy sok jó napot imádkozzak le a szegény kurucokra, de ha a szerencse elfordult tőlünk, többé nem törődtek velem, egy-egy részeg katona rám is támadt, mintha én lennék vereségeik okozója.

Fényes csillagunk leáldozott, az idők gonosz fátumot készítettek számunkra, országunkban kitört a pestis. A ragadós dögmirigy fent a Hajdúságban kezdődött, néha egyetlen nap kipusztította az egész családot, tizenegy-tizenkét halott feküdt a háznál. Mindenki menekült, a falvakban egész utcások üresek meg, a temetési harangszó is elnémult, a gazdátlaná vált földeket tavasszal újból fel kellett osztani.

A pestis hamarosan elérte a mi seregünket is. A ragályos nyavalya hirtelen nyilallással és erős főfájással kezdődött, a mirigyesek hónaljukat, mellüket, ágyékukat, horgasinaikat fájlalták. Sokakat elsöben hányás, öklendezés erőltetett forrósággal s hidegleléssel, azután kiütötte magát a guga. A guga különféle volt, némelyik olyan, mint a vese, másik hosszú, puha és fehér; némelyik formára, mint a makk vagy a golyó, de valamennyi vérekes és tüzes.

Némely beteg két-három hétig, sőt egy hónapig is elhúzta, bár negyed-ötöd napra általában már elvált, ki marad meg közülük. A halálra váltak közül némelyik csendesen nyugodott el, némelyik nagy hánykolódással, rettegéssel és szívszorulással, egyik hordoztatta magát, másik emberhez se szólt, hiába erőltették. Sok ismét a haláláig beszélt, sokan az ágyon kezükkel motolláztak, mintha valamit keresnének.

Kirurgusaink elszöktek. Mivel nem volt, aki a betegekhez közel merészkedett volna, én magam járkáltam földre vetett szalmaágyuk körül. Nem volt orvosi madárcsőrű álarcom, melybe illatszert szoktak csöpögtetni a bűz ellen, sem hosszú botom, mellyel a betegek érverését kitapinthatam volna, de még patikám se, a kirurgusok elvitték magukkal.

Azokat az orvosságokat használtam, melyekre a régi öregek szavaiból emlékeztem. Terjéket oldottam fel pohár borban, azt itattam a betegekkel, fehér flastrommal ragasztottam be a gugát, sült veres hagymát törtem össze szappannal és mézzel, azzal érleltem meg a gugákat, és a kifakadás után úgy szívattam. Ha semmi sem használt, kivágtam a gugát, embert vesztő, bűdös kelevény folyt ki belőle. De tíz emberből, aki megkapta a pestist, kettő sem jutott el idáig.

Az egészségesek éhomra megitták a saját vizeletüket – az a babonások szerint egy napig védett a betegség ellen –, és szigorúan őrizték a lazarétumot, aki pestises elhagyta a kijelölt házat, azt bárki agyonüthette vagy lelőhette.

A fekete halál mégis egyre jobban terjedt, s szétbomlasztotta seregünket. Éjszaka elszökdöstek a katonák, mert vérüket szívesen ontották a hazáért, de dögben nem akartak elpusztulni. Kassa városában a védők kötélen ereszkedtek le a falakról és a bástyákról, hogy a pestis elől meneküljenek.

1711-ben Érsekújvár felmentésére indultunk tizenhatezer főnyi sereggel. Bizton meg tudtuk volna védeni országunk északi kapuját, de ismét ránk tört a pestis, táborunk Vácnál már lefogyatkozott háromezer emberre.

Sorsára kellett hagynunk Érsekújvárt; aki jární tudott, a halottakat temette. Sírt sír után ástunk, de még a munka feléig sem értünk, mikor az északi dombokon megjelentek a császári lovasok, kardjukat forgatva, ha elfognak, nem remélhettünk kegyelmet.

Letettem a vértől-kelevénytől csúszós saroglyát, felkaptam egy elhagyott puskát, s hogy fél kézzel használhassam, egy villás ágra támasztottam. Ahogy erőmtől és ügyességemtől tellett, lőttem a rohamozó lovasokra, míg a támadás meg nem torpant és vissza nem fordultak.

22

Tanítóink mondták: legyetek jó sókká, szövétnekekké, csillagokká...

(A kézirat itt megszakad.)

UTÓSZÓ

Az Úr komisszárja

Nem tudnám pontosan megmondani, mióta foglalkoztat a *Negyven prédikátor* története, de úgy emlékszem, hogy 1957 tavaszán már beszéltem róla egykori tanáromnak, C. Jánosnak. Teát ittunk, C. letette a bögrét, és csodálkozva könyökölt az asztalra.

– Mit akarsz írni róluk?

– Azt a hármas választást szeretném megírni, amit a törvényszéken elébük raktak, úgy érzem, benne van évszázadok magyar értelmiségének sorsa.

Mint látható, még nagyon fiatal voltam, szerettem a színes ingeket és a hatásos mondatokat.

Ezután egy-két évig fizikai munkát végeztem. A talicskázás, cipekedés nálam jól hatott az elvont gondolkodásra, este mikor hazamentem, leültem a konyhaasztalhoz, és teleírtam néhány füzetet novellatöredékekkel, ötletekkel, kompozíciós megoldásokkal. Néhány tervem később megvalósult, de a prédikátorokra vonatkozó feljegyzéseket annak rendje-módja szerint elveszítettem egy költözködésnél.

1959-ben jutottam hozzá, hogy, mint mondani szokás, „beleolvassam magam a témába”, elolvastam Rácz Károly alapvető könyvét, Kocsi Csörgő Bálint feljegyzéseit, melyeket Bod Péter fordított magyarra, Szimonidesz kiegészítését és így tovább. Ekkor már kialakult bennem a történet váza, de ez korántsem jelentette azt, hogy a megírás küszöbére értem.

Leginkább attól félttem, hogy nyelviileg miképp oldom meg ezt a könyvet. Be kellett látnom, hogy ezt a történetet nem lehet úgy megírni, mint a többi regényemet, mintha a Körúton vagy egy nagy építkezésen játszódna közeli napjainkban. A másik kézenfekvő lehetőség, az archaizálás éppúgy riasztott: én nem fogok féreg helyett „perentel”-t írni és így tovább; szegény ember vagyok, de nem bohóc.

A prédikátorok így néhány évre megint elmerültek a homályba, de időről időre felbukkant egy-egy ötlet, az anyag formálódott, közelebb jutottam a nyelvi megoldás modelljéhez is.

Babitstól tanultam a legtöbbet, a Bolyai-szonett mindvégig mérték és példa maradt a számomra. Anélkül, hogy egyetlen kihívóan vagy kilógóan archaikus formát használna, „valá”-kat és félmúlt alakok tömegét, csak a stílus kimetszett formáival megteremti az elmúlt idők tökéletes hangulatát. Elnézést, hogy fejből idézem, három kilométeres közelben nincs Babits-kötet:

*Isten elménket bezárta a térbe.
Szegény elménk e térben rab maradt:*

*Én, boldogolván azt a madarat
ki kalitkájából legalább kilátott,
a semmiből alkottam új világot...*

Később kiderült, hogy a nyelvi megoldás sem, minden, megint füzeteket írtam tele, magyarázván magamnak, hogy milyen fontos volna ez a könyv, de lusta szívem és gondolataim nem mozdultak.

– Nem gondolja, Georgij Alekszandrovics – szólítottam meg magamat egy este oroszosan –, hogy magának kötelessége volna megírni ezt a könyvet?

– Miért? Nem írtak pont elég rossz történelmi regényt Dózsáról, szomorújátékot Hunyadi Lászlóról vagy Zách Feliciánról? Ha tudná, hogy unom azokat a regényeket, melyek úgy kezdődnek, hogy egy lovas vágat a domboldalon, élet-halálra szóló üzeneteket víve magával.

– Ez azért más, nem lehet véletlen, hogy nem került rá a „kedvenc témák” jegyzékére. Majd háromszáz év telt el a pozsonyi pör óta, és még senki nem nyúlt a történethez.

Igazat kellett adnom magamnak, mégis sok új szomorúságnak és elkeseredésnek kellett összegyűlni bennem, amíg két évvel ezelőtt neki mertem vágni a negyven prédikátor történetének, illetve, fogalmazzunk pontosan: leültem az asztalhoz, és felírtam egy füzetlapra: Vázlat.

Hogy csináljam? Sok szál kínálkozott volna, melyre a regény motívumait felfűzhetem, mindet végig kellett gondolnom. Először az ötlött az eszembe, hogy Kellio Miklós, a jezsuita szemszögéből írom meg a történetet; az ellenség fogva-rejtve feltörő tisztelete beszorozta volna hőseim példamutatásának értékét.

Már el is játszottam egy-egy hatásos tablóval, ahogy például az öreg Kellio évek múlva már a jezsuiták nyugotthonában éppen levendulaolajat présel, mikor megjön a magasabb parancs, hogy jegyezze fel a prédikátorokkal kapcsolatos emlékeit. Kellio morogva megtörli kezét a kötényébe, és nekilát diktálni egy fiatal és csodálkozó jezsuita tanoncnak.

Eltelt egy hónap, amíg rájöttem, hogy ha ezt az utat választom, nagyon sok és fontos belső történésről le kellene mondanom, melyekről Kellio helyzeténél fogva nem tudhatott, és azért ennyit nem ér meg néhány látványos párbeszéd.

A másik ötlet Otrokócsi Fóris Ferenc önéletrajzának formája lett volna, ez magamagát kínálta, hiszen Otrokócsi valóban megírta a prédikátorok ügyét és szenvedéseit a *Fenevad dühe* című munkájában. Ennek is meglett volna a maga

borzongató romantikája; az áruló hogy látja a hősokeket, gyűlölet és titkolt irigység keveredik benne és így tovább. Ez a forma már tovább tetszett, ki is próbáltam; de később le kellett mondanom róla. Egyrészt Otrokócsi árulása után félreállt a regény és talán a nagy történelem folyamatából, de ez csak az egyik ok, a nagyobb baj, hogy már unom az okos és fölényes árulókat, akik rezignáltan összegzik a végsőkig kitartók küzdelmének eredménytelenségét, sóhajtanak egyet, és összeseprik az eltört kardokat.

Még egy átmeneti forma kínálkozott: regényt-ellenregényt írni, magyarul: az események egy részét egy hitvalló prédikátor, másik részét Otrokócsi szemszögéből megmutatni. Ezt az érdekes lehetőséget azért vettem el, mert a regény viszonylagosan szűk terjedelme nem bírta volna el ezt a szempontváltást, és ha bírta volna, sem biztos, hogy jól meg tudom csinálni:

Maradt tehát főhősnek valamelyik hitvalló, de melyik? Több színes és magával ragadó egyéniség is akadt közöttük: Séllyei, a vezér, akiről Pápán ma utca van elnevezve, Miskolczi Mihály, a „zöld öregségű” önérzetes prédikátor, Harsányi István, a felülmúlhatatlan szónok, a vállalkozó kedvű és szeretni való Lányi György, de mégsem lehetett kétséges, hogy az én céljaimra mindenkinél megfelelőbb és alkalmasabb Kocsi Csergő Bálint, vagy ahogy magát nevezte: Valentinus.

Külső jegyekben, tetszetős tulajdonságokban talán ő a legszegényebb: tekintélyben nem mérkőzhet Séllyeivel, műveltségben Otrokócsival, retorikában Harsányival, de a maga csöndességében is nyomról nyomra kimutatható, hogy szívós szervezője, kovásza, majdnem azt mondtam, politikai tisztje volt a rab prédikátorok közösségének. Márpedig ez a könyv egy idegen nyomásnak ellenálló és önmagával is viaskodó közösség története; ha úgy tetszik, nevezhetjük prédikátorok csapatának, ha úgy tetszik, Magyarországnak.

Kocsi Csergő Bálint megírta a pör egész történetét (állítólag 360 aranyat kapott érte), de életéről szinte semmit sem közöl benne. Más forrásokból se sokat tudunk meg, így például sehol sem találtam biztos adatot származásáról. Kint Svájcban Lavater János emlékkönyvébe jegyzett önéletrajzában Kocsi csak ennyit ír: „apám nem obskurus polgár volt Kócson”, ami a világon mindent jelenthet. Én azért tettem meg jobbágyszármazéknak, mert osztályos társai, a református prédikátorok jó része ilyen környezetből indult, másrészt úgy gondoltam, ez a háttér jobban kifejezi, hogy az ő küzdelme egyben a nép alapvető osztályának küzdelme is.

A későbbiekben is gyakran találgatásokra voltam utalva; és a kompozíció egészéből próbáltam visszakövetkeztetni a részletekre. Ki mondja meg, mit csinált Kocsi Erdélyben? hogy került Pápára? és így tovább.

A pör időszaka alatt majdnem minden világos, amit ő nem írt le, azt össze lehetett szedni latin nyelvű jegyzőkönyvekből, a már említett Lavater-féle

emlékkönyvből, levelekből, de a gályákról való szabadulás és különösen a hazatérés után újra mindent mély homály takar. Néha bukkan fel csak egy-egy adat Mezőőrs vagy Lázi református egyházi annaleseiben: Kocsi Csergő Bálint ennyit és ennyit fizetett egy kályha tapasztásáért, ide és ide hívták komának feleséggestül, de például a felesége neve és kiléte teljességgel megállapíthatatlan, ezért jobb híján kénytelen voltam Farkasdi Dániel lányát „hozzáadni”, aki a valóságban más ember felesége volt.

Ugyanígy vitatható, hogy Kocsi élete végén csatlakozott-e a kurucokhoz. Thaly Kálmán bizonygatja a Századok című folyóiratban, Révész és Mokok professorok viszont életre-halálra cáfolják egy másik folyóiratban. Miért fogadtam el inkább Thaly feltételezését, hogy Kocsi Vak Bottyán tábori deákja volt? Ugyanaz az elv vezetett, mint a korábbiakban: egy személy sorsán belül így tudom kifejezni, hogy a vallási köntösben induló küzdelem valójában egy egész nemzet háborúja volt.

Nem volt könnyebb a helyzetem a többi szereplővel sem. Séllyei István alakjának megrajzolásában legalább egy régi kézikönyv, a *Túl a dunai superintendensek élete* segített, de másutt sajnos semmi sem „zavarta” kombinációimat. Így eshetett, hogy néhány alkalommal méltánytalanul bántam hőseimmel, a cselekmény menete, a kontrasztok kényszerítettek rá; így például valószínű, hogy Csuzi Cseh Jakab vagy Martonfalvi György tisztább és rokonszenvesebb egyéniség volt, mint ahogy az könyvemből kiderül.

Illendő volna felsorolnom azokat a könyveket, melyeket felhasználtam munkámhoz, nemegyszer mondatokat átemelve, de a számuk több tucatra rúg: egyháztörténeti kézikönyvektől naplók, folyóiratok évfolyamain át Barta Boldizsár és Nagykálló István krónikájáig. Meg kívánom köszönni a Ráday-könyvtár munkatársainak segítségét, akik ezt a könyvet látatlanban is a maguk ügyének tekintették, és minden szükséges anyagot a rendelkezésemre bocsátottak.

A könyvek rengetegéből szerettem volna néhány sort kiválasztani mottóként, de sajnos az a néhány sor, mely legjobban kifejezi hőseim jellemét és lelki arculatát, oly távol áll tőlük időben, hogy a hűség megtörése nélkül csak itt idézhetem: „A címertani nyilvántartásban nem szerepelt a nevük – ám az Élet Könyvében megörökítették őket. Lábuk nyomában nem járt fényes szolgahad, ám az őrangyalok serege vigyázta léptüket. Közülük a legparányibbnak sorsa is titokzatos, iszonyú jelentőséggel bírt: legjelentéktelenebb cselekedetét is szorongó szemmel követték a világosság és a sötétség szellemei, s még az ég és föld megteremtése előtt elrendeltetett, hogy oly üdvösség jusson osztályrészéül, mely fennmarad, mikor ég és föld már rég elenyészett...” (Macaulay)